

OCAK 2022

Yüksek Lisans-Mimarlık Bölümü

ESRA YILDIZ BAKAN

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

GAZİANTEP KENT MERKEZİNDE BULUNAN GAYRİMÜSLİM
YAPILARI VE KATALOG ÇALIŞMASI

MİMARLIK ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESRA YILDIZ BAKAN
OCAK 2022

**Gaziantep Kent Merkezinde Bulunan Gayrimüslim Yapıları ve Katalog
Çalışması**

**Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Mimarlık Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

Danışman

Prof. Dr. Ülkü ALTINOLUK

**Esra Yıldız BAKAN
Ocak 2022**

© 2022 [Esra Yıldız BAKAN]

**LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
YÜKSEK LİSANS KABUL VE ONAY FORMU**

Mimarlık Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Esra Yıldız BAKAN** tarafından hazırlanan “**Gaziantep Kent Merkezinde Bulunan Gayrimüslim Yapıları ve Katalog Çalışması**” başlıklı tez, 05/01/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Görevi

Unvan, Adı ve Soyadı

İmzası:

Kurum/Üniversitesi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ülkü ALTINOLUK

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Mimarlık Bölümü

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Tülay KARADAYI YENİCE

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Mimarlık Bölümü

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Türkan İRGİN UZUN

Gelişim Üniversitesi

Mimarlık Bölümü

Bu tez Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. İ. Halil GÜZELBEY

Enstitü Müdür Vekili

İlgili tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını ve kullanılan tüm literatür bilgilerinin referans gösterilerek ilgili tezde yer aldığını beyan ederim.

Esra Yıldız BAKAN

ÖZET

GAZİANTEP KENT MERKEZİNDE BULUNAN GAYRİMÜSLİM YAPILARI VE KATALOG ÇALIŞMASI

BAKAN, Esra Yıldız

Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık

Danışman: Prof. Dr. Ülkü ALTINOLUK

Ocak 2022

247 sayfa

Tezde, bahsi geçen yapıların tanınması, korunması, kentin günlük yaşamına kazandırılması, mimari zenginliğin vurgulanması ve kataloglama çalışmasıyla kentin tarihi ve mimari çeşitliliğinin belgelenmesi amaçlanmaktadır. Kent merkeziyle sınırlanmış olan çalışma gayrimüslim yapılar üzerine yapılmıştır. Mimari çeşitliliğin ve kent merkezinin tarihi zenginliğinin ortaya çıkarılması tez konusunun amacını oluşturmaktadır. Tez kapsamında, gayrimüslim yapıların kent merkezindeki ibadethane, eğitim kurumu ve birkaç özel yapının incelenmesi, fotoğraflanması, kataloglanması ve yapılarla ilgili öneriler bulunmaktadır.

Tez çalışması 10 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, problemin belirlenmesi, literatür özeti, araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi hakkında bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde, gayrimüslim ve azınlık kimlikleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere tanıdığı haklar ve demografik yapı incelenmektedir. Üçüncü bölümde, Gaziantep kent merkezinde bulunan mahalleler detaylandırılmış ve harita üzerinde gösterilmiştir. Araştırılan yapılar tablolar ile detaylıca tanıtılmaktadır. Bu bölümdeki tabloların içeriğinde yapıların yapım tarihi, vaziyet planı, planları, iç ve dış fotoğrafları bulunmaktadır. Bölümün devamında gayrimüslim yapıların harita üzerindeki konumları yer almaktadır. Bu

bölümde üç harita halinde yapıların günümüz kullanımı, ilk kullanımı ve konumu kesinleşmeyen yapılar gösterilmektedir. Dördüncü bölümde, Antep Ermenilerinin inançları ve dini yapıları detaylıca incelenmektedir. Beşinci bölümde, Antep gayrimüslim eğitim kurumları hakkındaki bilgiler detaylandırılmıştır. Altıncı bölümde, kent merkezindeki seçilmiş yapıların varoluş çizelgesi bulunmaktadır. Çizelge yapıların yapılış tarihleri ve son kullanım tarihlerini içermektedir. Yedinci bölümde, yapı analizi ve katalog örnekleri yer almaktadır. Yapı analizinin içeriğinde konumu ve yapıdaki yeri ve malzeme ve teknik başlıkları bulunmaktadır. Kent mimarisinin genel itibariyle değerlendirmesi bu bölümde yapılmıştır. Katalog örneklerinde kataloglama yapılırken yöntemi ve tekniği kullanılmış olan kataloglar yapısal olarak incelenmiştir. Sekizinci bölümde, katalog dizini ve katalog bulunmaktadır. Katalog çalışması içerisinde 7 kilise, 1 havra, 19 eğitim kurumu, 1 hastane ve 1 yetimhane mevcuttur. Yapıların mimari ve tarihi araştırmaları ile birlikte planları, konumu ve yapıdaki yerleri, kitabeleri, malzeme ve teknik bilgileri, restorasyon bilgileri, günümüz işlevi ve görselleri kataloglanmıştır. Dokuzuncu bölümdeki tartışma kısmında yapılan çalışmalara ilişkin karşılaştırmalar yapılmıştır. Onuncu bölümde sonuç başlığıyla genel bir değerlendirme yapılmış yapıların tipolojisi, orijinal kullanımı ve günümüz kullanımı incelenmiştir. Ayrıca sonuç bölümde değerlendirme başlığında bulunmaktadır.

Bereketli Hilal topraklarında bulunan Gaziantep kent tarihinde bilinen yapıların envantere eklenmesiyle hem bilgi eksikliğinin giderilmesi hem de kent tarihinin zenginliğinin belgelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ayıntab, Antep, Gaziantep Mimarisi, Azınlık Mimarisi, Kilise Mimarisi, Gayrimüslimler, Katalog, Ermeniler, Hıristiyanlar, Museviler, Eğitim Yapıları...

ABSTRACT

NON-MUSLIM BUILDINGS AND CATALOG WORK IN GAZIANTEP CITY CENTER

BAKAN, Esra Yıldız

M.Sc. in Architecture

Supervisor: Prof. Dr. Ülkü ALTINOLUK

January 2022

247 pages

In the thesis, it is aimed to recognize and protect the aforementioned buildings, to bring them into the daily life of the city, to emphasize the architectural richness and to document the historical and architectural diversity of the city through cataloging. The study, which is limited to the city center, was carried out on non-Muslim buildings. The aim of the thesis is to reveal the architectural diversity and the historical richness of the city center. Within the scope of the thesis, there are suggestions about the examination, photographing, cataloging of non-Muslim buildings, places of worship, educational institutions and a few private buildings in the city center.

The thesis consists of 10 chapters. In the first chapter, there is information about the determination of the problem, the literature summary, the purpose, scope and method of the research. In the second second, there is information about non-Muslim and minority identities. The rights and demographic structure granted to non-Muslims by the Ottoman Empire are examined. In the third chapter, the neighborhoods in Gaziantep city center are detailed and shown on the map. The investigated structures are introduced in detail with tables. The tables in this section include the construction date, site plan, plans, interior and exterior photographs of the buildings. In the continuation of the section, the locations of the non-Muslim buildings on the map are given. In this section, the current use, first use and location of the buildings are shown

in three maps. In the fourth chapter, the beliefs and religious structures of Antep Armenians are examined in detail. In the fifth chapter, information about Antep non-Muslim educational institutions is detailed. In the sixth chapter, there is the existence chart of the selected buildings in the city center. The chart includes the construction dates and expiration dates of the buildings. In the seventh chapter, there are structural analysis and catalog examples. The content of the structural analysis includes its location and place in the structure, and material and technical titles. The general evaluation of urban architecture is made in this section. While cataloging the catalog samples, the catalogs whose method and technique were used were examined structurally. In the eighth chapter, there is the catalog index and the catalogue. Within the catalog work, there are 7 churches, 1 synagogue, 19 educational institutions, 1 hospital and 1 orphanage. Along with the architectural and historical researches of the buildings, their plans, location and places in the building, inscriptions, material and technical information, restoration information, today's function and visuals are cataloged. In the discussion part of the ninth chapter, comparisons of the studies were made. In the tenth chapter, a general evaluation was made with the title of conclusion, and the typology, original use and current use of the buildings were examined. There is also an evaluation title in the conclusion section.

By adding the structures known in Gaziantep city history, located on the territory of the Fertile Crescent, to the inventory, it is aimed both to eliminate the lack of information and to document the richness of the city's history.

Key Words: Aintab, Antep, Gaziantep Architecture, Minority Architecture, Religious Architecture, Minorities, Non-Muslims, Catalog, Armenians, Christians, Jewish, Education Buildings...

TEŞEKKÜR

Bu çalışma süresince bilgilerini benimle paylaşmaktan kaçınmayan, desteğini esirgemeyen ve tezimde emeği olan Hasan Kalyoncu Üniversitesi öğretim üyelerinden danışman hocam **Sayın Prof. Dr. Ülkü ALTINOLUK** 'a minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

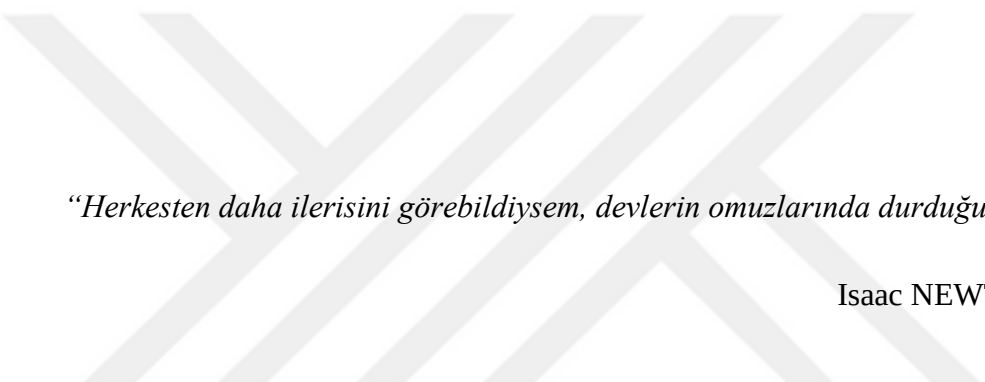
Çalışmanın derlenmesinde, tez formatına uygun hale getirilmesinde, araştırmaların değerlendirilmesinde bana destek olan değerli hocam **Mimar Doç. Dr. Türkan UZUN**'a teşekkür ederim.

Özellikle Amerikan Hastanesi üzerine yaptığı detaylı çalışmaları ve birçok mekânla ilgili sahip olduğu arşiv niteliğindeki bilgileri ve fotoğrafları benimle paylaşan değerli hocam **Mimar Akif UĞRAŞ**'a ve bana her konuda destek olan değerli bölüm başkanı **Doç. Dr. Gülden AYALP**'e ve Gaziantep Üniversitesi **Öğr. Üyesi Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR**'a teşekkür ederim. Beni her türlü olumsuzluğa karşı cesaretlendiren, tez çalışmamda desteğini esirgemeyen Bahçeşehir Üniversitesi **Sayın Dr. Öğr. Üyesi Suna Çağaptay** hocama sonsuz minnet, saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Örneklerin toplanmasında, Osmanlı arşivlerinin taranmasında, Osmanlıca bilgi, belge çevirilerinde, Fransızca, Ermenice, Yunanca ve İngilizce bilgi, belge ve kitap çevirilerinde, Almanca kaynak okumalarında ve araştırılmasında, yapıların araştırılıp kataloglanmasında, preparasyonunda, harita, tablo ve grafiklerin oluşturulmasında ve teşhislerinde desteklerini benden esirgemeyen değerli arkadaşım, araştırmacı **Elif ZAIM**'e çok teşekkür ederim. Çalışmamda editoryal desteğiyle ve tarihi bilgisiyle bana destek olan değerli büyüğüm **Sayın Yakup HUNDUROĞLU**'na çok teşekkür ederim.

Çalışma süresince benden maddi manevi desteklerini esirgemeyen ve güvenen çok sevdiğim **aileme** sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ve çalışmalarıyla yolumu aydınlatan herkese sonsuz teşekkürlerimle...

“Herkesten daha ilerisini görebildiysem, devlerin omuzlarında durduğum içindir.”

Isaac NEWTON, 1675

İÇİNDEKİLER LİSTESİ

ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER LİSTESİ	xi
TABLolar LİSTESİ	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvi
KISALTMALAR LİSTESİ	xxviii
1.GİRİŞ	1
1.1.Problemin Belirlenmesi	3
1.2. Literatür Özeti	4
1.3. Araştırmanın Amacı	5
1.4. Araştırmanın Kapsamı	6
1.5. Araştırmanın Yöntemi	6
2. AZINLIK VE GAYRİMÜSLİM KAVRAMLARI VE SEÇİLMİŞ BÖLGEDEKİ VAROLAN İNANÇLARIN TANIMLANMASI.....	8
2.1. Osmanlı'nın Gayrimüslim ve Azınlıklara Tanıdığı Haklar ve Demografik Yapı	11
3. GAZİANTEP KENT MERKEZİ MAHALLELERİ	13
3.1. Gaziantep Kent Merkezindeki Yapıların Detaylı Tablosu	16
3.2. Gaziantep Kent Merkezindeki Yapıların Harita Üzerindeki Konumları. 18	
3.2.1. Gaziantep Kent Merkezindeki Yapılar Haritası	18
3.2.2. Gaziantep Kent Merkezinde Günümüzde Varlığını Sürdüren Gayrimüslim Yapıları Haritası	20
3.2.3. Gaziantep Kent Merkezindeki Bulunduğu Mahallesi Bilinen Tam Konumu Tespit Edilemeyen Gayrimüslim Yapıları.....	22

3.2.4. Gaziantep Kent Merkezindeki Hakkında Yeterli Bilgi Bulunamayan Yapılar.....	24
4. ANTEP ERMENİLERİNİN İNANÇLARININ DETAYLANDIRILMASI, DİNİ YAPILAR.....	25
4.1. Gregoryen Kiliseleri.....	27
4.2. Protestan Kiliseleri.....	29
4.3. Katolik Kiliseleri.....	31
5. ANTEP ERMENİ, YAHUDİ, PROTESTAN VE LATİNLERİNİN EĞİTİM KURUMLARI	34
5.1. Ermeni Cemaat Okulları.....	34
5.2. Yahudi Cemaat Okulları.....	42
5.3. Protestan Okulları.....	42
5.4. Latin Okulları	44
6. GAZİANTEP KENT MERKEZİNDEKİ YAPILARIN VAROLUŞ ÇİZELGESİ.....	46
7. GAZİANTEP KENT MERKEZİNDEKİ YAPILARIN KATALOG FORMATINA GÖRE DETAYLI ANALİZİ VE KATALOG ÖRNEKLERİ.....	47
7.1. Konumu ve Yapıdaki Yeri	47
7.2. Malzeme ve Teknik.....	49
7.3. Katalog Örnekleri	56
8. KATALOG.....	60
Kat. No. 1. Aziz Bedros Kilisesi (Ömer Ersoy Kültür Merkezi)	60
Kat. No. 2. Birinci Protestan Kilisesi (Kayacık) (Nakıpalı Sineması)	86
Kat. No. 3. İkinci Protestan Kilisesi (Hayık)	89
Kat. No. 4. Kendirli Kilisesi (Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü).....	90
Kat. No. 5. Saint Mary/ Surp Asdvadzadzin Ermeni Katolik Kilisesi (Kurtuluş Cami).....	101
Kat. No. 6. Anglikan (İngiliz) Kilisesi	114
Kat. No. 7. Üçüncü Protestan Kilisesi (Alaybey)	117

Kat. No. 8. Ehal Hayim Sinagogu/Havrası	119
Kat. No. 9. Milli Nersesyan Koleji	126
Kat. No. 10. Tankara Okulları.....	127
Kat. No. 10.1. Nizipliyan Tankara Okulu	127
Kat. No. 10. 2. Tankara Toplumu Akşam Okulu (The Evening School Of The Tankaran Society)	128
Kat. No. 11. Vartanyan Okulları	129
Kat. No. 11. 1. Vartanyan Yatılı Okulu	129
Kat. No. 11. 2. Vartanyan İlkokulu ve Anaokulu	130
Kat. No. 11. 3. Vartanyan Koleji	135
Kat. No. 12. Kilikya Okulları.....	136
Kat. No. 12. 1. Kilikya Yatılı Okulu	136
Kat. No. 12. 2. Kilikya Enstitüsü (Cemaran)	138
Kat. No. 13. Mesrobyan Enstitüsü (Sahag Mesrobian).....	140
Kat. No. 14. Amerikan Yapıları	141
Kat. No. 14.1. Merkezi Türkiye Koleji (Getronagan)	141
Kat. No. 14. 2. Amerikan Hastanesi.....	153
Kat. No. 14. 3. Amerikan Kız Koleji	187
Kat. No. 15. Hayganuşyan Kız Lisesi	190
Kat. No. 16. Haygazyan Lisesi.....	204
Kat. No. 17. Atenagan Okulları	205
Kat. No. 17. 1. Atenagan Yetimhane Okulu	205
Kat. No. 17. 2. Atenagan Lisesi	206
Kat. No. 18. Hripsimyants Okulları	207
Kat. No. 18. 1. Hripsimyants İlkokulu	207
Kat. No. 18. 2. Hripsimyants Anaokulu.....	208
Kat. No. 19. Fransisken Manastırı Latin Okulu (Saint Joseph Latin Okulu/Terra Santa Okulu)	209
Kat. No. 20. Guertasirats Okulu.....	214
Kat. No. 21. Hallacyan Yetimhanesi.....	220

9. TARTIŞMA	221
10. SONUÇ	225
10.1. Tipoloji	225
10.2. Orijinal Kullanımı ve Günümüz Kullanımı	225
10.3. Değerlendirme	235
KAYNAKÇA	240

TABLolar LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 2. 1. Halep Salnamelerine Göre Antep ve Çevresinin Nüfusu	12
Tablo 3. 1. İbadethanelerin Detaylı Tablosu	16
Tablo 3. 2. Eğitim Kurumlarının Detaylı Tablosu	17
Tablo 5. 1. Antep Ermenilerine Ait Okullarla İlgili İstatistiki Veriler.....	37
Tablo 5. 2. Halep Salnamelerine Göre XX. Yüzyılın Başında Antep'te Bulunan Gayrimüslimlere Ait İlkokulların Listesi ve 1906 Yılındaki Öğrenci Sayıları.....	38
Tablo 5. 3. H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Ayıntab Kazasında Bulunan Ermeni Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi	39
Tablo 5. 4. H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilayetinde Bulunan Ermeni Okulları'nın Sayısı ve Türü	40
Tablo 5. 5. H.1321-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilayetinde Bulunan Ermeni Okulları'nın Türleri ve Mevkileri	41
Tablo 5. 6. H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Mevcut Olan Yahudi Okulları Dereceleri ve Açılış Tarihleri.....	42
Tablo 5. 7. Ayıntab Kazasındaki Protestan Okullarının Dereceleri, Açılış Tarihleri, Ruhsat Tarihleri ve Ruhsat Sahipleri	43
Tablo 5. 8. H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Ayıntab kazasında Bulunan Latin Okulları'nın Türleri, Mevkileri ve Öğrenci Sayıları	44
Tablo 6. 1. Gayrimüslim Yapıların Yapılış Yıllarına Göre Çizelgesi.....	46
Tablo 7. 1. Halep Vilayeti Antep Sancağı Kazaları 1914 Nüfusu	48
Tablo 10. 1. İşlev Durumuna Göre Eğitim Kurumları	234
Tablo 10. 2. Plan Tipi, Etnik Kökeni ve İşlevine Göre Dini Yapılar.....	235

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 3. 1. Gaziantep Kent Merkezi Numaralandırılmış Mahalle Haritası	15
Şekil 3. 2. Gaziantep Kent Merkezindeki Yapılar Haritası.....	18
Şekil 3. 3. Günümüzde Varlığını Sürdüren Yapılar Haritası	20
Şekil 3. 4. Gaziantep Kent Merkezindeki Bulunduğu Mahalle Bilinen Tam Konumu Tespit Edilemeyen Gayrimüslim Yapıları	22
Şekil 4. 1. Aziz Bedros Kilisesi Süslemeleri	25
Şekil 4. 2. I.Protestan Kilisesi	29
Şekil 4. 3. Aziz Bedros Latin Katolik Kilisesi	32
Şekil 7. 1. Halep Vilayeti Haritası	47
Şekil 7. 2. Roma Bazilika Planı	50
Şekil 7. 3. Kubbeli Bazilika Planı	51
Şekil 7. 4. Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise Planı	52
Şekil 7. 5. Merkezi Planlı ve Kubbeli Kilise Planı	52
Şekil 7. 6. Jenerik Ortodoks Bazilikası	53
Şekil 7. 7. Kıрма Çatı Planı	55
Şekil 8. 1. Aziz Bedros Kilisesi Kitabesi	63
Şekil 8. 2. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi	64
Şekil 8. 3. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi	64
Şekil 8. 4. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi	65
Şekil 8. 5. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi	65
Şekil 8. 6. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi Kitabesi ve Yan Cephe	66
Şekil 8. 7. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi Nefler	66

Şekil 8. 8. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi Sütun ve Nef Görünüm	67
Şekil 8. 9. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi Kubbe	68
Şekil 8. 10. Ömer Ersoy Kültür Merkezi	69
Şekil 8. 11. Ömer Ersoy Kültür Merkezi	69
Şekil 8. 12. Ömer Ersoy Kültür Merkezi	70
Şekil 8. 13. Ömer Ersoy Kültür Merkezi	70
Şekil 8. 14. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Nefler, Naos, Bema ve Altar	71
Şekil 8. 15. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Altar	71
Şekil 8. 16. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Pembe Mermer ve Bazalt Taşından Yapılan Süsleme	72
Şekil 8. 17. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Kubbe	72
Şekil 8. 18. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Ters Güvercin Süslemesi	73
Şekil 8. 19. Baptism of Christ,1350, Andrea Dandolo	73
Şekil 8. 20. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Süsleme	74
Şekil 8. 21. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Sütun Başlığı Süslemesi	74
Şekil 8. 22. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Süsleme	75
Şekil 8. 23. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Bilgi Panosu	75
Şekil 8. 24. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Konumu	76
Şekil 8. 25. Aziz Bedros Kilisesi ve Papaz Evi Vaziyet Planı	76
Şekil 8. 26. +436 Kotu Kat Planı Restorasyon Öncesi Rölöve	77
Şekil 8. 27. +160 Kotu Kat Planı Restorasyon Öncesi Rölöve	77
Şekil 8. 28. +436 Kotu Tavan Planı ve +865 Kotu Kubbe Planı Restorasyon Öncesi Rölöve	78
Şekil 8. 29. Çatı Planı Restorasyon Öncesi Rölöve	78
Şekil 8. 30. Aziz Bedros Kilisesi A-A Kesiti ve B-B Kesiti Restorasyon Öncesi Rölöve	79
Şekil 8. 31. Aziz Bedros Kilisesi C-C Kesiti ve D-D Kesiti Restorasyon Öncesi Rölöve	79
Şekil 8. 32. Aziz Bedros Kilisesi G-G Kesiti Batı Avlu Cephe ve Kuzey Avlu Cephe Restorasyon Öncesi Rölöve	80
Şekil 8. 33. Aziz Bedros Kilisesi E-E Kesiti ve F-F Kesiti Güney Avlu Cephe Restorasyon Öncesi Rölöve	80
Şekil 8. 34. Ömer Ersoy Kültür Merkezi +160 Kotu Kat Planı Restorasyon Sonrası	81

Şekil 8. 35. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Vaziyet Planı Restorasyon Sonrası.....	81
Şekil 8. 36. Ömer Ersoy Kültür Merkezi +436 Kotu Kat Planı Restorasyon Sonrası	82
Şekil 8. 37. Ömer Ersoy Kültür Merkezi +436 Kotu Kat Planı ve +865 Kotu Kubbe Planı Restorasyon Sonrası	82
Şekil 8. 38. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Çatı Katı ve Kubbe Planı Restorasyon Sonrası	83
Şekil 8. 39. Ömer Ersoy Kültür Merkezi A-A Kesiti ve B-B Kesiti Restorasyon Sonrası	83
Şekil 8. 40. Ömer Ersoy Kültür Merkezi E-E Kesiti ve F-F Kesiti Güney Avlu Cephe Restorasyon Sonrası	84
Şekil 8. 41. Ömer Ersoy Kültür Merkezi C-C Kesiti ve D-D Kesiti Restorasyon Sonrası	84
Şekil 8. 42. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Güney Sokak Cephe, G-G Kesiti Batı Avlu Cephe ve Kuzey Avlu Cephe Restorasyon Sonrası	85
Şekil 8. 43. Aintab I. Protestan Kilisesi, Kayacık	88
Şekil 8. 44. Antep Savunmasında Kendirli Kilisesi	92
Şekil 8. 45. Kendirli Kilisesi ve Latin Okulu	92
Şekil 8. 46. Kendirli Kilisesi 1930'lar	93
Şekil 8. 47. Kendirli Kilisesi Restorasyonda	93
Şekil 8. 48. Kendirli Gazi Kültür Merkezi Çevre Görünümü	94
Şekil 8. 49. Kendirli Gazi Kültür Merkezi	94
Şekil 8. 50. Kendirli Gezi Kültür Merkezi Kapısı	95
Şekil 8. 51. Kendirli Gezi Kültür Merkezi Kapısı	95
Şekil 8. 52. Kendirli Gazi Kültür Merkezi İç Görünümü	96
Şekil 8. 53. Dış Cephe Süslemeleri	96
Şekil 8. 54. Kendirli Gazi Kültür Merkezi Restorasyonu	97
Şekil 8. 55. Kendirli Gazi Kültür Merkezi Restorasyonu	97
Şekil 8. 56. Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü İç Mekan	98
Şekil 8. 57. Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü İç Mekan	98
Şekil 8. 58. Osmanlı Arşivi Kendirli Kilisesi Yerleşim Planı	99
Şekil 8. 59. Kendirli Kilisesi Planı	99
Şekil 8. 60. İlk İnşa Edilen Kendirli Kilisesi 1860 Planı ve Görünüşü	100
Şekil 8. 61. Herman Jansen, Gaziantep Kent Haritası'nda Kendirli Kilisesi	100

Şekil 8. 62. Saint Mary Kilisesi	103
Şekil 8. 63. Kilise İnşaat Halinde	103
Şekil 8. 64. Saint Mary Kilisesi	104
Şekil 8. 65. Saint Mary Kilisesi	104
Şekil 8. 66. Kurtuluş Cami	105
Şekil 8. 67. Saint Mary Kilisesi Cezaevi ve Mahkûmlar	105
Şekil 8. 68. Kurtuluş Cami Kuzey Cephesi	106
Şekil 8. 69. Kurtuluş Cami Kuzey Batı Cephesi	106
Şekil 8. 70. Kurtuluş Cami.....	107
Şekil 8. 71. Kurtuluş Cami Kuzey Doğu Cephesi.....	107
Şekil 8. 72. Kurtuluş Cami Pencere Sövesi Dış Süslemeleri	108
Şekil 8. 73. Saint Mary Kilisesi Kat Planı	108
Şekil 8. 74. Kurtuluş Cami Zemin Kat -750 Kotu Planı Rölöve.....	109
Şekil 8. 75. Kurtuluş Cami Zemin Kat -1221 Kotu Planı Rölöve	109
Şekil 8. 76. Kurtuluş Cami -300Kotu Tavan Planı Rölöve.....	110
Şekil 8. 77. Kurtuluş Cami Zemin Kat +20303 Kotu Planı Rölöve.....	110
Şekil 8. 78. Kurtuluş Cami A-A Kesiti Rölöve	111
Şekil 8. 79. Kurtuluş Cami D-D Kesiti Rölöve	111
Şekil 8. 80. Kurtuluş Cami F-F Kesiti Rölöve	112
Şekil 8. 81. Kurtuluş Cami E-E Kesiti Rölöve	112
Şekil 8. 82. Kurtuluş Cami Kuzey Cephesi Rölöve	113
Şekil 8. 83. Anglikan (İngiliz) Kilisesi	116
Şekil 8. 84. İzmirliyan'ın Aintab III. Protestan Kilisesi Plan ve Görünüşleri	118
Şekil 8. 85. Restorasyon Öncesi Ehal Hayim Sinagogu	120
Şekil 8. 86. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü.....	120
Şekil 8. 87. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü.....	121
Şekil 8. 88. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü	121
Şekil 8. 89. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü.....	122
Şekil 8. 90. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü.....	122
Şekil 8. 91. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü Giriş Kapısı	123
Şekil 8. 92. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü İç Mekan	123
Şekil 8. 93. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü İç Mekan	124
Şekil 8. 94. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü İç Mekan	124
Şekil 8. 95. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü İç Mekan	125

Şekil 8. 96. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü Vaziyet Planı.....	125
Şekil 8. 97. Saint Mary Kilisesi İnşası Sırasında Vartanyan Anaokulu.....	131
Şekil 8. 98. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu	131
Şekil 8. 99. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu	132
Şekil 8. 100. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu	132
Şekil 8. 101. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu Abacı Emin Sokak Yan Cephesi	133
Şekil 8. 102. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu'nun Arka Duvarı	133
Şekil 8. 103. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu Abacı Emin Sokak Yan ve Arka Cephesi	134
Şekil 8. 104. Kilikya Yatılı Okulu	137
Şekil 8. 105. Kilikya Enstitüsü Ana Binası.....	139
Şekil 8. 106. Merkezi Türkiye Koleji Ana Binası.....	142
Şekil 8. 107. Merkezi Türkiye Koleji ve Kolej Çalışanlarının Çocukları.....	142
Şekil 8. 108. Merkezi Türkiye Koleji Ana Binası ve Eğitimcileri ve Yatırımcıları	143
Şekil 8. 109. Merkezi Türkiye Koleji.....	143
Şekil 8. 110. Merkezi Türkiye Koleji Okul Kataloğu.....	144
Şekil 8. 111. İşgal Yıllarında Merkezi Türkiye Koleji.....	145
Şekil 8. 112. Fransız Karargahı Olarak Kullanılan Merkezi Türkiye Koleji ve Fransız Askerleri.....	145
Şekil 8. 113. Karargah Olarak Kullanılan Merkezi Türkiye Koleji'nin İşgal Sonrası Hâli.....	146
Şekil 8. 114. Merkezi Türkiye Koleji Bombardıman Sonrası Fransız Askerleriyle	146
Şekil 8. 115. Merkezi Türkiye Koleji Restorasyonu.....	147
Şekil 8. 116. Merkezi Türkiye Koleji Restorasyonu.....	147
Şekil 8. 117. Restorasyon Sonrası İslam Bilim Tarihi Müzesi	148
Şekil 8. 118. Merkezi Türkiye Koleji Çatı Görünümü Restorasyonu	148
Şekil 8. 119. Restorasyon Sonrası İslam Bilim Tarihi Müzesi	149
Şekil 8. 120. Restorasyon Sonrası İslam Bilim Tarihi Müzesi	149
Şekil 8. 121. İslam Bilim Tarihi Müzesi Merdivenleri	150
Şekil 8. 122. İslam Bilim Tarihi Müzesi İç Mekân.....	150
Şekil 8. 123. İslam Bilim Tarihi Müzesi İç Mekân.....	151
Şekil 8. 124. İslam Bilim Tarihi Müzesi İç Mekân.....	151
Şekil 8. 125. İslam Bilim Tarihi Müzesi İç Mekân.....	152

Şekil 8. 126. Dr. Azariah Smith'in Anıt Mezar Taşı/Kitabesi.....	157
Şekil 8. 127. Hastane Bahçesindeki Anıt Mezar Taşları/Kitabeler.....	157
Şekil 8. 128. 1910-1915 Amerikan Hastanesi Merkez Bina Acil Blok Giriş Kapısı.....	158
Şekil 8. 129. 1915, Yataklı Servis Binası.....	158
Şekil 8. 130. Dr. Azariah Smith Memorial Amerikan Hastanesi	159
Şekil 8. 131. Amerikan Hastanesi Doktor Evi	159
Şekil 8. 132. 1880-1885'te İnşa Edilen Hastane Binası	160
Şekil 8. 133. 1870'ler Amerikan Hastanesi Avlusu.....	160
Şekil 8. 134. 1885 Sonrası Hastane Binası	161
Şekil 8. 135. Marston Binası	161
Şekil 8. 136. Hastane Arazisinde İnşa Edilen Amerikan Kız Koleji	162
Şekil 8. 137. Amerikan Hastanesi	162
Şekil 8. 138. Kız Okulu Olduğu Dönemde Giriş Kapısında Öğrenciler	163
Şekil 8. 139. Dr. Azarih Memorial Hastanesi Batı Yönü Ek Binası	163
Şekil 8. 140. Amerikan Hastanesi Arazisi ve Binaları.....	164
Şekil 8. 141. 20.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Amerikan Hastanesi	164
Şekil 8. 142. Kırkayak Parkı'ndan Hastanenin Görünümü.....	165
Şekil 8. 143. Amerikan Hastanesi İç Mekân.....	165
Şekil 8. 144. Amerikan Hastanesi Hastaları.....	166
Şekil 8. 145. 1910, Hemşire Elizabeth Trowbridge Hastalarla İlgilenirken	166
Şekil 8. 146. Marston Binası	167
Şekil 8. 147. 1910, Hemşire Elizabeth Trowbridge Hastalarla İlgilenirken	167
Şekil 8. 148. Dr. Azarih Smith Memorial Hastanesi Batı Yönündeki Ek Bina	168
Şekil 8. 149. 1885 Sonrası Yapılan Ek Binalar.....	168
Şekil 8. 150. 1930, Hastane	169
Şekil 8. 151. Gözlem Odası Restorasyon Çalışması	169
Şekil 8. 152. Acil Blok Restorasyon Öncesi	170
Şekil 8. 153. B Blok Kuzey Cephesi.....	170
Şekil 8. 154. B Blok	170
Şekil 8. 155. B Blok Güney Cephesi	171
Şekil 8. 156. B Blok	171
Şekil 8. 157. B Blok	171
Şekil 8. 158. Poliklinik Bahçesindeki Su Kuyusu	172
Şekil 8. 159. Tavan Arası.....	172

Şekil 8. 160. Çatı-Baca.....	172
Şekil 8. 161. Acil Blok Restorasyon Sonrası	173
Şekil 8. 162. Acil Blok.....	173
Şekil 8. 163. Giriş Kapısı	174
Şekil 8. 164. B Blok	174
Şekil 8. 165. B Blok	175
Şekil 8. 166. B Blok	175
Şekil 8. 167. B Blok Güney Cephesi Merkezi Türkiye Koleji Arma Detayı.....	176
Şekil 8. 168. A Blok Giriş Kapısı Kemerli Kapı Yazı Detayı	176
Şekil 8. 169. 1876 Planı	177
Şekil 8. 170. 1880-1885'te İnşa Edilen Binalar.....	177
Şekil 8. 171. Yataklı Servis Planı.....	177
Şekil 8. 172. 1912 Hastane ve Protestan Kız Okulu'nun Özgün Planı	178
Şekil 8. 173. Amerikan Hastanesi Yerleşim Planı 2007	178
Şekil 8. 174. Amerikan Hastanesi Acil Blok Zemin Kat Restorasyon Sonrası Planı 2007.....	179
Şekil 8. 175. Amerikan Hastanesi Acil Blok Zemin Kat Restorasyon Öncesi Planı 2001	179
Şekil 8. 176. Amerikan Hastanesi Acil Blok Yoğun Bakım 1. Kat Restorasyon Sonrası Planı 2007	180
Şekil 8. 177. Amerikan Hastanesi Acil Blok Yoğun Bakım 1. Kat Restorasyon Öncesi Planı 2001	180
Şekil 8. 178. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis Zemin Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007.....	181
Şekil 8. 179. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis Bodrum Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007.....	181
Şekil 8. 180. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis 1. Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007.....	182
Şekil 8. 181. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis A-A Kesiti Restorasyon Sonrası 2007.....	182
Şekil 8. 182. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis Ameliyathane Blok Güney Cephesi Restorasyon Sonrası 2007	183
Şekil 8. 183. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis Kuzey Güney Cephesi Restorasyon Sonrası 2007.....	183

Şekil 8. 184. Amerikan Hastanesi B Blok Zemin Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007	184
Şekil 8. 185. Amerikan Hastanesi B Blok 1. Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007. 184	
Şekil 8. 186. Amerikan Hastanesi B Blok 3. Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007. 185	
Şekil 8. 187. Amerikan Hastanesi B Blok 2. Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007. 185	
Şekil 8. 188. Amerikan Hastanesi Acil Blok 1. Kat Balkon Detayı Restorasyon Sonrası 2007.....	186
Şekil 8. 189. Amerikan Hastanesi Acil Blok Giriş Kapısı Restorasyon Sonrası 2007	186
Şekil 8. 190. Amerikan Kız Koleji Bugünkü Amerikan Hastanesi B Blok	188
Şekil 8. 191. Amerikan Kız Koleji 1906.....	188
Şekil 8. 192. Amerikan Kız Koleji Bugünkü Amerikan Hastanesi B Blok	189
Şekil 8. 193. Amerikan Kız Koleji Bugünkü Amerikan Hastanesi B Blok	189
Şekil 8. 194. Hayganoşyan Kız Lisesi	191
Şekil 8. 195. Restorasyon Öncesi Hayganoşyan Lisesi	191
Şekil 8. 196. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi	192
Şekil 8. 197. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi	192
Şekil 8. 198. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi	193
Şekil 8. 199. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi	193
Şekil 8. 200. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi Merdiven Sahanlık ve Basamak Altı Süslemesi	194
Şekil 8. 201. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi Tarihi Çeşmesi	194
Şekil 8. 202. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi İç Mekan	195
Şekil 8. 203. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi	195
Şekil 8. 204. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi Çatısı	196
Şekil 8. 205. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi Çatısı	196
Şekil 8. 206. Hayganoşyan Kız Lisesi Zemin Kat Planı	197
Şekil 8. 207. Hayganoşyan Kız Lisesi 1. Kat Planı	197
Şekil 8. 208. Hayganoşyan Kız Lisesi Zemin Kat Tavan Planı	198
Şekil 8. 209. Hayganoşyan Kız Lisesi 2. Kat Planı	198
Şekil 8. 210. Hayganoşyan Kız Lisesi 2. Kat Tavan Planı	199
Şekil 8. 211. Hayganoşyan Kız Lisesi 1. Kat Tavan Planı	199
Şekil 8. 212. Hayganoşyan Kız Lisesi A/2 Kesiti.....	200
Şekil 8. 213. Hayganoşyan Kız Lisesi Çatı Katı Planı.....	200

Şekil 8. 214. Hayganuşyan Kız Lisesi A/13 Kesiti	201
Şekil 8. 215. Hayganuşyan Kız Lisesi A/5 Kesiti	201
Şekil 8. 216. Hayganuşyan Kız Lisesi A/6 Görünüşü.....	202
Şekil 8. 217. Hayganuşyan Kız Lisesi A/7 Görünüşü.....	202
Şekil 8. 218. Hayganuşyan Kız Lisesi A/8 Görünüşü.....	203
Şekil 8. 219. Kendirli Kilisesi ve Latin Okulu	210
Şekil 8. 220. Latin Okulu	210
Şekil 8. 221. Restorasyonu Sürmekte Olan Latin Okulu Batı Cephesi.....	211
Şekil 8. 222. Restorasyonu Sürmekte Olan Latin Okulu Batı Cephesi.....	211
Şekil 8. 223. Restorasyonu Sürmekte Olan Latin Okulu Batı Cephesi.....	212
Şekil 8. 224. Restorasyonu Sürmekte Olan Latin Okulu	212
Şekil 8. 225. Restorasyonu Sürmekte Olan Latin Okulu	213
Şekil 8. 226. Nazaretyan'ın Evi	215
Şekil 8. 227. Nazaretyan'ın Evinin Bahçe Giriş Kapısı	215
Şekil 8. 228. Nazaretyan'ın Ev Giriş Kapısı.....	216
Şekil 8. 229. Nazaretyan'ın Evi İç Mekân Süslemeleri.....	216
Şekil 8. 230. Nazaretyan'ın Evi İç Mekân Süslemeleri.....	217
Şekil 8. 231. Nazaretyan'ın Evi İç Mekân Süslemeleri.....	217
Şekil 8. 232. Nazaretyan'ın Evi İç Mekân Süslemeleri.....	217
Şekil 8. 233. Guertasirats Okulu'nun Son Binası Nicholas Nazaretyan'ın Evi A-A Kesiti	218
Şekil 8. 234. Guertasirats Okulu'nun Son Binası Nicholas Nazaretyan'ın Evi B-B Kesiti	218
Şekil 8. 235. Guertasirats Okulu'nun Son Binası Nicholas Nazaretyan'ın Evi D-D Kesiti	219
Şekil 8. 236. Guertasirats Okulu'nun Son Binası Nicholas Nazaretyan'ın Evi C-C Kesiti	219

KISALTMALAR LİSTESİ

BCA	:	Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BKNZ	:	Bakınız
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DOA	:	Digital Object Identifier
H	:	Hicri
HR	:	Hariciye Nezareti
ID	:	İrade Dahiliye
ISBN	:	International Standard Book Number
ISSN	:	Uluslararası Standart Süreli Yayın Numarası
İ.AZN.	:	İradeler Adliye ve Mezahib
KUDEB	:	Koruma Uygulama ve Denetim Büroları
M	:	Miladi
SNMU	:	Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye
SVN	:	Salname-i Vilayet-i Halep
SYF	:	Sayfa
TDK	:	Türk Dil Kurumu

1.GİRİŞ

Bilindiği kadarıyla Antep isminin kökeni Hititlere dayanmaktadır. Hitit Kralı Han'ın arazisi anlamında Hantap ismi bölgenin ilk isimlerinden biridir. “Tap” Hitit dilinde toprak anlamına gelmektedir. Hantap ise Han'ın toprağı anlamını taşımaktadır. Daha sonra şehirde hüküm süren Kral Aynı'dan ismini alarak Ayıntap olur. Hitit dilinde Ayıntap Aynı'nın toprağı anlamına gelmektedir. Antep tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliğı yapmıştır. Bölgedeki bilinen ilk yerleşim M.Ö. 10.000 Paleolitik Çağ'da görülmektedir. Bölge Paleolitik, Kalkolitik, Tunç Çağlarını, Mittani, Hitit, Asur, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye dönemlerini yaşamıştır. M.S.72'de o dönem Roma'ya bağılı olan Suriye eyaletine bağlanmıştır. Roma İmparatorluğu, Doğı İstanbul İmparatorluğu yani Bizans İmparatorluğu ve Batı Roma İmparatorluğu olarak ikiye ayrılarak din ve mezhep kavgaları başlamıştır.

Amerikalı Doğubilimci ve Arkeolog James Henry Breasted'in ilk kez bu bölgeyi tarif etmek için kullandığı “Bereketli Hilal” tanımlaması bölgenin zenginliğini en güzel ifade eden tanımdır. Arabistan Çölü, Elam, Dicle ve Fırat ırmaklarıyla Asur toprakları içersindedir. Dünya tarımının temeli olarak nitelendirilen çift sıralı buğday, tek sıralı buğday, arpa, mercimek, bezelye, nohut, acı burçak ve ketenin¹ altısı bu topraklarda evcilleştirilmiştir. Antep tarımıyla Bereketli Hilal'in en önemli merkezlerinden biridir.

Gaziantep asırlardır bir ticaret merkezi olmakla kalmamış farklı medeniyetlerin yuvası olma özelliğini de taşımıştır. Hem ticari yapıları hem de evleri inşa ederken iklim şartlarına, yaşam stiline ve bölgenin jeolojik yapısına dikkat edilmiştir.

Gaziantep mimarisi genel itibariyle Selçuklu ve Osmanlı Devleti gibi İslam kentleri inşa eden devletlerin kullandığı, dini yapılar etrafında gelişen bir şehir temasıyla inşa edilmiştir. Evler, cami ve kiliseler, hanlar, hamamlar, bedesten ve

¹ Atar, Dr. Bekir “Gıdamız buğdayın geçmişten geleceğe yolculuğı” Yalvaç Akademi Dergisi 29 Temmuz 2019

çarşılar şehrin karakteristik yapısını şekillendirirken aynı zamanda şehrin mimari yapısını da oluşturmuştur.

Gaziantep mimarisinde en önemli unsurlardan biri kalabalık ailelerin bir arada yaşaması için tasarlanmış konutlardır. Hava şartları ve mevsim normallerine göre düşünülmüş bir plana sahip olan bu konutlarda genel olarak birkaç nesil bir arada yaşamaktadır. Sıcak yaz aylarında gölge olması amacıyla yapılmış yüksek duvarlar ve binalarla dar sokaklar serin ve gölgelik bir yürüme yolu sunmaktadır.

1515’de Memluk hakimiyetine giren Antep, Dulkadiroğlu Beyliği üzerinde etkili olan Osmanlı’nın ilgisini çeker ve Mercidabık Muharebesi’yle Anadolu’ya tamamen hakim olmak için yola çıkan Osmanlı ordusu Antep’e doğru ilerlerken yaşanan olaylar neticesinde 18 Ağustos 1516’da Antep hakimi Yunus Bey’in kalenin anahtarlarını padişaha teslim etmesiyle Osmanlı kontrollüne geçmiştir. Osmanlı döneminde Antep birçok cami, medrese, han, hamam gibi mimari eserlerle gelişmiş ve güzelleşmiştir.

1641 yılında ve 1671 yılında şehre seyahat eden Evliya Çelebi mahalleleri, konutları, cami ve medreseleri, han, hamam ve bedestenleri anlatmıştır. Seyahatname’de “Şehr-i Ayıntab-ı Cihan” yani Dünya’nın gözbebeği şehir olarak tanımlar ve “*Dünya yüzünden geniş bir ili, göz alıcı büyük yapıları her yerden aranan eşyası, birçok mezraları, bolluk ve verimliliği, bitimsiz yiyecek ve içecek pınarları ve ırmaklarıyla burası 'Şehr-i Ayıntab-ı Cihan'dır'*”² ifadesini kullanır.

Gaziantep, bugünkü kimliğine ulaşana kadar ismi Dulkadiiriye (Maraş), Halep gibi sancakların/vilayetlerin arkasında gizlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi kendi imkanlarıyla işgale 10 ay direnen ve düşmana geçit vermeyen Antep’e 8 Şubat 1921’de “Gazi” unvanını vermiş ve Antep son ismine kavuşup “Gaziantep” olmuştur. Bu zaman içerisinde Antep medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Birçoğu yok olan bu medeniyetlerin Antep’e bıraktığı birçok eser olmuştur. Bu tez çalışmasında Gaziantep’teki gayrimüslim yapıları kronolojik olarak incelenecektir.

² Çelebi, M.E., Seyahatnâme, 1848

1.1.Problemin Belirlenmesi

Gaziantep şehri yüzyıllar boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetlerin mirası olarak da birçok yapıya sahip olmuştur. Ancak doğal afetler, savaş, insan faktörü gibi sebeplerle yapıların birçoğu yok olmuş yahut ciddi zarar görmüştür Gaziantep'in merkezinin 2.dereceden deprem bölgesi olması mimari açıdan süregelen bir yıkım sürecine de sebep olmuştur. Antep tarihinde pek çok büyük deprem olduğu bilinmektedir. Ancak bu depremlerin en şiddetlisinin Ocak 1822'de meydana geldiği ve pek çok insanın hayatını kaybettiği Halep Salnamelerinde belgelenmektedir.

1.Belge; *"Allah'ın hikmetiyle geçen sene Zilkadesi'nin 27. gecesini saat 02:05'te büyük bir zelzele olmuş, yıkılan binalar altında kalan hayli nüfus ölmüş, geriye kalan binalar oturulamaz halde olduğu için bütün ahali şehir dışında kurulan çadırlara sığınmış çevredeki köylerde harap olmuştur."*³

2.Belge ; *İşbu işaretli yüce buyruk yetişince biline ki... "Allah'ın hikmetiyle Antep'te büyük bir yer sarsıntısı olarak camiler, medreseler, kale, evler ve başka birçok yerler yıkılıp gerek Antep'te gerekse köylerde hayli insan ve hayvanlar taş altında kalarak telef olmuş, geri kalan binalar da oturulmaz hale geldiğinden halk çadırlarıyla şehir dışına kaçtığı, gelen dilekçelerden anlaşılmakta böylece memleketin yıkılmasına, halkın perişan hale gelmesine üzüldüm. Ancak Allah'ın kazasına katlanmaktan başka çare yoktur. Bütün memleket, şehir ve kasabalar, halk bana Allah'ın emanetidir. Kazaya uğrayanların yetimleri ve mirasçıları bulunacağı açıktır. Bunların durumu ve yıkılan yerlerin zarar ziyan durumunu inceleyerek ölenlerin yetim ve mirasçılarının tespit olup yazılması, mal ve eşyalarının kayıp olmaksızın kendilerine teslimi, çocuksuz ve mirasçı bırakmadan ölenlerin terekesi hazineye ait bulunacağından bu gibilerin terekesine hazine tarafından el konulması için yazılmaları..."*⁴

Fransız işgali sırasında birçok yapı hasar görmüş veya yıkılmıştır. Gayrimüslim okullarının birçoğu bu işgal sırasında yıkılmış yahut bombalanmıştır. Antep halkının direnişiyle kurtarılan gayrimüslim yapıları kapsamında tarihi

³ Tarih: 4.Sefer 1238 (Ekim 1822) Halep Salnameleri Cilt 140, Sayfa 57 Ferman.

⁴ Tarih 1238 (Ocak 1822) Halep Salnameleri Cilt: 140 Sayfa 66-67 Ferman.

mirasımızın tipolojisinin belirlenmesi, orijinal kullanımı, günümüz kullanımı ve diğer bilgilerin belgelenmesi amacıyla bu çalışmamız yürütülmüştür.

1.2. Literatür Özeti

Yıldırım (1995), “108 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili H.1164-1165” isimli çalışmasında askeri bilgiler, siyasi ve iktisadi yapı hakkında bilgi içermektedir. Bunların yanı sıra kültürel ve sosyal yapı hakkında da bilgi veren Şer’iyye Sicilleri incelemesini yapmaktadır. Bahsi geçen Şer’iyye Sicilleri haklın günlük yaşantısı başta olmak üzere, devlet görevlileri ile olan münasebetlerine kadar birçok değerli bilgi içermektedir.

Küçük (2005), “Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı Ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği)” isimli çalışmasında Ermenilere Protestanlığın etkilerini tarihsel süreçte incelemekte ve Türkiye Protestan Ermenilerinin oluşumunu, inanç ve ibadetlerini diğer Ermenilerle kıyaslamaktadır.

Çukurova (2007), “Antep’te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi” isimli çalışmasında 19. Yüzyılda Antep’te açılan misyoner okullarının rolleri, ABCFM’in politikalarını, Müslüman Türklerle Ermenilerin ilişkilerini incelemektedir. Okulların müfredatlarını, öğrenci ve bağışçıları analiz etmektedir.

Cephanecigil (2015), “Preliminary Remarks On The Late Ottoman Churches İn Aintab” isimli makalesinde kamu yapılarına dönüştürülen dini yapıların yeniden kimlik kazanması, satılması ya da özel mülke dönüşmesi incelenmektedir. Bahsi geçen dönemde Gaziantep’te inşa edilen ve edilmesi planlanan gayrimüslim ibadethanelerinin inşaları incelenmiştir. Çalışmada bahsi geçen kiliselerin detaylı incelenmesi yapılmaktadır.

Döşkaya (2018), “Amerikan Board Ve Misyoner Corrina Shattuck’ın Urfa Faaliyetleri” isimli çalışmasında Amerikan Board’un Osmanlı ve Türkiye’deki yapılanması hakkında bilgi vermektedir. Corinna Shattuck’ın da yaptığı dini çalışmalar, sosyal ya da ekonomik faaliyetlerle Ermenileri etkilemiş olması ve Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanmalarını teşvik etmesi anlatılmıştır.

Demir (2018), “Osmanlı’da Gayrimüslim Nüfusu ve Yerleşimi 19. Yüzyılda Ayıntab Örneği” isimli çalışmasında Gaziantep’te yaşayan gayrimüslimlerin ve Müslüman halkın yaşayışını, demografik yönlerini, nüfus ve yerleşimini incelemektedir.

Elçiçeği (2019), “Halep Vilayeti’ndeki Azınlık Okullarında Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerinin İncelenmesi (1898-1908)” isimli çalışmasında Halep vilayetindeki Osmanlı döneminde açılan gayrimüslim okullarının eğitim faaliyetlerini incelemekte ve açıklamaktadır.

Bakırer (1976), “13. Ve 14. Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları” adlı çalışmasında Anadolu mihraplarını kataloglanması ve fotoğraflandırılmasının yanı sıra detaylı bir tarihçesi ve mimari değerlendirmesi yapılmıştır. Ömür Bakırer’in çalışması bu tezdeki kataloglama çalışmasına örnek teşkil etmiştir.

Güley Tanrıverdi (2006), “Tarsus’ta Türk İslam Mimarisi”⁵ adlı çalışmasında Tarsus bölgesindeki camiler, medreseler, çeşmeler vb. birçok yapıyı incelemiş, kataloglamış ve belgelemiştir. Çalışma Tarsus bölgesinin tamamını kapsayan, Türk İslam mimarisi adına yapılmış ilk kataloglama çalışması olma özelliğini taşımaktadır. Çalışmada araştırmanın konumu, sınırları ve önemi vurgulanmıştır. Günümüze ulaşamayan yapılar bilinen detaylarıyla anlatılmıştır. Sonrasında kataloglama için yapılar öncelikli olarak türlerine göre ayrılmış ve kataloglanmıştır.

Sarafian (1915), İngilizce adıyla “A Brief History of Aintab”, Ermenice adıyla “Badmutyun Aintabi Hayots” adlı kitabında Antep Ermenilerinin yaşayışları, kültürleri, okulları ve ibadethanelerini anlatmış ve görsellerle desteklemiştir. Kitabın çevirisi yapılmış ve seçilmiş yapılar hakkında doküman oluşturulmuştur. Kitap yalnızca Michigan Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Kitabın içerisinde Atikian kardeşlerin hazırladığı bir kroki bulunmaktadır. Kroki yardımıyla birçok yapının yeri tespit edilmiştir.

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu tez çalışmasında Antep’in medeniyetler arasında yoğrulup günümüze ulaşan ve ulaşamayan kültür miraslarından gayrimüslim yapılarının incelenmesi ve

⁵ ISBN 190323

tıpkı Gaziantep'in kimliğini kazanma mücadelesi gibi tarihi serüvenlerinde kimliklerini arayışları konu edilmektedir. Gaziantep kent merkezinde bulunan gayrimüslim yapıların tarihi ve bugünü hakkında bilgi edinmek, Gaziantep kent merkezinde bulunan günümüze ulaşamayan ve ulaşmış olan kültür miraslarının mimari olarak incelenmesini sağlamak, Gaziantep kent merkezinde bulunan gayrimüslim yapıların bugün ki konumlarının haritalandırılarak ve kataloglayarak ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Toplanan dokümanların desteklenmesi ve belgelenmesi için kataloglama çalışması yürütülmüştür. Hazırlanan katalogla yapıların tarihçesi, günümüz kullanımı, iç ve dış fotoğrafları, yapısal özellikleri, yapıların bölgedeki konumları ve mimari planları derlenmiştir. Araştırmada ismi geçen yapıların

1.4. Araştırmanın Kapsamı

Gaziantep kent merkezinde bulunan gayrimüslim yapılarının birçoğunun akıbeti bilinmemektedir. Bazı yapıların kimliği yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Farklı sebeplerle yok olmuş, yıkılmış yahut kimliğini kaybetmiş olan yapıların tekrar kimliklerini kazanabilmesi, tarihçesinin detaylı araştırılması ve bugüne kadar edinilmiş doküman ve envanterlerin bir araya toplanması amacıyla kataloglama çalışması yapılmıştır. Katalog içeriğinde, yapının tarihi, yaptıran ve yapıda yeri belirtilmiştir. Malzeme ve teknik bölümünde yapının mimari detaylandırması yapılmış ve eğer bilinen bir kitabesi varsa kitabeye ilgili bilgiler sunulmuştur. Restorasyon bilgilerine ulaşılan yapıların restorasyonları detaylıca anlatılmıştır. Araştırma kapsamında yer alan yapılar ibadethaneler, eğitim kurumları ve bir hastane ve bir yetimhane olarak sınırlandırılmıştır. Araştırma bölgesinde bulunan diğer gayrimüslim yapılar (hanlar, evler gibi) tez kapsamı dışında bırakılmıştır.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yapılabilmesi için öncelikle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi taranmış ve yapılarla ilgili tarihi doküman edinilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yerinde ve dijital ortamda yapılan kataloga yönelik araştırma çalışmasında kataloga konu olan yapı isimleri anahtar kelime olarak girilmiş ve belge sorgulaması yapılmıştır. Dönemlerine göre bölgenin farklı sancaklar altında olması sebebiyle

arşivde gerekli tarihsel sürece göre araştırmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda yapıların kataloglama çalışması öncesi yapılar hakkındaki bilgiler farklı kaynaklardan eşleştirilerek gerçeklikleri mümkün olduğunca teyit edilmiştir. Gayrimüslim yapıların araştırılmasında Fransız, İngiliz, Amerikan ve Ermeni kaynakları resmi ve web ortamlarında taranmış ve bahsi geçen yapılarla ilgili gerekli dokümanlar elde edilmiş, çevirileri yapılmış ve kataloglanabilir hâle getirilmiştir. Yapılan katalog içeriğiyle ilgili olarak kurumlara gidilerek gerekli ek dokümanlar talep edilmiştir. Pandemi şartlarında yürütülen çalışma yetersiz izin ve kaynak sebebiyle kısıtlı imkanlarla devam etmiş, buna rağmen araştırmanın tamamlanması için gerek yerinde gerekse farklı iletişim ortamlarıyla sürdürülerek tamamlanması sağlanmıştır. Kudeb, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Gaziantep Tapu ve Kadastro Müdürlüğü, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivi gibi resmi kurumlarda envanter taraması yapılmış ve buradan elde edilen bilgiler doğrultusunda kataloglama çalışması ulaşılan ve ulaşılamayan bilgilerle birlikte tamamlanmıştır.

2. AZINLIK VE GAYRİMÜSLİM KAVRAMLARI VE SEÇİLMİŞ BÖLGEDEKİ VAROLAN İNANÇLARIN TANIMLANMASI

Azınlık diğer adıyla Ekalliyet, sosyolojik olarak bir devlette sayısal bakımdan az olan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruplar olarak tanımlanmaktadır.⁶ Bu tanım genel olarak BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Raportörü Francesco Capotorti'nin Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. maddesine dair hazırladığı rapordaki ölçütlere dayanır. Capotorti tanımına göre azınlık; sayıca bir devletin nüfusunun geri kalanından az olan, hakim olmayan durumda bulunan, bu devletin vatandaşı olan üyeleri nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip, üstü örtülü bir biçimde de olsa kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik bir dayanışma gösteren bir grup” şeklinde açıklanmaktadır. Türkiye’de azınlıklar Lozan Barış Antlaşması uyarınca Türkiye vatandaşlarından yalnızca gayrimüslim olanlarının azınlık haklarından yararlandırılması prensibi kabul edilmiştir. Bu toplulukların yalnızca Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler olduğu tezi işlense de Lozan Antlaşması’nda bu yöllü bir gönderme bulunmamaktadır.⁷

Gayrimüslim, Müslüman olmayanları tanımlamak için kullanılan bir tabirdir. İslam ülkesinde yaşarken başka bir inanca tabii olanlara ise zımmî denir.⁸ Bu çalışma içeriğinde yer alan gayrimüslimler Yahudiler ve Hristiyanlardan oluşmaktadır.

Yahudilik ya da Musevilik; önceleri İsrailoğulları olarak anılan daha sonra Yahudilik olarak adlandırılan inancın temeli Tanrı ve Yahudiler arasındaki akde dayanır.⁹ Yahudilik, İbrahimi dinidir ve monoteizm yani tek tanrılı dinlerin ilk örneğidir. Yahudilik kendi içinde birkaç mezhep barındırır. Bu mezheplerin en baskını Rabbani Yahudilik’tir.

⁶ Oran, Türkiye’de Azınlıklar, Syf.26

⁷ tr.m.wikipedia.org/wiki/Az%C4%B1n%C4%B1k#cite_ref-1

⁸ Bozkurt, Gülnihal 1996

⁹ Meydan Larousse.

Rabbani Yahudilik, 6.yüzyılda Babil Talmud'unun (dini metin) derlemesinden beri Yahudiliğın ana akımı olmuştur. Bu inanca bağılı olanlar Hz. Musa'nın Tanrı'dan aldığı Yazılı Tevrat ve yorumları ve dahi tefsirleri içeren Sözlü Tevrat'ı halka aktardığı ve yapılan yorumlarla beraber yazıya aktardığına inanmaktadırlar.

Ortodoks Yahudilik, hem Yazılı hem de Sözlü Tora'yı (kanun) Tanrı'nın Hz. Musa'ya vahyettiğine ve buradaki yasaların bağlayıcı ve değişmez olduğuna inanmaktadırlar.

Muhafazakar Yahudiler, Masorti Yahudiliği olarak da bilinmektedir. Muhafazakar Yahudiler, Yahudi Hukuku'nun sabit olmadığına ve değişen koşullarla sürekli geliştiğine inanmaktadırlar.

Liberal ve ilerici olarak anılan Reformist Yahudilerse, Aydınlanma'ya tepki olarak Almanya'da ortaya çıkmıştır. Yahudi doğasının bağlayıcılığını reddetmektedirler.

Hristiyanlık; Ortadoğu kökenli, tek tanrılı bir inançtır. Peygamberi Hz. İsa'dır. Yeni Ahit'in öğretilerine inanılan bir İbrahimi dini olarak tanımlanır.¹⁰

Hristiyanlığın üç ana mezhebi vardır. Bunlar; Katolik, Ortodoks ve Protestanlıktır. Kilise farklılıkları tarihi, imani ve amelidir. Zaman içerisinde kendi içinde anlaşmazlıklar yaşamaya başlayan Hristiyanlık, iktidar peşinde ilerlemeye başlar ve batıda Roma'nın doğudaysa Constantinopolis'in yani İstanbul'un merkez olması istenmektedir. Roma'nın desteğiyle güçlenen Roma Kilisesi rahibi, Constantinopolis patriğinin kendi yetkisini kabul etmesi gerektiğini söyleyince Ortodoks ve Katolik Kiliseleri birbirini aforoz etmiştir. Böylece iki kilise arasındaki bağlar tamamen kopmuştur. İki kilise arasında net farklılıklar mevcuttur. Katolik Kilisesi'nde rahipler evlenemezken, Ortodoks Kilisesi'nde evlenebilirler. Katolikler Hz. İsa'nın doğumunu 25 Aralık'ta kutlarken, Ortodokslar ve bu inanca sahip Ermeniler 6 Ocak'ta kutlama yaparlar.

Katolik Kilisesi dünya genelinde en çok mensubu olan mezheptir. Katolik kelimesi Yunanca "katolikos" -κατοληκος- «evrensel» anlamına gelmektedir.¹¹

¹⁰ TDK, 2015

¹¹ American Heritage Dictionary of the English Language "Catholic"

Kurucusu Hz. İsa'nın havarilerinden Petrus'tur. Papalar bu sebeple Petrus'un vekili sayılırlar. Merkezi Roma olan Katolik Kilisesi dünyada egemen güç olan Roma İmparatorluğu Hristiyanlığı kabul edene kadar ağır baskılara maruz kalmıştır. Ancak IV. yüzyılda Roma İmparatorluğu Constantin'in emriyle Hristiyanlığa dönmüştür. M.S.395 yılında Roma İmparatorluğu bilindiği üzere ikiye ayrılarak Doğu Roma yani İstanbul ve Batı Roma İmparatorlukları ismiyle anılmaya başlamıştır.¹²

Ortodoks Yunan kökenli bir kelimedir. “Ορθός” «doğru» ve “δόξα” «düşünce, inanç» kelimelerinden oluşmaktadır ve “doğru inanç” anlamına gelmektedir.¹³ Ortodoks Kilisesi bir Hristiyan mezhebi olarak 4-8.yüzyıllarda toplanmıştır. Cemaati dünyada tahmin edildiği üzere 300 milyon kadardır. En büyük üçüncü Hristiyan mezhebi olma özelliğini taşımaktadır. Kilisenin başı İstanbul'daki Ekümenik Patrik ve İstanbul Başpiskoposu I.Barthholomeos'dur.¹⁴

Protestanlıkta önceki iki mezhepten farklı olarak «protesto eden» anlamına gelen ismiyle dikkat çekmektedir. Diğer iki mezhebin Kutsal Kitap ve Kilise Geleneklerine dayanan bir inanç sistemleri varken Protestanlar sadece Kutsal Kitap yetkisini kabul ederler. Elçi Pavlus da gelenekler hususunda inananları şu şekilde uyarmaktadır; *‘Dikkat edin; insan geleneklerine dayanan felsefeyle yanıltıcı, boş sözlerle sizi tuzağa düşürmek isteyenler olabilir, bunlar bu dünyanın benimsediği temellere dayanır, Mesih'ten değildir.’*¹⁵

Protestanlığın liderleri Martin Luther ve Jean Calvin'dir. Papa'ya karşı ve Katolik Kilisesi'ne yapılan Reform hareketiyle 1529'da Protestanlık doğmuştur. Daha sonrasında birçok Protestan mezhep oluşmuştur. En çok bilinenleri şüphesiz ki Lutheryan Kilise ve Calvinist Kilise'dir.¹⁶

Protestanlık içerisinde anılan ancak Protestan bir mezhep olmayan Anglikanizm ise bağımsız bir Batı Kilisesi sayılmaktadır. İngiltere'nin resmi kilisesidir. Kurucusu VIII. Henry boşanmak istediği eşinden Katolik inancına göre boşanamayacağı için Anglikan Kilisesini kurmuştur. Döneminde Apostolik Kilisesi Kral'ın her ülkenin kilisesinin

¹² The Catholic Encyclopedia “Catholics”

¹³ American Heritage Dictionary of the English Language “Orthodoks”

¹⁴ Encyclopedia Britannica “Orthodoks”

¹⁵ İncil, Koloseliler 2:8

¹⁶ Hakan Olgun “Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto.

kendi normlarına göre şekillenmesini istemesi ve yargılama sorunları üzerine kurulmuştur. Katolik ve Apostolik inancı desteklemektedirler.

Apostolik; Aziz Taddeus ve Aziz Barthelomeus tarafından kurulan Hz. İsa'nın on iki havarisinin kurduğu kilise anlamına gelmektedir. Surp Asdvadzadzin Kilisesi yani Saint Mary Kilisesi Apostolik inanca hizmet eden bir kilisedir.

2.1. Osmanlı'nın Gayrimüslim ve Azınlıklara Tanıdığı Haklar ve Demografik Yapı

M.Ö. 10.000 Paleolitik çağda bölgedeki ilk yerleşimler görülmektedir. Bölgenin mimari yapısı yüzyıllar içerisinde farklı inançların gerektirdiği mimari özellikleri ile gelişmiş ve bir çeşitlilik oluşmuştur. Gaziantep yüzyıllar içerisinde çeşitli dinlere ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler Sâbiîler, Hristiyanlar ve Yahudiler olarak sıralanabilir. Üç gruptan Sâbiîler varlığı en az olan grupken, Hristiyanlar en kalabalık olanıdır. Yahudiler sayıca az olsalar da ticaret hayatlarıyla Osmanlı topraklarına büyük katkı sağlamışlardır.¹⁷

Anadolu fethedildikten sonra Türkler ve Rumlar bu bölgede bir arada yaşamaya başlamış ve zamanla Türk nüfus artmış ve Rumları geçmiştir. Bu süreçte Rum nüfusunda ise azalma görülmüştür. Rumlar bölgesel olarak Ege bölgesinin kıyı illerinde, İstanbul ve Trakya bölgesinde toplanmışlardır. Yunanistan'a yoğun göç Rum nüfusunun azalma sebeplerinin başında gelmektedir. Rumlar Yunanistan ve Mora'ya göç ederek Osmanlı'dan ayrılmıştır.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın amacı azınlıkların isyanlarını önlemek ve Osmanlı iç ilişkilerinden Avrupa devletlerini uzak tutmaktır. Ardından 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'yla daha büyük bir adım atılmış ve Osmanlı tebaası içerisindeki gayrimüslimlere yönelik bazı haklar tanınmıştır. Gayrimüslimlere haklar tanınarak onları Osmanlı adı altında toplamak isteyen devlet bir yandan gayrimüslimlere hak tanınmaması sebebiyle Avrupa devletlerinin Osmanlı iç ilişkilerine karışmasını önlemek istemiştir. Ferman bir Osmanlı toplumu oluşturmak, ırk, din, dil vb. ayrımlar yapılmadan bir Osmanlı milleti oluşturmayı amaçlamıştır. Islahat Fermanı'yla tam bir eşitlik sağlanması amaçlanmıştır. Bütün din topluluklarına

¹⁷ Prof. Dr. Mesut Şen "Tanzimat Aydınlarının Çağatay Türkçesi'ne Bakışı ve Şemseddin Sami'nin Tesiri" Türkoloji Makaleleri.

eşit vatandaşlık hakları sağlanarak Müslüman ve gayrimüslimlerin arasındaki farklar kapatılmıştır. Gayrimüslimlere de devlet kademelerinde memur olma yolu açılmış, din değiştirme hakkı kabul edilmiş, vergiler yani cizye de eşitlik sağlanmış, askeri okula gitme izni verilmiştir. Ayrıca 15. Maddede geçen “*eşit haklar beraberinde eşit yükümlülükler getirir*” düşüncesi gereği gayrimüslimlere de zorunlu askerlik getirilmiştir. Askerlik yapmak istemeyenlereyse bedel-i asker (askerlik vergisi) olanağı sunulmuştur. Islahat Fermanı’yla gayrimüslimler kendi meclislerini oluşturup çoğunlukla yönetsel ve dinsel konularda kendi meselelerini konuşup, karar alabilmişlerdir. Aldıkları kararlar batı tarafından anayasa olarak anılmıştır. Halep Vilayeti Salnamelerinde Antep ve çevresinin nüfus çizelgesi şu şekildedir.

Tablo 2. 1. Halep Salnamelerine Göre Antep ve Çevresinin Nüfusu (Salname-i Vilayet-i Halep 1868-1914, Çiz.Zaim E.,2020)

TARİH	TÜRK	ERMENİ			MUSEVİ	LATİN	DİĞER	TOPLAM
	MÜSLÜMAN	KATOLİK	GREGORYEN	PROTESTAN				
1868	10.802		4.933		274	-	-	16.009
1872	47.599		9.833		544	-	-	57.976
1886	62.301		24.282		701	-	1.402	88.686
1887	62.301		26.484					88.785
1891	65.38	307	11.703	3.319	714	-	3.772	85.212
1892	65.291	317	11.244	3.372	714	-	-	80.938
1895	68.031	329	11.533	3.527	732	-	-	84.134
1897	68.418	336	11.699	3.611	730	-	83	84.877
1899	67.514	334	12.789	3.686	730	-	-	85.053
1900	68.531	383	12.342	3.766	714	69	83	85.888
1902	69.032	349	11.798	3.871	734	108	-	85.901
1904	69.033	349	11.797	3.871	743	108	-	85.901
1906	69.920	447	13.920	4.584	696	336	79	89.982
1908	69.920	477	13.902	4.584	696	336	79	89.994
1914	79.059	388	14.107	4.544	837	608	135	99.678

3. GAZİANTEP KENT MERKEZİ MAHALLELERİ

Mahalleler Osmanlı'da en küçük idari birim olarak faaliyet göstermekteydi. Tahrir defterlerindeki 1536, 1543 ve 1574 verilerine göre Antep'te sırasıyla 34, 29 ve 21 mahalle bulunmaktadır.¹⁸

1. Cabi Mahallesi	20. Sube Mahallesi
2. Tarla-i Cedid Mahallesi	21. Seng-i Nakkaş Mahallesi
3. Ehl-i Cefa Mahallesi	22. İbn-i Eyyub (Eyüboğlu) Mahallesi
4. Tarla-i Atik Mahallesi	23. Ali Elçi Mahallesi
5. Yenhi (Yahni) Mahallesi	24. Hayik Mahallesi
6. Tube (Tövbe) Mahallesi	25. Amu (Ammi-Emmi) Mahallesi
7. Şhreküstü Mahallesi	26. Kayacık Mahallesi
8. Kabasakal (Karasakal) Mahallesi	27. Zincirli Mahallesi
9. Çukur Mahallesi	28. İbn-i Şera (Şekeroğlu) Mahallesi
10. Beg (Bey) Mahallesi	29. İbn-i Bekir (Bekiroğlu) Mahallesi
11. İbn-i Kör (Köroğlu) Mahallesi	30. Bostancı Mahallesi
12. Hamu (Hamo) Mahallesi	31. Aralı (Arablı) Mahallesi
13. Körkeman Mahallesi	32. Hoşkadem Mahallesi
14. Kozluca Mahallesi	33. Kavaklık Mahallesi
15. Tahtani Mahallesi	34. Koleytepe Mahallesi

¹⁸ 131 Nolu Ayıntap Şer'iyye Sicilinde geçen mahalle isimleri

16. Kürkücüyan Mahallesi

35.Akyol Mahallesi

17. Kayser Mahallesi

36.Alaybey Mahallesi

18. Kozanlı Mahallesi

37.Düğmeci Mahallesi

19. Kanalcı Mahallesi

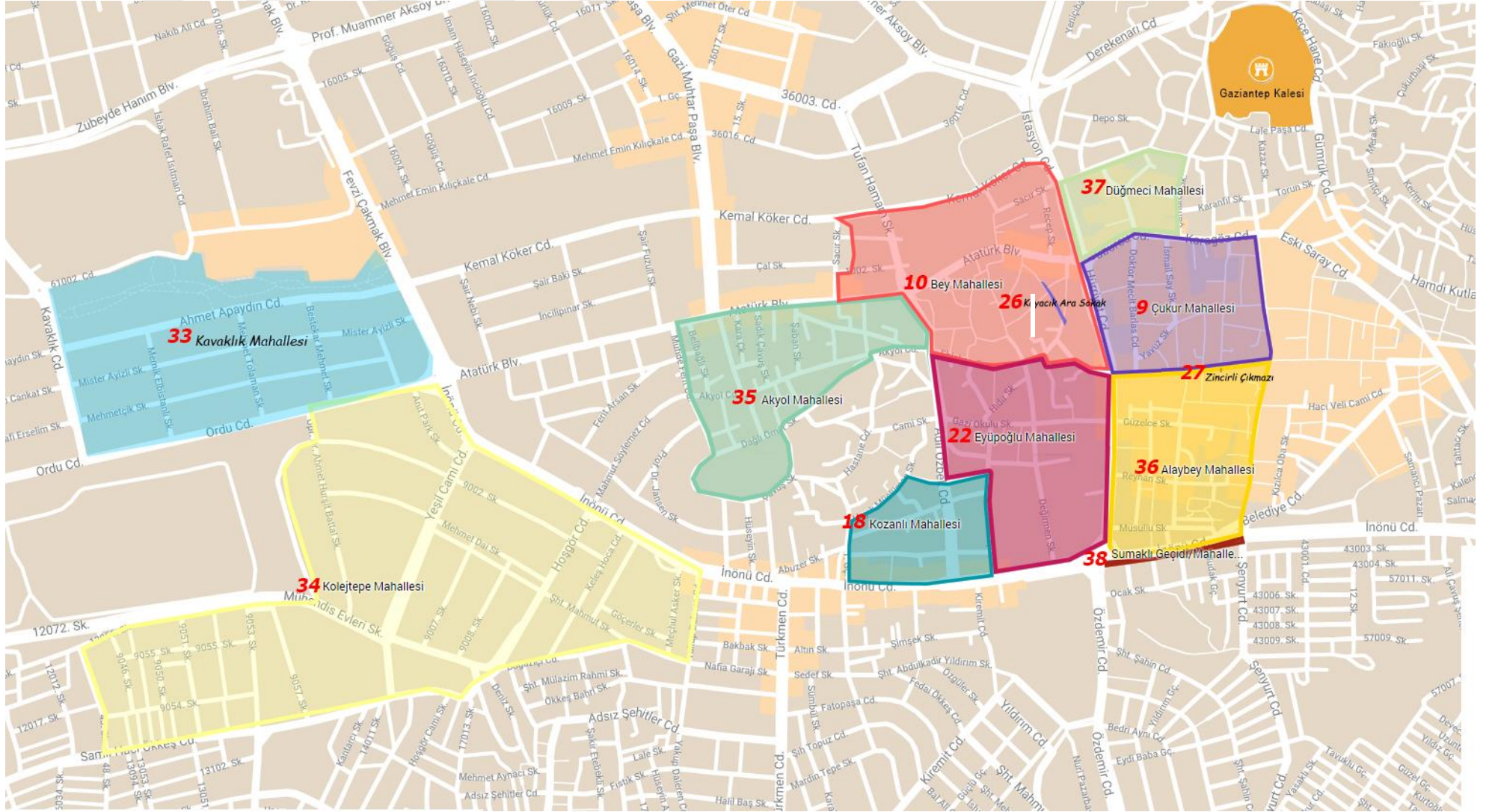
38.Sumaklı Mahallesi

Antep’te bilinen ilk yerleşim alanı Kale ve çevresidir. Mahallelerin isim ve kurulumlarında etkili olan yakınlarındaki yapılar olmuştur. Bu yapılar genel olarak cami ve mescitlerdir.¹⁹ 4117 Nolu Ayıntap Şer’iyye Sicili bilgilerinde Boyacı, Bostancı, Bey ve Eyüpoğlu mahallelerinin isimlerini camilerden aldığı belirtilmiştir. Çukur mahallesi, Şehreküstü, Kale Altı gibi mahalle isimlerininse yeryüzü şekilleri sebebiyle aldığı belirtilmiştir. Söylentilere dayanan isimler olduğu da bilinmektedir. Rüşvet alan bir kadının tövbe etmesi üzerine kadının oturduğu yere Tövbe Mahallesi ismi verildiği söylenmektedir.²⁰ Cabi kelimesi Osmanlı döneminde muhasebeciler için kullanıldığı için ve bu bölgede vakıf hesaplarına bakan kişiler oturduğu için Cabi Mahallesi adını aldığı söylenmektedir.²¹

¹⁹ İsmail Altınöz, “Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri”, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep Gaziantep 1999 s.105.

²⁰ Göğüş, İlk İnsanlardan... s.212.

²¹ Güzelbey, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, s.219.

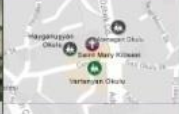
Şekil 3. 1. Gaziantep Kent Merkezi Numaralandırılmış Mahalle Haritası (131 Nolu Ayıntap Şer'iyye Sicili, Çiz.Zaim E., Bakan E.Y., 2020)

3.1. Gaziantep Kent Merkezindeki Yapıların Detaylı Tablosu

Tablo 3. 1. İbadethanelerin Detaylı Tablosu (Sarafian, 191, Çiz.Zaim E.,2020)

İBADETHANELER	DİŞ MEKAN FOTOGRAFLARI	İÇ MEKAN FOTOGRAFLARI	DETAY FOTOGRAFLARI	PLAN-İKESİT	VAZİYET PLANI
AZİZ BEDROS KİLİSESİ 1723					
I. PROTESTAN KİLİSESİ (KAYACIK) 1855					
KENDİRLİ KİLİSESİ 1860					
II. PROTESTAN KİLİSESİ (HAYIK) 1865					
SAINT MARY KİLİSESİ (SURP ASYADZADZİN KİLİSESİ) 1873					
ANGLİKAN (İNGİLİZ) KİLİSESİ 1876					
III. PROTESTAN KİLİSESİ (ALAYBEY) 1880					
EHAL HAYİM SINAGOGU/HAVRASI 1886					

Tablo 3. 2. Eğitim Kurumlarının Detaylı Tablosu (Sarafian, 1915, Çiz.Zaim E., Bakan E.Y., 2020)

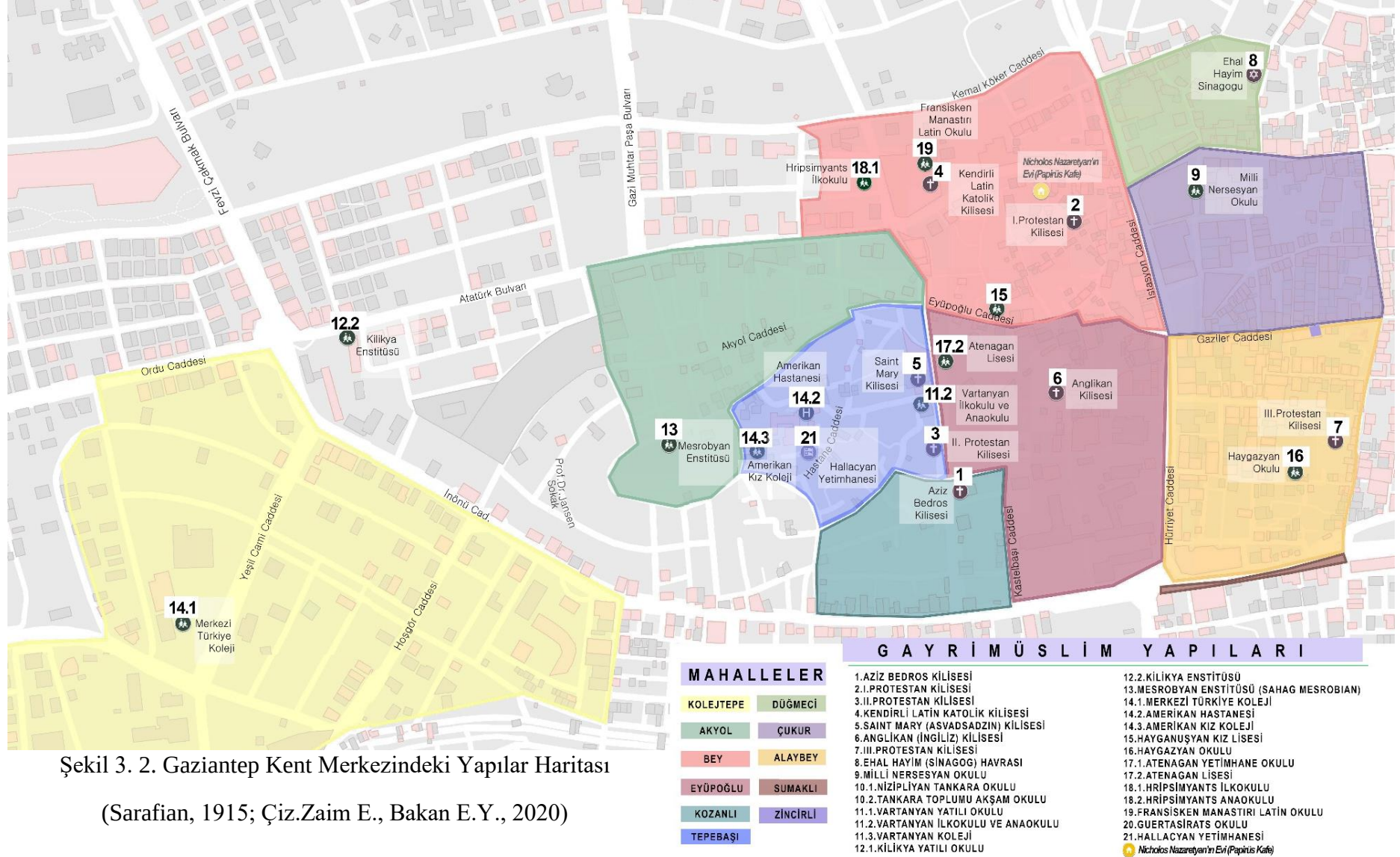
EĞİTİM KURUMLARI	DIŞ MEKAN FOTOĞRAFLARI	VAZİYET PLANI
NERSESYAN KOLEJİ 1856		
TANKARAN TOPLULUĞU AKŞAM OKULU 1858		
VARTANYAN YATILI OKULU 1867		
KİLİKYA YATILI OKULU 1873		
MESROBYAN ENSTİTÜSÜ 1874		
MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ(GETRONAGAN) 1876		
HAYGANTYAN LİSESİ 1877		
VARTANYANTS İLKOKULU 1880		

	DIŞ MEKAN FOTOĞRAFLARI	VAZİYET PLANI
VARTANYAN KOLEJİ 1882		
HAYGAZYAN LİSESİ 1884		
ATENAGAN YETİM HANE OKULU 1885		
ATENAGAN LİSESİ 1886		
HRİPSİMYANTS İLKOKULU 1890		
EĞİTİM KOLEJİ 1898		
VARTANYAN ANAOKULU 1899		
HRİPSİMYANTS ANAOKULU 1905		

	DIŞ MEKAN FOTOĞRAFLARI	VAZİYET PLANI
LUSİNYAN KOLEJİ 1909		
GUERTASİRATS OKULU 1911		
KİLİKYA ENSTİTÜSÜ 1912		

3.2. Gaziantep Kent Merkezindeki Yapıların Harita Üzerindeki Konumları

3.2.1. Gaziantep Kent Merkezindeki Yapılar Haritası

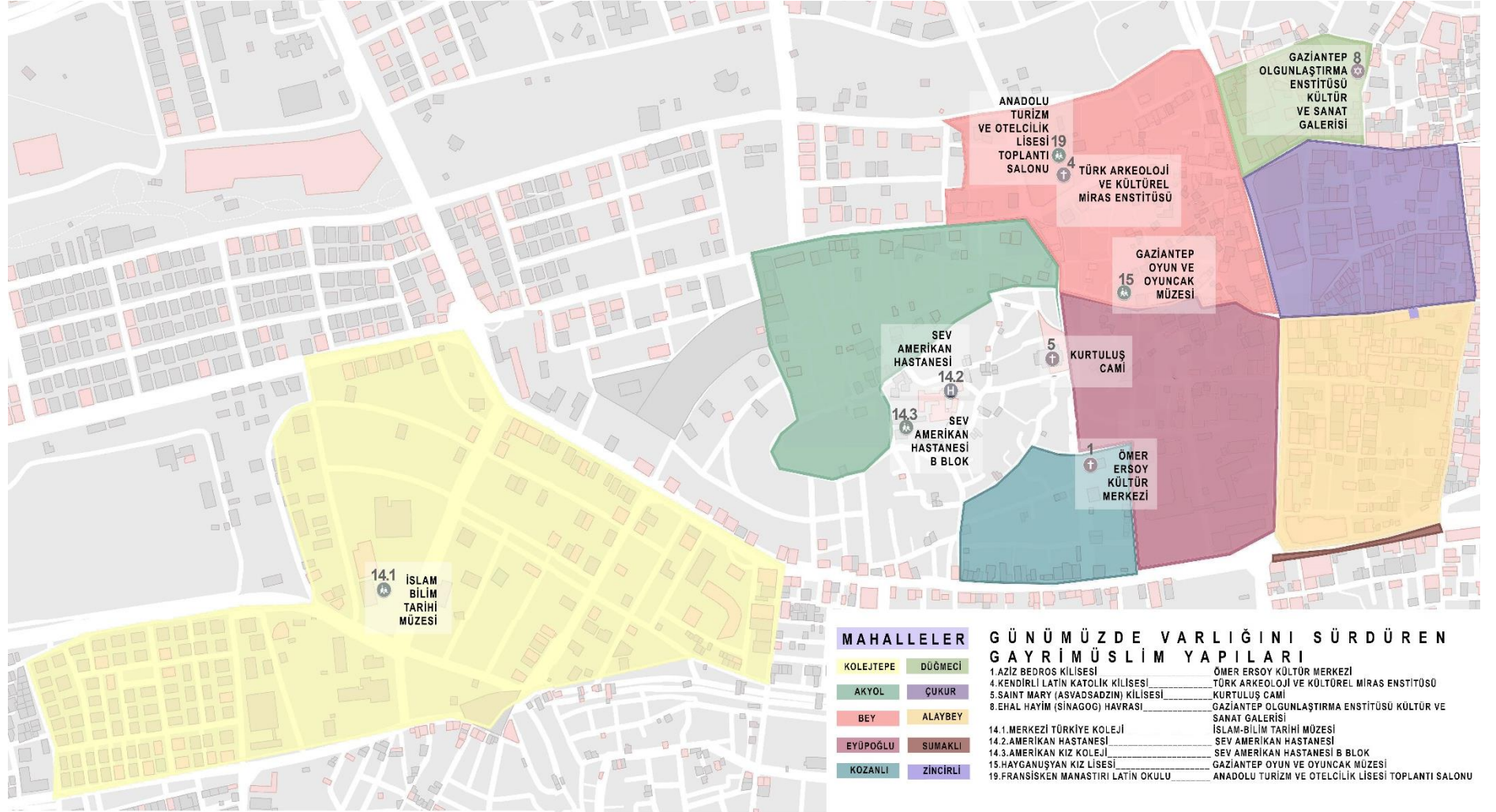

Şekil 3. 2. Gaziantep Kent Merkezindeki Yapılar Haritası

(Sarafian, 1915; Çiz.Zaim E., Bakan E.Y., 2020)

Gaziantep kent merkezindeki yapılar haritasında tez kapsamında ele alınan yapıların konumları görünmektedir. Bazı yapılar kültür envanterinde kayıtlı yapılarıdır. Ancak çoğu eğitim kurumu olmak üzere birçok yapının yeri bilinmemekte ya da hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgi yetersizliği bulunan yapıların bazıları tez çalışması içerisinde tespit edilmiş ve kaynak gösterilerek konumlandırılmıştır. Haritalama çalışması yürütülürken birçok kaynak eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Envanter kayıtlarındaki konumlandırmalar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde belirtilen konumlar, Kevork Sarafian'ın "A Briefer History of Aintab (1957)" adlı kitabında belirttiği konumlar, Herman Jansen'in "Gaziantep Şehir Planları (1938), Barsumyan ve Nazaryan'ın oluşturduğu Antep Şehir Planı (1952) gibi bilgiler bir araya getirilmiş ve yapı haritası oluşturulmuştur. Haritanın oluşturulmasında kullanılan yöntemle karşılaştırma ve doğrulamayla kesin konumlar belirlenmeye çalışılmıştır. Haritada bulunan Ehal Hayim Sinagogu, Fransisken Manastırı ve Latin Okulu, Kendirli Kilisesi, Aziz Bedros Kilisesi, Amerikan Kız Koleji, Amerikan Hastanesi, Saint Mary Kilisesi bugün yapı olarak varlığını sürdürmektedir. Kendirli Kilisesi ve Latin Katolik Okulu "Herman Jansen'in Gaziantep Şehir Planı'nda (1938)" da açıkça görülmektedir. Özellikle eğitim kurumlarının güncel durumları hakkında yeterli doküman bulunmamaktadır. Eğitim kurumlarıyla ilgili Kevork Sarafian'ın "A Briefer History of Aintab (1957)" adlı kitabından yapılan çeviri sonucu elde edilen bilgilerden hareketle tez için yöntem çizilmeye çalışılmışsa da net bir konum bilgisi bulunamamıştır. Haritada bulunan yapılar yer bilgisi birden fazla kaynaktan bulunan ve teyit edilmiş yapılardır. Bu yapılardan Merkezi Türkiye Koleji bazı kaynaklarda Amerikan Hastanesi'ne bağlı görünmekle birlikte harita üzerinde Kolejtepe'de konumlandırılmıştır.

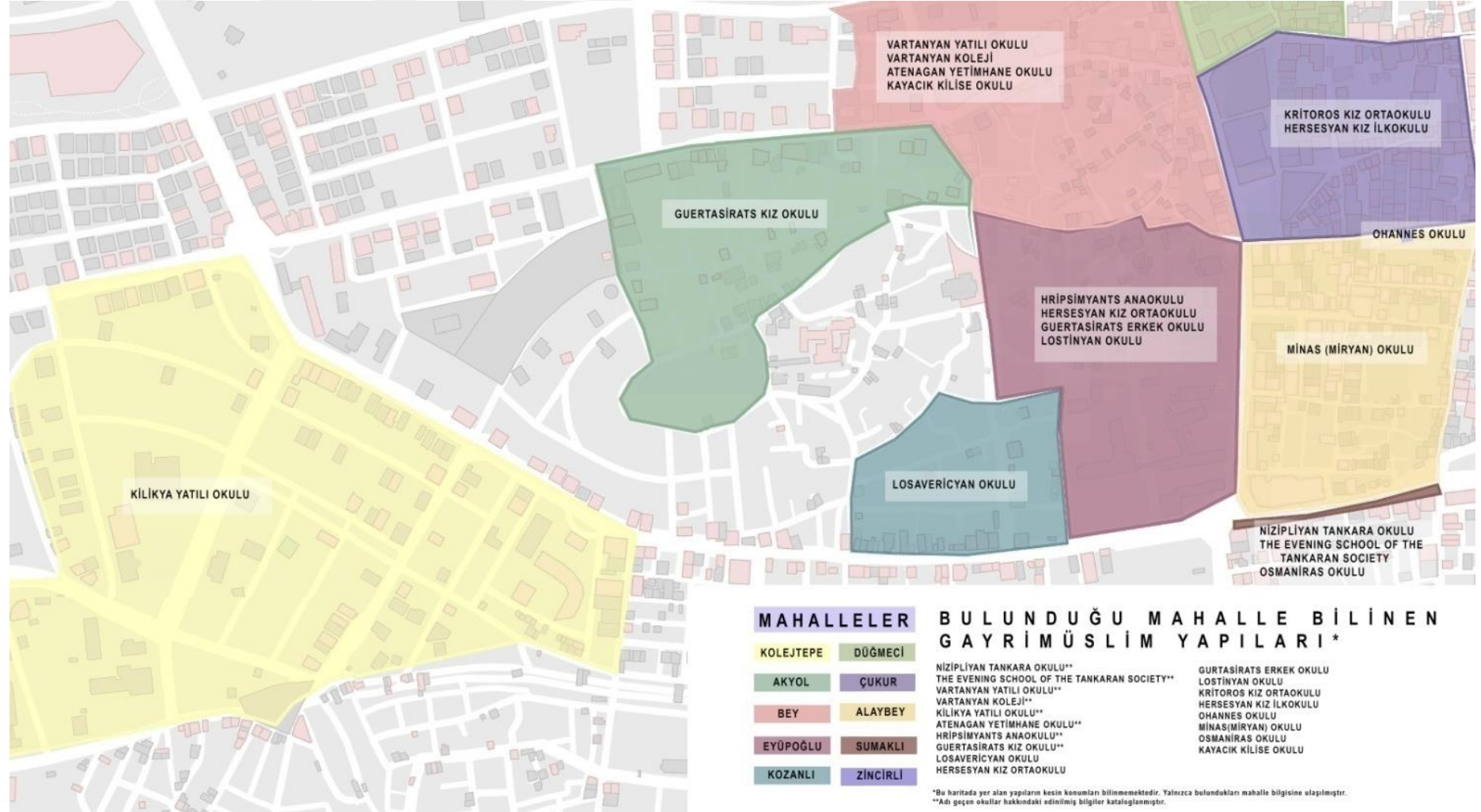
3.2.2. Gaziantep Kent Merkezinde Günümüzde Varlığını Sürdüren Gayrimüslim Yapıları Haritası

Şekil 3. 3. Günümüzde Varlığını Sürdüren Yapılar Haritası (Sarafian, 1915, Çiz.Zaim E., Bakan E.Y., 2020)

Günümüzde varlığını sürdüren yapılar haritasında tez kapsamında incelenen bugün varlıklarını sürdüren yapıların yalnızca konum ve günümüz ismiyle net olarak bilinenleri haritalanmıştır. Bu kapsamda haritada 9 yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan 2 tanesi müze, 2 tanesi kültür merkezi, 1 tanesi arkeoloji enstitüsü, 1 tanesi cami, 2 tanesi hastane ve 1 tanesi toplantı salonu olarak kullanılmaktadır. Müzeler eğitim kurumlarından müzeye dönüştürülmüş yapılardır. Kültür merkezlerinden 1 tanesi kiliseden 1 tanesi ise sinagogdan dönüştürülmüştür. Toplantı salonu eğitim kurumundan dönüştürülmüş ve hastane olarak kullanılan bir yapı okuldan dönüştürülürken diğer yapı olan Amerikan Hastanesi Türkiye'nin ilk özel hastanesi olarak açıldığı günden bu yana faaliyetini sürdürmektedir. Günümüzde varlığını sürdüren yapılar ile ilgili Kevork Sarafian'ın "A Briefer History of Aintab (1957)" adlı kitabından yapılan çeviri sonucu elde edilen bilgilerden hareketle tez için yöntem çizilmeye çalışılmıştır. Harita içeriğinin günümüzde varlığını sürdüren yapılar olması ve kimlikleri bilinen yapılar olmaları sebebiyle haritalandırma diğer haritalara göre daha kolay yapılabilmektedir.

3.2.3. Gaziantep Kent Merkezindeki Bulunduğu Mahallesi Bilinen Tam Konumu Tespit Edilemeyen Gayrimüslim Yapıları

Şekil 3. 4. Gaziantep Kent Merkezindeki Bulunduğu Mahalle Bilinen Tam Konumu Tespit Edilemeyen Gayrimüslim Yapıları

(Sarafyan, 1915, Çiz.Zaim E., Bakan E.Y., 2020)

Gaziantep kent merkezindeki bulunduđu mahalle bilinen yapılar haritasına bakıldığında belli bir konum bilgisi bulunmayan ancak birçok kaynakta bulunduđu mahallenin belirtildiđi yapılar bulunmaktadır. Haritaya göre Kolejtepe Mahallesi'nde Kilikya Yatılı Okulu; Akyol Mahallesi'nde Guertasirats Kız Okulu; Bey Mahallesi'nde Vartanyan Yatılı Okulu, Vartanyan Koleji, Atenagan Yetimhane Okulu, Kayacık Kilise Okulu (I.Protestan Kilisesi ek binalarından biri olduđu düşünölmektedir); Eyüpođu Mahallesi'nde Hripsimyants Anaokulu, Hersesyan Kız Ortaokulu, Guertasirats Erkek Okulu, Lostinyan Okulu; Kozanlı Mahallesi'nde Losavericyan Okulu; Çukur Mahallesi'nde Kristoros Kız Ortaokulu, Hersesyan Kız İlkokulu; Alaybay Mahallesi'nde Minas (Miryan) Okulu; Zincirli'de Ohannes Okulu ve Sumaklı'da Nizipliyan Tankara Okulu, The Evening School of The Tankaran Society, Osmaniras Okulu bulunmaktadır. Tez kapsamında araştırılan yapılardan Nizipliyan Tankaran Okulu, The Evening School of The Tankaran Society, Vartanyan Yatılı Okulu, Vartanyan Koleji, Kilikya Yatılı Okulu, Atenagan Yetimhane Okulu, Hripsimyants Anaokulu ve Guertasirats Kız Okulu kataloglanmıştır. Diğer yapıların yalnızca mahalle bilgisi ve okul kayıtlarına ulaşılabilmiştir. Kent merkezindeki yapılar ile ilgili Kevork Sarafian'ın "A Briefer History of Aintab (1957)" adlı kitabından yapılan çeviri sonucu elde edilen bilgilerden hareketle tez için yöntem çizilmeye çalışılmış olup ancak tam konum bilgilerine ulaşılammıştır.

3.2.4. Gaziantep Kent Merkezindeki Hakkında Yeterli Bilgi Bulunamayan Yapılar²²

- Lusinyan Koleji (1909-1915)
- Hokhisimyan Okulu
- Hersesyan Okulu (İlk ve Orta Okul)
- Niğogosyan Ermeni Okulu
- Kristoros Okulu (Kız Orta Okulu)
- Losaveriçyan Okulu (İlk ve Orta)
- Minas (Miryan) Okulu
- Kilise Okulu
- Ohannes Okulu
- Osamnasiras Okulu
- Lostiyan Okulu
- Aydınyan Okulu
- Atina Yetimhane Okulu (1885-1886)) ve Atina Lisesi (1886-1915)
- Hokhisimyan Okulu
- Eğitim Koleji (1898-1915)
- Nigoğosyan (Negogossian, Negogossian, Negogocian) Ermeni Okulu

²² <https://team-aow.discuforum.info/t1393-Antep.htm>

4. ANTEP ERMENİLERİNİN İNANÇLARININ DETAYLANDIRILMASI, DİNİ YAPILAR

Şekil 4. 1. Aziz Bedros Kilisesi Süslemeleri (Uğraş, 2019)

Ermeni inancına göre; Ermeniler topyekûn Hıristiyanlığı kabul etmiş olan ilk millettir ve kadim Ermeni mezhebi de Gregoryenliktir. M. S. 301 yılında Ermeni Kralı Dırtad'ın hükümdarlığı döneminde ve Aziz Krikor'un (Krikor Partev) öncülüğünde Ermeni halkı Hıristiyanlığı kabul etmiştir ve Aziz Krikor'un adını "aydınlatıcı" anlamına gelen "Lusavorij" olarak değiştirmişlerdir. Ermeni kilisesini ve bu mezhebi de Lusavorjagan adıyla anmışlardır. "Gregoryen" tabiri ise; Rus Çarı'nın 1830'larda Rus Ermenileri tanımlamakta kullandığı bir tabirdir. Ancak bu isim giderek yayılmış ve "Lusavorij" yerine "Gregoryen" tabiri kullanılmaya başlanmıştır.²³ Çok büyük çoğunluğunu Gregoryenlerin oluşturduğu Antep Ermenileri de "Lusavorjagan" tabirini kullanmaya devam etmişler, birçok örnekte de görüleceği üzere, açtıkları çeşitli kilise, okul vb. kurumlarının isimlerine özellikle bu sıfatı da eklemişlerdir. Gregoryen Ermenilerin en yüksek dini merkezleri ise; Ermeni Patrikhanesinin de

²³ Levon Panos Dabağyan, 2006, Türkiye Ermenileri Tarihi, İstanbul, s. 65-68

üstünde bir kurum ve bir nevi papalık hüviyetinde olan “Katagigos”luktur. Gregoryen inancına göre; Ermeni kilisesi doğrudan Hz. İsa tarafından kurulmuştu ve bu kilise diğer Hristiyan kiliselerinden tamamen farklı olarak örgütlenmişti. Bu temel inanç üzerine kurulmuş olan ilk ve kadim katagigosluk ise bugünkü Ermenistan sınırları içinde bir yerleşim olan Eçmiyazin’de bulunan “Eçmiyazin Katagigosluğu” idi. Dolayısıyla Eçmiyazin Katagigosları Ermenilerin bir anlamda “papa”ları yani en büyük dini önderleridirler. İlk katagigosluk olan Eçmiyazin’dan başka, daha sonraları Eçmiyazin’in ruhani görüşleri çerçevesinde Ahtamar ve Sis Katagigoslukları da kurulmuş olmasına rağmen bunların Ermeni cemaati üzerinde pek etkileri olmamıştır. Eçmiyazin yine en etkin ve kadim katagigosluk olarak kabul edilmiş ve faaliyetlerini günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu çerçevede Antep Ermenileri kurumsal olarak Adana vilayeti dahilinde bulunan Sis Katagigosluğu’na bağlıydılar. Ancak onlar da en yüksek dini otoriteleri olan Eçmiyazin Katagigosluğu’nun manevi etkisi altında kalmaya devam etmişlerdir. Bir dönem Osmanlı Devleti’nin denetiminde kalan Eçmiyazin Katagigosluğu 1828 yılında bölgenin Rus hakimiyetine girmesiyle Rusya’nın etki alanına dahil olmuş ve Türk-Ermeni ikili ilişkilerinin bozulmasında Rusya’nın da etkisiyle aktif rol oynamıştı. Özellikle Doğu Anadolu bölgesinde 19. yüzyılın sonlarında yoğunlaşan ve sonraki yıllarda da artarak devam eden Ermeni olayları doğrudan Eçmiyazin Katagigosluğu’nun dahil olduğu olaylardı. Yine aynı bölgede Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya lehine yapılan faaliyetler de Eçmiyazin’in desteğiyle gerçekleştirilmişti.²⁴ 17. yüzyıldan itibaren Antep, Ermeni bilim çalışmalarının önemli bir merkezi durumuna gelmiş ve Antep Ermenileri Ermeni kilisesinde önderlik rolü üstlenecek bireyler çıkarmaya başlamıştı. Örneğin 1602-1621 yıllarında Sis Katagigosu olan IV. Hovhannes, 1682-1691 yıllarında Eçmiyazin Katagigosu olan I. Eleazar ve 1748’de on aylık bir dönem Eçmiyazin Katagigosluğu yapan Bedros (Peter) Kutur Antepli Ermenilerdendi.²⁵ Antep Ermenilerinin Ermeni kilisesindeki etkinliği 18.-19. ve 20. yüzyıllarda da devam etmiştir. Bu yıllarda kilisede etkin olan Antepli Ermenilerden en meşhuru Sis Katagigoslarından I. Papken Guleseryan idi.²⁶ Antep Ermenilerinin sosyal hayatlarında etkili bir yeri olan Guleseryan zaman zaman öğrencilerinin neredeyse tamamı Ermenilerden oluşan

²⁴ Ali Arslan, 2005, Kutsal Ermeni Papalığı – Eçmiyazin Kilisesinde Stratejik Savaşlar, (Truva Yayınları), İstanbul; Ali Arslan, 1996, “Rusların Güney Kafkasya’da Yayılmalarında Eçmiyazin Katagigosluğu’nun Rolü”, Kafkas Araştırmaları II, İstanbul, s. 19-37;

²⁵ Sarafian, a.g.e., s. 17-22.

²⁶ Sarafian, a.g.e., s. 23-27.

Antep Amerikan Koleji'nde çeşitli konularda konferanslar da veriyordu.²⁷ Ermeni kiliselerinde görev yapan din adamlarının atanmasıyla ilgili de devlet herhangi bir müdahalede bulunmuyordu. Kiliselerde görevli din adamları bağlı bulundukları bu dinî merkezler tarafından görevlendiriliyorlardı.²⁸

4.1. Gregoryen Kiliseleri

Antep'te Ermenilere ait ilk kilisenin XVII. yüzyıl içinde inşa edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Ermeni kaynaklarındaki rivayete göre; İran'dan Hac için yola çıkan Bali adında bir Ermeni 1700 yılında Antep'e uğramıştır. Antep'te bir kilise olmadığını görerek bu bölgeye kilise yapılması için izin almış ve kiliseyi yaptırmıştır. Osmanlı kayıtlarında bilinen ilk kilise 1723 tarihli Aziz Bedros Kilisesi'dir. Ermeni kaynaklarında, bir başka rivayette Ermeni mezarlığının yapılmasıyla alakalı benzer bir hikâye anlatılmaktadır. İran'dan Hac için yine Kudüs'e giden Ermeni Shahnazar, Gulnazar ve Beynazar adında üç kardeş Antep'te konaklamıştır. Konakladıkları günlerde bir cenazeye tanık olmuşlardır. Kilisenin yanında bulunan küçük mezarlığın yetersiz olduğunu ve ölüyü defnetmede sıkıntı yalandığını görmüşlerdir. Bu manzara karşısında hac yolculuğundan vazgeçerek bir arsa satın almış ve mezarlığı büyütmüşlerdir.²⁹

Sarafyan, bazı kaynaklarda Antep'te ilk kilisenin inşa tarihi olarak Kilikya (Sis) Katagigosu I. Michael zamanının (1738-1758) gösterildiğini ancak bu tarihin hatalı olduğunu, doğru olanın 1700 yılında Bali isimli Ermeni tarafından inşa edilen kilise olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu tarihin kilisenin yenilenme ya da tadilat tarihi olması daha muhtemeldir.³⁰ Ancak Osmanlı kayıtlarına göre kilisenin inşa tarihi olarak 1700 yılı oldukça geç bir tarihtir. 1700 yılından önce, XVII. yüzyıl içinde, burada Ermenilerin ibadetleri için bir kiliseleri olduğu belirtilmektedir. Ayıntab Şer'iyeye Sicillerindeki bilgilere göre, 1689 yılında Ermeniler kilise duvarlarının tamir edilmesi için mahkemeye başvurmuşlar ve gerekli izni almışlardır.³¹ 1704 tarihli başka bir

²⁷ Central Turkey College The Year Before The War, College Press, Aintab 1914, (Amerikan Bord Kütüphanesi), s. 19.

²⁸ Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918), Ankara 2001, s. 4; Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, İstanbul 2005, s. 17.

²⁹ Sarafian, a.g.e., s. 13.

³⁰ Sarafian, a.g.e., s. 13; Bazı araştırmalarda da Antep'te ilk Ermeni kilisesinin inşa tarihinin bu tarihlerden daha erken olduğu ancak kazadaki ilk önemli ya da ana kilisenin 1723 yılında veya bundan birkaç yıl sonra inşa edilmiş olduğu belirtiliyor. Canbakal, a.g.t., s. 49.

³¹ Ayıntab Şer'iyeye Sicilleri, nr. 39/50/2, Şevval 1100/1689'dan aktaran, Canbakal, a.g.t., s. 49.

kayıtta da Hayik Zımmiyan mahallesinde bir Ermeni kilisesi bulunduğu görülmektedir. Bu tarihte cemaat ve Ermeni keşişi Bagos Veled-i Bânî mahkemeye başvurmuştur. Kilisenin tavanının tamirini ve bu tamir için izin talep etmişlerdir. Mimarbaşı Üstad Osman ve Mimarbaşı el-Hac Ebubekir beraberinde yapı işleriyle ilgilenecek esnaftan oluşan “ehl-i vukûf” heyeti kilisede inceleme yapmıştır. Kilisenin tamire ihtiyacı olduğu kararına varılmıştır. Antep naibi kilisenin tamiri için izin vermiş ve gerekenler Osmanlı idaresince yaptırılmıştır.³² Kiliselerin inşası için izin ve ruhsat veren Osmanlı Devleti, kiliselerin tamir ve bakımı için gerekli olanları da her zaman yapmıştır. 1739 yılında da Ermeniler kiliselerinin tamiri için yine başvuruda bulunmuşlar ve yine gerekli olanlar Osmanlı idaresince yapılmıştır.³³ 1807 yılında da yine kilisede büyük bir tadilat yapılmıştır.³⁴ 1859 yılında da Ermeniler, Halep Valisi’ne başvurarak, Hayik Zımmiyan mahallesindeki kiliselerinin kapısının küçük olduğundan giriş çıkışlarda zorluk yaşadıklarını belirterek kilise kapısının değiştirilmesini ve Çukur mahallesinde bulunan Ermeni Sıbyan Mektebi’nin de harap bir halde olduğunu belirterek, mektep için gerekli tamir ve bakımın yapılmasını veya aynı mahallede yeni bir mektep inşa edilmesini talep etmişler; bunun ardından da kilise kapısının genişletilmesi ve onarımı ile beraber; mektebin de ihtiyacı olan tamir ve bakım için gerekli olanlar Osmanlı idaresi tarafından yaptırılmıştır.³⁵ Kiliselerden bir tanesinin 1873 yılında yeniden onarıma ihtiyacı olduğu bilgisi gelince kazadaki Ermeniler, o sırada kazada bulunan kiliselerden çok daha büyük ve sağlam yeni bir kilise inşa etmeyi teklif etmişlerdir. Aynı yıl inşasına başlanan kilisenin yapımı 1875-1877 yıllarında Antep’te ortaya çıkan salgın, Türk-Rus harbi ve maddi olanaksızlıklar gibi çeşitli nedenlerle zaman zaman kesintiye uğrayarak 1892 (veya 1893) yılında tamamlanmıştır. (Sarafyan kilisenin 1893’te tamamlandığını belirtmektedir. Ancak kilise kitabesinde inşa tarihi olarak 1892 yılı yazılmaktadır.) “Saint Mary Kilisesi” (ya da “Surp Asdvadzadzin Kilisesi”) ³⁶ ismiyle inşa edilen bu kilise Türkiye’deki en büyük kiliselerden biridir. Mimar

³² Ayıntab Nâibi’nin kilisenin tamir edilmesi konusundaki kararı 15 Muharrem 1116 / 20 Mayıs 1704 tarihli dir. Ayıntab Şer’iye Sicilleri, nr. 53/81’den aktaran Hüseyin Çınar, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 36. Antep’teki kiliseler hakkında şimdiye kadar ulaşılabilen en eski tarihli kayıtlar arasında olan bu belgeler sonraları değişik araştırmacılar tarafından da çeşitli yerlerde kullanılmış olmasına rağmen bu belgeleri ilk kez inceleyip yayınlayan kişi Hüseyin Çınar’dır.

³³ Ayıntab Şer’iye Sicilleri, nr. 94/37’den aktaran Çınar, a.g.t., s. 36.

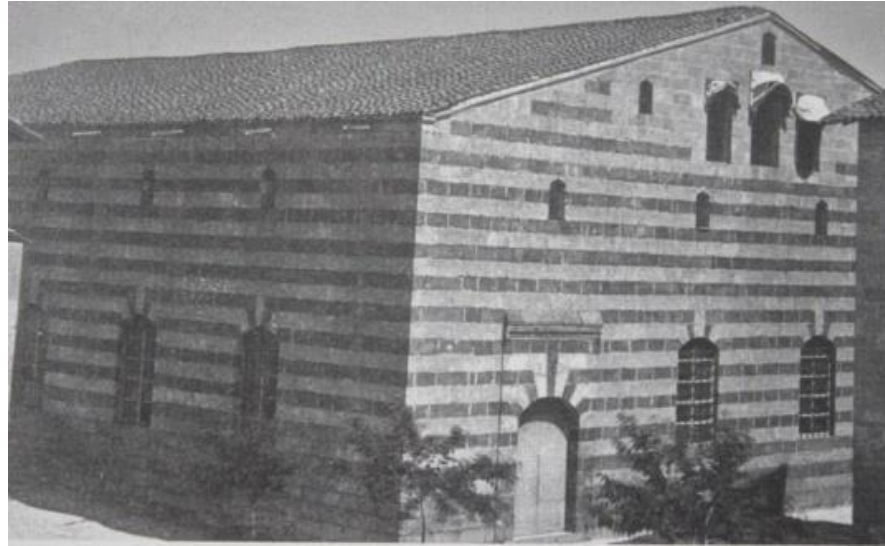
³⁴ Sarafian, a.g.e., s. 14.

³⁵ 2 Safer 1276 (31 Ağustos 1859) tarihli irâde; BOA. İ.HR. nr. 170/9215.

³⁶ Türkiye’deki Ermenilerle ilgili son yıllarda yapılan çalışmalardan birinde bu kilisenin 1892 yılında “Surp Asdvadzadzin Kilisesi” ismiyle inşa edildiği belirtilmektedir. Eski resim ve kartpostallarla

olarak İstanbul’da birçok kilisenin de mimarlığını üstlenmiş “Sarkis Bey Balyan” davet edilmiştir. Kilisenin inşasında Antep’in önde gelen Ermeni ailelerinden Nazaretyanlardan Nazaretyan Nicholas Ağa’nın büyük çabası olmuştur. Yapı işlerini de Antep’in meşhur taş ustalarından Sarkis Kadehciyan yapmıştır. Kilisenin tepesine yerleştirilen haçlar, şehirdeki camilerin minarelerinden daha yüksekte bulunmaktaydı. Görkemli yapısıyla kilisenin şehrin görünümüne hakim olması amaçlanmıştır. O günkü Amerikan standartlarına göre kilisenin toplam maliyeti yaklaşık 350.000 dolar tutuyordu.³⁷ Çan ise Hrant Köşkeryan adında Londra’da yaşayan bir Ermeni tarafından özel olarak Brezilya’da yaptırılarak Antep’e getirilmiştir. Ağırlığı bir ton olan bu çan bugün de Gaziantep Müzesi’nde korunmaktadır. Ermeniler Antep’ten ayrıldıktan sonra Saint Mary Kilisesi bir süre cezaevi olarak kullanılmıştır. Mimari yapısında hiçbir değişiklik yapılmayan kilise daha sonra da “Kurtuluş Camii” adıyla camiye çevrilmiştir. Günümüzde de hâlâ ayakta olan ve kısmen bakım ve restorasyonu yapılan camii, halk arasında “Kilise Camii” olarak adlandırılmaktadır.³⁸ Katalog bölümünde kilise ve cami detaylı olarak anlatılmaktadır.

4.2. Protestan Kiliseleri

Şekil 4. 2. I.Protestan Kilisesi (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
Abdülhamid Koleksiyonu No:90435.29)

Ermeni eserlerinin yansıtıldığı bu çalışmanın Antep’le ilgili kısımları için bkz. 100 Yıl Önce Türkiye’de Ermeniler, (Editör: Osman Köker), İstanbul 2005, (Birzamanlar Yayıncılık), s. 280-286

³⁷ Sarafian, a.g.e., s. 14-16

³⁸ Gaziantep Kültür Envanteri, s. 124-125.

Antep'te Protestanlara ait ilk olduğu düşünölen kilise Amerikan Protestan misyonerlerinden Dr. Azariah Smith ve Van Lennep'in alıřmalarıyla 1848'te oluşturulmuřtur.³⁹ Bir yıl içinde üye sayısı 100 kiřiyi bulan bu kilise 1855'te yeni bir binaya tařınmıřtır. Bu bina ilk büyük Protestan Kilisesi'dir. Yapıldıđı mahalleden adını alan kilise Kayacık Kilisesi olarak anılmaktadır. Bazı kaynaklardaysa Birinci Protestan Kilisesi olarak geçmektedir.⁴⁰ Kilisenin papazı Kara Krikor Harutinyan ikinci kiliseyi 1865 yılında açmıřtır. Bu kilise İkinci Protestan Kilisesi ve yine bulunduđu mahalleden adını alarak Hayık Kilisesi olarak anılmaktadır.⁴¹ Geleneksel olarak Hristiyanlar kiliselerinin bahelerinde bir de kendi cemaatlerinin ocukları için kilise okulu açmaktaydılar. Antep'teki her iki Protestan kilisesinin de kızlar ve erkekler için birer ilkokulu (Common School) vardır.⁴² Kayacık Kilisesi'ndeki ilkokulun yeri küçük olduğundan daha sonra bu okula iki oda daha ilave edilerek okul genişletilmiřtir.⁴³ Ayrıca Kayacık Kilisesi'nde Antep'in önde gelen Ermeni ailelerinden olan Kürküyanlar adına kurulmuř bir de ortaokul vardır.

Hayık Kilisesi ile de iliřki içinde olan bu ortaokul yine Antep'in önde gelen Ermenilerinden olan Nizipliyan Ador Ađa tarafından inşa ettirilmiřtir. Aynı zamanda gençlerin kültürel aktiviteleri ve konferanslar için Nizipliyan Tankaran olarak bilinen büyük bir binayı da misyonerlere bađıřlamıř olan⁴⁴ Nizipliyan Ador Ađa Ermeniler arasında hayırseverliđi ile tanınan bir kiřidir.⁴⁵ Protestan cemaatinin hızla artmaya başlaması üzerine 1880'de üçüncü kilise de kurulmuřtur. Ancak bu kilise önceki iki kilise kadar etkili olamadı.⁴⁶ Alaybey mahallesinde oluşturulan üçüncü kiliseyse ok etkili olamamıřtır. Cemaati fazla olmamasına rađmen 1915'e kadar alıřmaya devam

³⁹ Uygur Kocabařođlu, Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlıİmparatorluđu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, Ankara 2000, s. 70; Sarafian, a.g.e., s. 46; Frank Andrews Stone, "The Educational 'Awakening' Among the Armenian Evangelicals of Aintab, Turkey: 1845-1915", The Society for Armenian Studies at the Eleventh Annual Meeting of the Middle East Studies Association, New York, N. Y., November 10-12, 1977, s. 3; Frank Andrews Stone, Academies for Anatolia: A Study of the Rationale, Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey: 1830-1980, London 1984, s. 100-101.

⁴⁰ Sarafian, a.g.e., s. 47; Stone, a.g.m., s. 3; Stone, a.g.e., s.101; Kayacık Kilisesinin açılıřına izin verildiđine dair Ayıntab Naibi'ne yazılan 20.L.1270 (16 Temmuz 1854) tarihli hüküm; BOA. C.ADL.nr. 52/3127.

⁴¹ Sarafian, a.g.e., s. 47-48; Stone, a.g.m., s. 3; Stone, a.g.e., s.101.

⁴² Sarafian, a.g.e., s. 51; Stone, a.g.m., s. 5; Stone, a.g.e., s. 102.

⁴³ 7 Safer 1279 (03.08.1862) tarihli emr-i âli; BOA. İ.HR. nr. 194/10988.

⁴⁴ Sarafian, a.g.e., s. 51; Stone, a.g.m., s. 5; Stone, a.g.e., s. 102.

⁴⁵ Sarafian, a.g.e., s. 127.

⁴⁶ Faruk Tařkın, "Amerikan Misyoner Okullarından 'Merkezî Türkiye Koleji' (1876-1924)", Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamıř Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2007, s. 83.

etmiştir.⁴⁷ Protestan cemaati doğrudan Amerikan misyonerlerine dolayısıyla da Amerika'ya bağlı olduğundan Protestan kiliseleriyle ilgili her gelişme de Amerikalılar tarafından takip edilmekteydi. Böylece her konuda olduğu gibi yeni kilise açma konusunda da Protestanlar doğrudan Amerika'nın destek ve yardımına sahip bulunuyorlardı. Bu sayede şehirde Protestanlara ait ibadet yerleri süratle artmaktaydı. Amerikan Koleji hocaları da kiliselerin yapımına öncülük ettikleri gibi maddî desteklerde de bulunuyorlardı. 1906 yılında Eyüboğlu mahallesinde bir Protestan kilisesi daha inşa edilmiştir. Bu kilise de Antep'te Protestanlara ait dördüncü kilise olma özelliğine sahiptir.⁴⁸ Eyüboğlu'ndaki kilise için çalışmalar sürerken Protestan cemaati tarafından bir de Kozanlı mahallesinde kilise yapımı için teşebbüste bulunulmuştur. Müslüman halk yapılmak istenen bu kilisenin medrese, cami gibi İslam kurumları arasında olduğu için bu talebe itiraz etmiştir.⁴⁹ Bu itirazların dikkate alınacağı belirtilmekle beraber bir süre sonra Kozanlı mahallesinde de bir Protestan kilisesi açılmıştır. Bu kilisenin yapısı da günümüzde hala ayaktaadır.⁵⁰ Amerikan misyonerlerinin yoğun bir şekilde devam eden faaliyetleri neticesinde, 1910'lu yıllarda Antep genelinde Protestanlara ait 38 ibadethane bulunmaktadır.

4.3. Katolik Kiliseleri

Antep'teki Ermeni Katoliklerin küçük bir azınlık olduğu bilinmektedir. İlk olarak 1851 yılında bazı Katolikler tarafından burada bir Katolik Kilisesi açılması talebinde bulunulmuştur. 1862 yılında da ilk Ermeni Katolik Kilisesi inşa edildi. Ermeni Katolikler Kerovpe Der Bedrosyan, Soukias ve Vartan Vartabed Bahçeciyan, Padre Sabatino gibi iyi yetişmiş din adamlarına sahiptiler. Katolikler de diğer Hristiyanlar gruplar gibi ibadet ve vaazlarını Türkçe yapmaktaydılar. Antep'te

⁴⁷ Amerikan kayıtlarında kuruluş tarihi 1880 olarak verilen kilise, Sarafian'a göre 1879'da açılmıştı. Sarafian, a.g.e., s. 50. Kilisenin önce Eyüboğlu mahallesinde açılması düşünülmüş ve bunun için müracaatta bulunulmuştu. Ancak bazı sebepler yüzünden kilisenin başka bir yerde açılması uygun görüldü ve kilise Alay Beyi mahallesinde açıldı. Bundan sonra açılacak olan dördüncü kilise Eyüboğlu mahallesinde inşa edilecektir. Üçüncü kilisenin inşasıyla ilgili Halep Vilayeti, Adliye ve Mezaheb Nezâreti ve Şûrâ-yı Devlet arasındaki yazışmalar için bkz. BOA. ŞD. nr. 2213/56 (1290.Za.17 - 6 Ocak 1874); BOA. ŞD. nr. 2214/13 (1291.Ş.19 - 1 Ekim 1874).

⁴⁸ Kiliseye izin isteyen Protestan cemaati vekilinin tezkiresi üzerine, kilise hakkında Halep Vilayeti, Adliye ve Mezaheb Nezâreti ve Şûrâ-yı Devlet arasındaki yazışmalar; BOA. ŞD. nr. 2242/15; Eyüboğlu'nda açılacak kiliseye ruhsat verildiğine dair Şûrâ-yı Devlet kararı ve Protestan cemaati tarafından sunulan yapılacak kilisenin krokisi; BOA. İ.AZN. nr. 68/1324.Ş/17 (8.Ş.1324- 27.09.1906); Kilisenin açılışını onaylayan emr-i âli tarihi 10 Ramazan 1324'tür (28.10.1906). Eğitimle ilgili kısımda bilgi verilecek olan kilise bahçesine daha sonra inşa edilen okulla ilgili irâde-i seniyye; BOA. İ.MF. nr. 22/1332.M/3.

⁴⁹ Dâhiliye Nezâreti'nden Halep Vilayeti'ne 15 Mart 1321 (28.03.1905) tarihli tezkire; BOA. DH.MKT. nr. 942/9.

⁵⁰ Gaziantep Kültür Envanteri, s. 183.

büyük bir Katolik Kilisesi inşa edilmesi Fransız İmparatoru III. Napolyon bölgedeki Katolik halka maddi, manevi destek olmuştur.⁵¹

Şekil 4. 3. Aziz Bedros Latin Katolik Kilisesi (Zumanyan, 2019)

1884'te Antep'te Fransisken Manastırı diğer adıyla Latin Katolik Okulu inşa edilmiştir.⁵² Rahiplere ev, kilise ve okul olacak şekilde genişletilmesi en baştan planlanmış olan yapı buna göre konumlandırılmıştır. Ancak manastır bir müddet sonra vergisi ödenmediği ve gerekli yasal işlemleri yapılmadığı için kapatılmıştır.⁵³ Buna rağmen Fransisken rahipleri bir süre daha burada izinsiz ayin yapmaya ve çan çalmaya devam etmişlerdir.⁵⁴ Gerekli şartlar yerine getirildikten sonra tekrar yasal olarak faaliyete geçen yapının bakım ve onarımını Osmanlı Hükümeti üstlenmiştir.⁵⁵ 1896'da III. Napolyon'un desteğiyle Fransız Sefareti ve eşlik eden bazı Hristiyan ruhbanları Antep'te Katolik Kilisesi inşası için talepte bulunmuştur. Ancak kilise için seçilen alanın Müslüman Mahallesi ve camiye yakınlığını gerekçe göstererek ve bölgedeki Hristiyan nüfusunun sadece 11 kişi olduğunu belirterek itirazda bulunmuştur. Ancak

⁵¹ Sarafian, a.g.e., s. 77.

⁵² Sarafian, a.g.e., s. 79.

⁵³ Dâhiliye Nezâreti'nden Sadaret'e 31 Mart 1309 (12 Nisan 1893) tarihli varaka; BOA. DH.MKT.nr. 12/30.

⁵⁴ Dâhiliye Nezâreti'nden Sadaret'e 16 Temmuz 1310 (28 Temmuz 1894) tarihli tezkire; BOA. DH.MKT. nr. 267/59.

⁵⁵ Halep Valisi'nin Şûra-yı Devlet'e 24 Haziran 1325 (7.7.1909) tarihli telgrafı; BOA. ŞD. 2242/37.

Osmanlı Devleti verdiği kararla cemaatin az olmasının Hristiyan ahalinin ibadet hakkını elinden alamayacağını gerekçe göstererek ve Antep'te diğer kiliselerinde camilerle yakın konumlarda bulunduklarını beyan ederek kilisenin yapılmasında karar kılmıştır. Ruhsat verilmiş ve kilisenin yapımına başlanılmasında sakınca olmadığı belirtilmiştir. Plan ve krokiyi de sunan Hristiyan ruhbanları ve Fransız Sefareti'nin sundukları belgeler kabul edilmiş ve kilisenin onların istediği şekliyle yapımı karara bağlanmıştır.⁵⁶ 1898'de inşasına başlanmış ve 1903'te Katolik Kendirli Kilisesi tamamlanmıştır.⁵⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında diğer gayr-ı Müslim kurumlarının çoğu gibi Antep'te Katoliklere ait manastır ve okullar da bir dönem kapatılmıştır.⁵⁸ Bu kurumlar savaş sırasında kapatılmış ancak hükümet tarafından herhangi bir sebeple Türklerin bu kurumlara el koymalarına da müsaade edilmemiştir. Yalnızca bir ara askeri ihtiyaçlar dolayısıyla askeri birlikler kiliseye yerleşmek zorunda kalmışlardır. Savaşın sonunda, 1918 yılında, tekrar faaliyete geçen⁵⁹ kilisenin, askerlerin bulunduğu sırada gördüğü kimi hasarlar dolayısıyla gerekli olan tamir ve bakımları için gerekli olan masraf da yine idare tarafından karşılanmıştır.⁶⁰ Cumhuriyet döneminde kilise Öğretmen Okulu, Milli Eğitim Müdürlüğü ve Anadolu Turizm ve Otelcilik Lisesi binaları olarak kullanılmıştır. Günümüzde Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Müzeler ve Kütüphane Şube Müdürlüğü'ne bağlı Kendirli Gazi Kültür Merkezi⁶¹ olarak kullanılmıştır. Son restorasyonla Anadolu'nun ilk Arkeoloji Enstitüsü olma özelliğini taşıyan Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü olarak hizmet vermektedir.

⁵⁶ 27 Teşrin-i Sâni 1312 (09.12.1896) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası; BOA. MV. nr. 90/41; Kilisenin yapımına onay ve ruhsat verildiğine dair Şura-yı Devlet (5 Kânûn-ı Evvel 1312-17 Aralık 1896) ve Divan-ı Hümayun (8 Kânûn-ı Sâni 1312-20 Ocak 1897) kararları ile Fransız Sefareti ve Katolik cemaati tarafından sunulan kilisenin plân ve krokisi; BOA. İ.AZN. nr. 24/1314. Ş/13.

⁵⁷ Sarafian, a.g.e., s. 79.

⁵⁸ Dâhiliye Nezâreti'nden Halep Vilayeti'ne 1 Mart 1331 (14 Mart 1915) tarihli şifre; BOA. DH.ŞFR. nr. 51/4.

⁵⁹ Dâhiliye Nezâreti'nden Ayıntab Mutasarrıflığı'na 11 Teşrin-i Sâni 1334 (11 Kasım 1918) tarihli şifre; BOA. DH.ŞFR. nr. 93/112.

⁶⁰ Konuyla ilgili Ayıntab Mutasarrıflığı, Dâhiliye Nezâreti ve Maliye Nezâreti arasındaki yazışmalar; (Kasım-Aralık 1919) BCA. Yer nr: 68,45,3 Fon kodu: 272,0,0,74.

⁶¹ Gaziantep Kültür Envanteri, s. 145-146.

5. ANTEP ERMENİ, YAHUDİ, PROTESTAN VE LATİNLERİNİN EĞİTİM KURUMLARI

5.1. Ermeni Cemaat Okulları

Tanzimat fermanının ilanıyla Osmanlı Devleti'nde tamamen Osmanlıcılık politikasının uygulanmaya başlamasından dokuz yıl sonra 1848'de kurulan bu okulun adı "Nersisyan Milli Okulu"dur. Okul Antep'e yeni yerleşmeye başlayan Amerikan misyonerlerinin teşviki ve yine Antep'in önde gelen Ermeni ailelerinden olan Nazaretyanlar'ın (özellikle Nazaretyan Nicholas Ağa'nın) destekleriyle kurulmuştur.⁶² 1848 yılı Antep'te aynı zamanda Amerikan Protestan misyonerlerinin faaliyetlerini tam olarak başlattıkları ve ilk Protestan kilisesinin faaliyete geçtiği tarihtir. Aynı yıl Amerikalıların Antep'te Ermeniler için kurduğu ilkokul da öğrenci kaydına başlamıştır. Amerikalılar tarafından açılan ve erkek öğrencilerin eğitim aldığı bu Ermeni okulundan Antepli Ermenilerin çok memnun olmaları ve yazılı bir istekle okula kız öğrencilerin de alınması için misyonerlerden talepte bulunmaları⁶³ üzerine de 1859 yılında Amerikalı misyonerlerden Bayan Progis tarafından açılan Ermeni Kız Ortaokulu eğitime başlamıştır.⁶⁴ Misyonerlerin başlattığı eğitim seferberliği sayesinde bu tarihlerden itibaren Ermeni okullarının sayısı süratle artmaya başlamıştır. Misyonelerin teşviki ve Antep'in zengin Ermeni ailelerinin desteğiyle kurulan çeşitli eğitim dernekleri de okulların kurulmasına öncülük etmekteydi.⁶⁵ 1878'de "Milli Hayganuşyan Okulu" açılmıştır.⁶⁶ 1879 yılı aralık ayında Amerikalı Protestan misyonerler Antep'te "Yetimler Okulu (Eytam Mektebi)" açmak için ruhsat talebinde bulunmuşlardır. Okul Protestanlar adına açılacak ama tüm Hristiyan yetimlere hizmet vermesi amaçlanmıştır. Hayik Zımmiyan mahallesinde (bugünkü Bey Mahallesi

⁶² Sarafian, a.g.e., s. 83-84; Sarafian'ın 1848 olarak verdiği okulun kuruluş tarihini Uğuroğlu Barlas 1847 olarak veriyor. Uğuroğlu Barlas, (1971). Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları., Karabük, s. 52.

⁶³ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl: XXVII, Sayı: 1-2, Ankara 1989, s. 7.

⁶⁴ Barlas, a.g.e., s. 52.

⁶⁵ Sarafian, a.g.e., s. 85-86.

⁶⁶ Sarafian, a.g.e., s. 87-91.

olduğu tahmin edilmektedir) açılacak bu okula öncülük eden Amerikalı misyonerler, daha sonra Mardintepe’de bizzat kendileri de bir “Amerikan Yetim Evi” açacaklardır. Böyle bir yetim okulunun açılmasını Müslüman halk da desteklemiştir. Halk, “anasız babasız ortalıkta kalmış birtakım yetimlerin talim ve terbiyelerine mahsus böyle bir mektebin” inşa edilmesi talebini memnuniyetle karşılamıştır.⁶⁷ 1882-1883 yıllarında faaliyete geçen “Ermeni Yetimler İlkokulu” 1913 yılında kapanmıştır.⁶⁸ 1882’de Vartanyan Okulu da eğitime başlamıştır. İlerleyen yıllarda da Atenagan, Gırtasiras, Herespisyan vs. gibi yirmiye yakın Ermeni okulu faaliyete geçmiştir.⁶⁹ Ermeni okullarının sayısı da 20’ye çıkmıştır.⁷⁰ Eğitim kurumlarını hızla artıran Ermeniler tüm bu okullara ve tamamen Ermenilere hizmet veren Antep Amerikan Koleji’ne ek olarak bütünüyle kendilerine ait bir kolej açmayı tasarlamışlardır. 1882’de açılmış olan “Vartanyan Okulu”nun lise kısmını öğretmen okulu olacak bir koleje çevirmek için çalışmaya başlamışlardır. İlk olarak 1902 yılında bu konuda yapılan teşebbüs çeşitli nedenlerle başarısız olmuşsa da koleji açma çalışmaları devam etmiştir. Vartanyan Lisesi’nden mezun olan öğrencilerin birçoğu İtalya, Amerika ve Fransa gibi ülkelere giderek üniversite eğitimi almışlardır. Eğitimini tamamlayıp tekrar dönen öğrenciler kolejin hoca eksikliğini tamamlamışlardır. Vartanyan Lisesi 1912’de koleje çevrilmiştir. İsmi Kilikya Koleji olarak değiştirilmiş ve Dar-ül Muallimîn-i Rüşdî adıyla da anıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti tarafından da aynı yıl kolejin ruhsatnamesi verilmiştir. Kazadaki Ermeni okullarına öğretmen yetiştirmek için kurulduğu belirtilen kolej aynı zamanda Hristiyan din adamları ve teoloji öğretmenleri de yetiştirmiştir.⁷¹ Resmî olarak Ermenilerin idaresinde olmakla beraber kolejin yapım masraflarının büyük bir kısmını yine Amerikalılar karşılamıştır. Amerikalıların ve zengin Ermeni ailelerinin desteğiyle beraber Ermeni halk arasında da okulun inşasına destek olmak için herkesten günlük bir “metelik” toplanmış, bunun için okula halk arasında “Metelik

⁶⁷ Ayıntab şehir meclisi azalarının Halep Vilayeti’ne yolladıkları, Ayıntab’da Ermeniler tarafından talep edilen Yetimler Okulu’nun açılmasını destekleyen 16 Teşrîn-i Sâni 1295 (28 Kasım 1879) tarihli mahzar; BOA. Y.PRK.UM. nr. 1/77; Protestanların ruhsat talebi sonrası yetimhanenin açılışı ile ilgili çeşitli yazışmalar; BOA. Y.A.RES. nr. 19/32.

⁶⁸ Uğuroğlu Barlas okulun 1882 yılında kurulduğunu belirtiyor ancak vesikalar 1883 yılı başlarında da okula ruhsat verilmesi ile ilgili yazışmaların devam ettiğini gösteriyor. Bu sebeple okulun 1883 yılında açılmış olması daha muhtemel görülüyor. Barlas, a.g.e., s. 54.

⁶⁹ Sarafian, a.g.e., s. 92-105. 196Şakir Sabri Yener, Gaziantep’in Yakın Tarihinden Notlar, Gaziantep Vilayet Merkezinin 76 Sene Evveline Kadar Olan Mahalli Maarif Hareketlerinin Kısa Bir Tarihçesi, Gaziantep

⁷⁰ Yener, a.g.e., s. 32.

⁷¹ Sarafian, a.g.e., s. 105-111; Stone, a.g.m., s. 22-23; Stone, a.g.e., s. 153-154.

Mektebi” adı verilmiştir.⁷² 1912’de kurulan kolej uzun süre eğitime devam edememiş, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla kapanmıştır.⁷³ 1913 yılında da Ermeniler, Eyüboğlu mahallesindeki Protestan Kilisesi’nin avlusunda inşa edilen okula ek bir okul daha yapmak için onay almak üzere başvuruda bulunmuşlardır. Eyüboğlu mahallesindeki bu Protestan Kilisesi 10 Ramazan 1324 (28 Ekim 1896) tarihli emr-i ali ile kurulmuştur. Okulun inşası için gerekli olan para, Protestan cemaatinden olup vefat etmiş olan Barsumyan Karabet Ağa isimli bir Ermeni’nin okul yapılmasını vasiyet ederek bıraktığı paradan harcanmıştır. Bu sebeple okul Barsumyan Mektebi adıyla anılmaktadır.

1913 yılında Antep’te 676 hanede 5.174 nüfus Protestan Ermeni yaşamaktaydı.⁷⁴ Bu dönemde Ermeniler tarafından eğitim alanında yapılan tüm bu çalışmalara ek olarak Antep’te kilise dernekleri, gece okulları ve çeşitli müzik grupları gibi birçok dini ve kültürel organizasyon da kurulmuştur.⁷⁵

Antep Ermenileri ekonomik olarak Türklerden daha iyi durumdaydılar. Antep’te Atenagan ve Vartanyan okulları Ermenilerinin kimliğini ve dilini unutmaması hususunda en etkili olan iki kurumdur. Ermeni çocukları ilkokulu bitirdikten sonra Merkezi Türkiye Koleji’ne devam etmekteydiler.⁷⁶ Bu kolej Merkezi Türkiye Koleji adıyla anılsa da buraya devam eden öğrencilerin %99’unun Ermeni olduğu bilinmektedir.

1914’te toplam 80.000 nüfusun 36.000’inin Ermeni olduğu bilinmektedir. Kentin piskoposu, Sainte-Mère-de-Dieu Katedrali’nin ek binasında bulunmaktaydı. Üç Protestan tapınağı, 4.000 ibadet eden ve 1862’de kurulan bir Katolik kilisesi de dahil olmak üzere beş dini bina daha olduğu bilinmektedir. Vartanyan Koleji (1882) Antep’teki 25 Ermeni okulu arasında Mesrobyan Enstitüsü (1874), Hayganuşyan (1877) ve Haygazyan (1884) ayrıca Milli Nersesyan Koleji (1856) ve Kilikya

⁷² Barlas, a.g.e., s. 51.

⁷³ Sarafian, a.g.e., s. 111; Stone, a.g.m., s. 23; Stone, a.g.e., s. 154; Necmettin Tozlu, Kültür ve Eğitim Tarihinde Yabancı Okullar, Ankara 1991, s. 110.

⁷⁴ 16 Kânûn-ı Evvel 1329 (29.12.1913) tarihli irâde-i seniyye sureti; BOA. DH.İD. nr. 214/4; Aynı irâde-i seniyye ve Mülkiye ve Maarif Dairesi’nin Maarif Nezâreti’ne okulla ilgili tezkiresi; BOA. İ.MF. nr. 22/1332.M/3; Kilise bahçesinde inşa edilecek okula onay ve ruhsat talebiyle ilgili Ayıntab Kaymakamlığı ve Halep Vilayeti ile Maarif ve Adliye ve Mezâhib Nezâretleri arasındaki yazışmalar; BOA. ŞD.MLK.MRF. nr. 2248/3.

⁷⁵ Sarafian, a.g.e., s. 112-117

⁷⁶ Sarafian, a.g.e., c. 1, s. 954.

Enstitüsü (1912) olarak bilinen Cemaran en prestijli kurumları olarak bilinmekteyken yaklaşık 5.000 öğrenci bu kurumlarda eğitim görmüştür.⁷⁷ Antep’te Ermenilere ait okullarla ilgili (kuruluş tarihlerine göre) istatistikî veriler şöyledir;⁷⁸

Tablo 5. 1. Antep Ermenilerine Ait Okullarla İlgili İstatistikî Veriler
(Elçiçeği, 2019, Çiz.Zaim E.,2020)

Okulun Adı	Kuruluş Tarihi	Seviyesi	Bulunduğu Yer /Mahalle
Nersisyan Milli Okulu	1848	İlk ve Orta	Tarla-ı Atik
Hersisyan/Herespisyan Okulu	1849	İlk ve Orta	Eyüboğlu
Nizipliyan Tankaran Okulu	1853	—	Hasırcı Hanı
Hayganuşyan Kız Okulu	1878	İlk, Orta ve Lise	Kayacık
Ohannes Okulu	1880	İlk	Kurb-ı Zincirli
Ermeni Yetimler Okulu	1882	İlk	—
Atenagan Okulu	1885	İlk, Orta ve Lise	Kayacık
Hayganuşyan Erkek Okulu	1884	İlk, Orta ve Lise	Kayacık
Vartanyan Okulu	1882	İlk, Orta ve Lise	Kayacık
Guertasiras Kız Okulu	1896	İlk	Akyol
Guertasiras Erkek Okulu	1896	İlk	Eyüpoğlu
Kırstoros Okulu	1899	Kız Ortaokulu	Tarla-ı Atik
Minas (Miryan) İlkokulu	1900	İlk	Alaybey
Osamnasiras İlkokulu	1902	İlk	Sumaklı
Kilise Okulu	1904	İlk	Kayacık

⁷⁷ Raymond H. Kévorkian, Paul B. Paboudjian, LesArméniens dans l’Empireottoman à la veilledugénocide, Paris 1992, pp. 265-267.

⁷⁸ Tablodaki veriler, Uğur Barlas, Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları, Karabük 1971, s. 52-58’deki bilgiler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ancak bazı okulların kuruluş tarihleri ile ilgili Sarafian’ın verdiği bilgilere göre düzeltmeler yapılmıştır.

Sahak Mesrobyan Okulu	1904	İlk	Akyol
Lasovericyan Okulu	1905	İlk ve Orta	Kozanlı
Lasovericyan İlkokulu	1910	İlk	Kozanlı
Lostiyan Okulu	1910	İlk	Eyüpoğlu

Halep Salnamelerine göre XX. yüzyılın başında Antep'te bulunan gayrimüslimlere ait ilkokulların listesi ve 1906 yılındaki öğrenci sayıları ise şöyledir;⁷⁹

Tablo 5. 2. Halep Salnamelerine Göre XX. Yüzyılın Başında Antep'te Bulunan Gayrimüslimlere Ait İlkokulların Listesi ve 1906 Yılındaki Öğrenci Sayıları
(Elçiçeği, 2019, Çiz.Zaim E., 2020)

Okulun Adı	Cinsi	Öğrenci Sayısı	Bulunduğu Yer / Mahalle
Protestan Mektebi	Erkek	165	Kolej (Kolejtepe)
Protestan Mektebi	Kız	92	Kolej (Kolejtepe)
Protestan Mektebi	Erkek	43	Mardin Dağı
Protestan Mektebi	Kız	68	Mardin Dağı
Protestan Mektebi	Erkek	380	Kayacık
Protestan Mektebi	Kız	315	Kayacık
Protestan Mektebi	Erkek	160	Kurb-u Zincirli
Latin Mektebi	Erkek	130	Trasanta (Terra Santa)
Latin Mektebi	Kız	120	Trasanta (Terra Santa)
Ermeni Nersisyan Mektebi	Erkek	350	Çukur Mahallesi
Ermeni Gırtasiras Mektebi	Kız	60	Çukur Mahallesi

⁷⁹ Salname-i Vilayet-i Halep, Ayıntab Kazası, 1324/1906, s. 239.

Ermeni Vartanyan Mektebi	Erkek	112	Hayik Zımmiyan Mahallesi
Ermeni Eytamhanesi	Erkek	40	Hayik Zımmiyan Mahallesi
Ermeni Atenagan Mektebi	Erkek	170	Hayik Zımmiyan Mahallesi
Ermeni Hayganuşyan Mekte	Kız	320	Hayik Zımmiyan Mahallesi
Ermeni İbtidai Mektebi	Erkek	180	Kurb-u Zincirli
Ermeni Maroyan Mektebi	Erkek	65	Alaybeyi
Ermeni İbtidai Mektebi	Kız	30	Tarla-ı Atik
Ermeni Herespisyan Mektebi	Kız	55	İbn Eyûb (Eyüboğlu)

Azınlıklar içerisinde Halep vilayetinde en fazla eğitim kurumuna ve öğrenciye sahip olan gruplardan biri Ermenilerdir. Ermeniler iptidai, rüşdi ve idadi düzeyde eğitim kurumları açmışlardır. Maarif Salmelerine göre Halep'e tabi Antep (Ayıntab) kazasında bulunan Ermeni cemaatine ait okulların bilinen açılış ve ruhsat tarihleri, okul dereceleri Tablo 5.3'te gösterilmektedir.

Tablo 5. 3. H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Ayıntab Kazasında Bulunan Ermeni Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi (Elçiçeği, 2019, Çiz.Zaim E., 2020)

Okulun Adı	Okulun Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
Nersesyan Mektebi	Ermeni	İptidai	-	Ruhsatsız
Eytam Hane Mektebi	Ermeni Protestan	İptidai	-	Ruhsatsız
Vartanyan Mektebi	Ermeni	İptidai	-	Ruhsatsız
Haykaryan Mektebi	Ermeni	Rüşdi	-	Ruhsatsız
Atenagan Mektebi	Ermeni	Rüşdi	-	Ruhsatsız
Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1872	8 Ekim 1890

Habkaku Sepetpan Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1878	Ruhsatsız
Kastelbaşı Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1866	Ruhsatsız
Havez Lesmiyanus Mektebi	Ermeni	Rüşdi	-	Ruhsatsız
Vartanyan Mektebi	Ermeni	Rüşdi	-	Ruhsatsız

Tablo 5.3 incelendiğinde Antep kazasındaki iptidai düzeyindeki Nersesyan Mektebi, 2 adet Eytam Hane Mektebi (biri Protestan Ermenilere ait), Vartanyan Mektebi ve 1866’da açılan Hayekyan Mektebi’nin ruhsatı yoktur. Antep kazasında açılan Nersesyan, Haykaryan ve Atenagan, ve Vartanyan Mektepleri rüşdiye düzeyinde eğitim vermekte olup ruhsatları bulunmamaktadır. Rüşdiye düzeyinde eğitimin verildiği Antep’te yer alan Ermeni Mektebi 1872 yılında kurularak 8 Ekim 1890’da ruhsat almıştır.

Tablo 5.4’te Antep kazasında bulunan Ermeni okullarının öğrenci sayıları ve türleri gösterilmektedir.

Tablo 5. 4. H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilayetinde Bulunan Ermeni Okulları’nın Sayısı ve Türü (Elçiçeği,2019, Çiz.Zaim E., 2020)

Okulun Adı	Erkek	Kız	Karma
Ermeni Mektebi	17	9	3
Ermeni Katolik Mektebi	3	1	-
Ermeni Ortodoks Mektebi	1	1	-
İptidai Ermeni Mektebi	6	4	-
Rüşdiye Ermeni Mektebi	1	-	-
Ermeni Nersesyan Mektebi	3	-	-
Ermeni Vartanyan Mektebi	3	-	-

Ermeni Eytam Hane Mektebi	3	-	-
Ermeni Hayganuşyan Mektebi	-	1	-
Ermeni Horpsmiyan Mektebi	-	1	-
Meryem Ana Mektebi	1	-	-

Tablo 5.4 verilerine göre 11 adet Ermeni Okulu bulunmaktadır. Bu okullardan 17 tanesi kız, 38 erkek okulu ve 3 karma okul mevcuttur. Öğrenci sayıları 1899 ila 1915 yılları arasında artış göstermektedir.

Tablo 5. 5. H.1321-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilayetinde Bulunan Ermeni Okulları'nın Türleri ve Mevkileri (Elçiçeği, 2019, Çiz.Zaim E., 2020)

Okulun Adı	Kaza	Türü	Derece	Mevki
Ermeni Nersesyan Mektebi	Ayıntab	Erkek	İptidai	Çukur Mahallesi
Ermeni Kerasteros Mektebi	Ayıntab	Kız	İptidai	Çukur Mahallesi
Ermeni Vartanyan Mektebi	Ayıntab	Erkek	İptidai	Hayek Zimyanda
Ermeni Eytam Hane Mektebi	Ayıntab	Erkek	İptidai	Hayek Zimyanda
Ermeni Hayganuşyan Mektebi	Ayıntab	Kız	İptidai	Hayek Zimyanda
Ermeni İptidai Mektebi	Ayıntab	Erkek	İptidai	Karib(Çok Yakın) Zincirlide
Ermeni Maravyan Mektebi	Ayıntab	Erkek	İptidai	Alaybey Mahallesi
Ermeni İptidai Mektebi	Ayıntab	Kız	İptidai	Eski Tarla
Ermeni Horpsmiyan Mektebi	Ayıntab	Kız	İptidai	İbn-i Eyüp Mahallesi

Tablo 5.5’de Antep kazasında okullar ve mahalle eşleşmeleri görülmektedir. Okulların eğitim seviyesi ve kız ve erkek okulu olarak kullanım şekli belirtilmiştir.

5.2. Yahudi Cemaat Okulları

Antep kazasındaki Yahudi okulları Tablo 5.6’da detaylandırılmıştır.

Tablo 5. 6. H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Mevcut Olan Yahudi Okulları
Dereceleri ve Açılış Tarihleri (Elçiçeği, 2019, Çiz.Zaim E., 2020)

Kaza	Okulun Adı	Okulun Mensup Olduğu Cemaat	Derecesi
Ayıntab	Habkaku Sebetpan Mektebi	Musevi	İptidai
Ayıntab	Eski Kilise	Musevi	İptidai
Ayıntab	Yeni Kilise	Musevi	Rüşdi

Tablo 5.6’daki bilgilere göre iptidai ve rüşdi olmak üzere toplamda 3 okul bulunmaktadır. Bu okulların ikisi iptidai biri rüşdi okuldur. Okulların bilinen ruhsatları yoktur.

5.3. Protestan Okulları

Antep kazasındaki Protestan Okulları hakkındaki bilgiler aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 5.7’deki verilere göre okulların mensup olduğu cemaatler, okul dereceleri, açılış ve ruhsat tarihleri, ruhsatları alan kişiler belirtilmiştir. Buna göre 1 rüşdi, 13 iptidai ve 2 idadi okul bulunmaktadır. 1856 ila 1880 yılları arasında açılmış olan okulların ruhsat tarihleri genel olarak daha ileridir. Bu bilgi okulların ruhsatsız yapıldığını ve daha sonra okul için ruhsat alındığını göstermektedir.

Tablo 5. 7. Ayıntab Kazasındaki Protestan Okullarının Dereceleri, Açılış Tarihleri, Ruhsat Tarihleri ve Ruhsat Sahipleri (Elçiçeği, 2019, Çiz. Zaim E., 2020)

Okulun Adı	Okulun Mensup Olduğu Cemaat	Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Eski Kilise	Protestan	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Kayacık	Protestan	İptidai	1856	Ruhsatsız	-
Kayacık	Protestan	İptidai	1856	Ruhsatsız	-
Hayek Kilisesi	Protestan	İptidai	1866	3 Aralık 1890	Roza
Hayek Kilisesi	Protestan	İptidai	1866	3 Aralık 1890	Musab
Hayek Kilisesi	Protestan	İptidai	1866	3 Aralık 1890	Nuraba
Hayek Kilisesi	Protestan	İptidai	1866	3 Aralık 1890	Merim
Hayek Kilisesi	Protestan	İptidai	1866	3 Aralık 1890	Vatohi
Kastelbaşı	Protestan	İptidai	1870	3 Aralık 1890	Rabel
Kayacık	Protestan	Rüşdi	1856	Ruhsatsız	-
Protestan Mektebi	Protestan	İptidai	1862	8 Ekim 1890	Doktor Shepard
Protestan Mektebi	Protestan	İptidai	1855	30 Aralık 1890	Protestan Reisi Ruhanisi
Protestan Mektebi	Protestan	İptidai	1870	30 Aralık 1890	Protestan Reisi Ruhanisi
Protestan Mektebi	Protestan	İptidai	1855	30 Aralık 1890	Protestan Reisi Ruhanisi

Merkezi Türkiye	Protestan	İdadi	1880	6 Temmuz 1890	Sandes Efendi
Protestan Koleji	Protestan	İdadi	1877	28 Şubat 1890	Protestan Misyonerleri

5.4. Latin Okulları

Cizvitlerle birlikte 1583'te İstanbul'a gelerek ilk Gayrimüslim okulunu Latinler açmıştır.⁸⁰ Halep Vilayet Salnamelerinde belirtildiği üzere Antep'te bulunan Latin Okullarının dereceleri, bulunduğu mahalle, öğrenci sayıları ve faaliyette olduğu yıllar Tablo 5.8'de gösterilmektedir.

Tablo 5. 8. H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Ayıntab kazasında Bulunan Latin Okulları'nın Türleri, Mevkileri ve Öğrenci Sayıları (Elçiçeği, 2019, Çiz. Zaim E., 2020)

YILLAR	OKUL ADI	TÜRÜ	DERECESİ	MEVKİ	ERKEK ÖĞRENCİ SAYISI	KIZ ÖĞRENCİ SAYISI
1321-1322	Latin Mektebi	Erkek	İptidai	Terra Santa	235	-
1321-1322	Latin Mektebi	Kız	İptidai	Terra Santa	-	100
1323-1324	Latin Mektebi	Erkek	İptidai	Terra Santa	130	-
1323-1324	Latin Mektebi	Erkek	İptidai	Terra Santa	120	-
1326	Latin Mektebi	Erkek	İptidai	Terra Santa	244	-
1326	Latin Mektebi	Kız	İptidai	Terra Santa	-	115

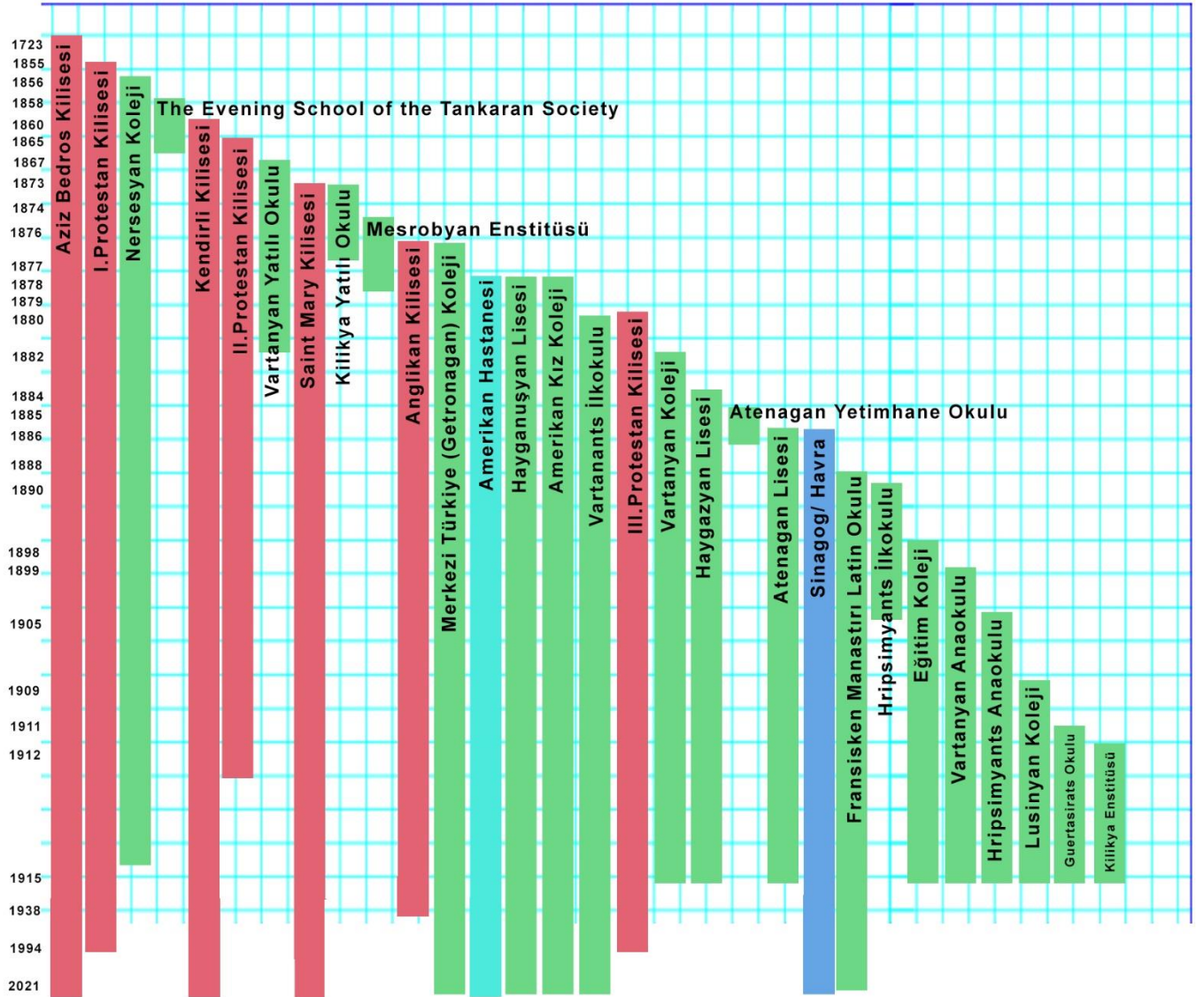
⁸⁰ Halep Salnameleri; H.1321-1326/M.1903-1908

Tablo 5.8’deki verilere bakıldığında Latin Okullarının tamamının Terra Santa mevkiinde olduđu, en çok öğrencisi olan okulun 235 erkek öğrencisi olduđu ve en az öğrencisi olan okulun 100 kız öğrencisi olduđu, okulların tamamının iptidai olduđu ve 1321 ila 1326 yılları arasında faaliyette oldukları görölmektedir.

6. GAZİANTEP KENT MERKEZİNDEKİ YAPILARIN VAROLUŞ ÇİZELGESİ⁸¹

Tablo 6. 1. Gayrimüslim Yapıların Yapılış Yıllarına Göre Çizelgesi
(Sarafian, 1915, Çiz. Zaim E., Bakan E.Y., 2020)

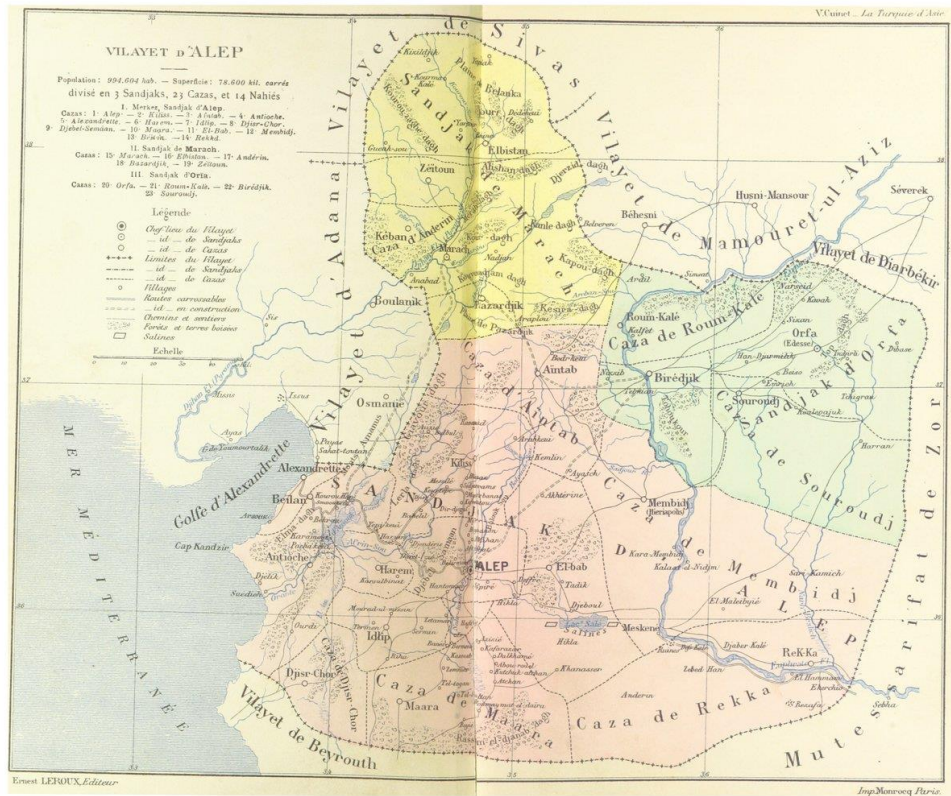

⁸¹ Kevork Sarafian, "A Briefer History of Aintab", (1957).

7. GAZİANTEP KENT MERKEZİNDEKİ YAPILARIN KATALOG FORMATINA GÖRE DETAYLI ANALİZİ VE KATALOG ÖRNEKLERİ

7.1. Konumu ve Yapıdaki Yeri

Gaziantep, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir şehirdir. Gaziantep bu ismi alana kadar birçok farklı isimle anılmıştır. Halep Vilayeti sınırları içerisinde bir kaza iken sancak olmuştur. Gaziantep'teki ilk yerleşimler M.Ö. 10.000 Paleolitik çağda görülmektedir. Bölgenin mimari yapısı yüzyıllar içerisinde farklı inançların gerektirdiği mimari özellikleri ile gelişmiş ve bir çeşitlilik oluşmuştur.

Şekil 7. 1. Halep Vilayeti Haritası (Imp. Monrocq Paris.)

Gaziantep sancak olmadan önce Halep sancağının bir kazasıydı. Halep, 1867-1918 tarihleri arasında Osmanlı toprağıydı. Halep sancağı 1864'de kabul edilen Teşkil-i Vilayet Nizamnamesiyle kurulmuştur. Demografik yapısı

incelendiğinde 1914 sayımlarında 944,119 Müslüman, 13,753 Rum Ortodoks, 90,155 Ermeni ve 49,600 diğer inançlara sahip insan ikamet etmekteydi. Halep sancakları 1867 yılında Halep, Adana, Deyr-i Zor (Suriye), Kozan, Maraş, Payas (Hatay ilçesi), Urfa'ydı. Antep, 1913'te Halep'ten ayrılarak sancak yapılmıştır. Antep nüfusunu oluşturan halkın ibadet ve eğitim olanaklarını sağlamak amacıyla yapılan onlarca yapı genel itibariyle şehir merkezinde bulunmaktadır. Antep mahalleleri gayrimüslim ve Müslüman mahallelerinden oluşmaktadır. Bu mahalleler zaman zaman iç içe geçmiş, Müslümanlar çocuklarını gayrimüslim okullarına göndermiş, hastanelerinde tedavi görmüştür.

Tablo 7. 1. Halep Vilayeti Antep Sancağı Kazaları 1914 Nüfusu

(Salname-i Vilayet-i Halep, Çiz. Zaim E., 2020)

ANTEP SANCAĞI KAZALARI	MÜSLÜMAN	ORTODOKS RUM	ERMENİ	YAHUDİ	PROTESTAN	DİĞER	TOPLAM
Ayıntab	89,769	67	14,859	860	4,635	10	110,810
Kilis	78,905	434	4,310	775	390	-	84,814
Rumkale	29,269	-	915	26	108	412	30,730
TOPLAM	197,943	501	20,084	1,661	5,133	422	226,354

Tablo 7.1'de Halep Vilayeti Antep Sancağı 1914 Nüfus dağılımı görülmektedir. Antep Sancağı; Ayıntab, Kilis ve Rumkale kazalarından oluşmaktadır. Bu sancakta 1914 yılında 1,661 Yahudi, 5,133 Protestan, 501 Rum Ortodoks ve 197,943 Müslüman bulunmaktadır. Protestanların bir kısmı Ermenilerden oluşmaktadır. Ermeniler Gregoryenlerden oluşmaktadır. Ayıntab kazası 10 diğer (çoğu Katolik ve Ortodoks Rum, kiliselere bağlı, Arapça konuşan yerel halk), 67 Ortodoks Rum, 860 Yahudi, 4,635 Protestan, 14,859 Ermeni ve 89,769 Müslüman'dan oluşmaktadır. Kilis kazası 390 Protestan, 434 Ortodoks Rum, 775 Yahudi ve 78,905 Müslüman'dan oluşmaktadır. Rumkale kazası, 26 Yahudi, 108 Protestan, 412 diğer, 915 Ermeni ve

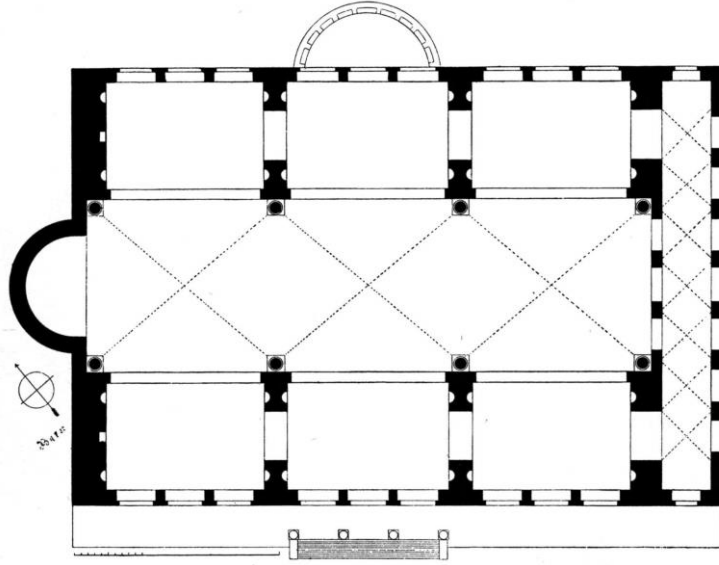
26,269 Müslüman'dan oluşmaktadır. Tabloya göre 1914 nüfus sayımında Rumkale'de Ortodoks Rum ve Kilis'te diğer inançlara sahip kimse bulunmamaktadır.

Bölgedeki nüfusa orantılı olarak yapılar şehir merkezi etrafında oluşmuş ve zamanla çoğalmıştır. Kent merkezindeki mahalleler farklı inançlara göre şekillenmiş gibi görünse de halk iç içe geçmiştir (Şekil 3.1). Müslümanlar, gayrimüslim okullarına çocuklarını göndermiş, hastanelerinde tedavi olmuştur. Aynı şekilde gayrimüslimlerde Müslüman okullarına çocuklarını gönderip, hastanelerinde tedavi olmuştur. Kiliselerin ve camilerin yakın olması bu sebeple doğaldır. Ancak ibadet şekilleri sebebiyle ezan ve çan seslerinin yakın olması sıkıntı oluşturduğu dönemlerde olmuş ve çözüm aranmıştır. Anglikan Kilisesi yapımı bu sebeple bir kez durdurulmuşsa da daha sonra tamamlanmıştır.

7.2. Malzeme ve Teknik

Hristiyanların ibadet etmek için kullandığı en küçük yapıların ismi “şapel”dir. Şapeller, büyük bir kilise, hastane vb. kuruluşa bağlı olarak çalışmaktadırlar. Müslümanlıktaki mescitler gibi genellikle kırsalda yahut yol kenarlarında, ibadethanelerin bulunmadığı yerlerde ibadethane ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiş, içinde mum yakılacak, ayin ve dua edilecek yapılardır.

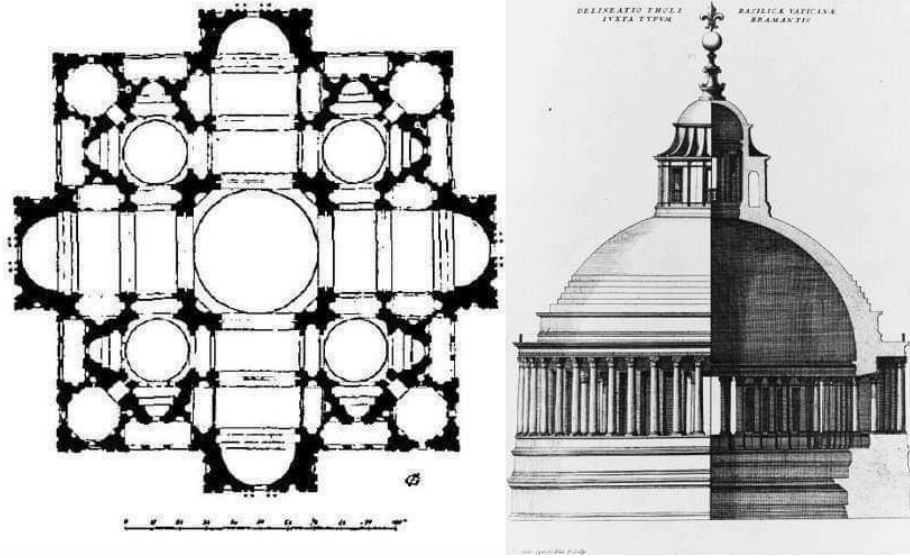
Şapelin büyüğü olarak adlandırabileceğimiz yapı ise “Kilise” dir. Kilise kelimesi cami kelimesinin “cemaat” kelimesinden gelmesi gibi Yunanca “ἐκκλησία” «ekklisia» yani «cemaat» kelimesinden gelmektedir. Camilerin işlevini gördüğü söylenebilecek olan Kiliseler ibadet edilen büyük yapılardır. Kiliselerin inanç, yaşayış ve anlayış farkına göre farklı mezheplere göre inşa edilmiş yapılar olduğu unutulmamalıdır. Genel itibarıyla benzer planlara sahip olsalar da farklı cemaatlara ev sahipliği yapmaktadırlar. Çoğunluğunun Haç Planlı olduğu görülmektedir. Hristiyanlıkta şehrin en büyük kilisesi "Katedral" olarak adlandırılmaktadır. Katedraller piskoposluğun resmi makamı ve kiliselerin idari organı olma özelliğini taşımaktadır. Erken Hristiyanlık döneminden itibaren en sık görülen plan tipi Bazilikal Plan tipidir.

Şekil 7. 2. Roma Bazilika Planı (Maxentius Basilica, Rome)

Bazilika planının haç biçiminde değil de kareye benzeyen bir yapıları vardır. İki büyük sütunla ve üç nefle bölünmüş bir mimariye sahiptirler. Ortada bulunan nef diğerlerinden daha geniştir. Doğu yönünde bir apsis mevcuttur. Bu apsisi yarım ay şeklindedir. Batısında ise narteks denilen bir hol mevcuttur. Narteksin iki yanındaki merdivenlerden kadınlara ayrılan üst galeriye ulaşılmaktadır. Çatısı genel olarak çift meyilli ve kiremit kaplı olmaktadır. Hristiyanlığın özellikle ilk dönemlerinde, Bizans mimarisinde sıkça görülen yapılardır.

Merkezi planlı ve kubbeli plan yuvarlak bir şekilde inşa edilmiştir. Merkezinin yuvarlak olduğu bu yapı planında bu alanın çatısı olarak bir kubbe inşa edilmektedir. Kubbe genellikle sekiz köşeli inşa edilmekte ve daha sonra dış duvarlara oturtulmaktadır. Bazilikayla aynı dönemde Yuvarlak Planlı veya Çok Kenarlı, Altıgen veya Sekizgen ve Kubbeye Örtülü Yapılar olarak yapılmaya başlanmıştır. İlkçağlarda inşa edilen hamam ve türbelerden ilham alındığı düşünülen yapı planı Hristiyan mimarisinde sıkça kullanılmıştır. Bizans mimarisinde Bazilika mimarisi ve Merkezi Plan sentezlenmiş ve yeni bir tarz ortaya çıkarılmıştır. 5. yüzyılın sonlarında Kubbeli Bazilika Tipi ortaya çıkmıştır. İlk örnekleri Anadolu'da yapılmıştır. Ardından 6. yüzyılın başında Justinianos'un Aya Sofya'sında anıtsal halini bulmuştur.

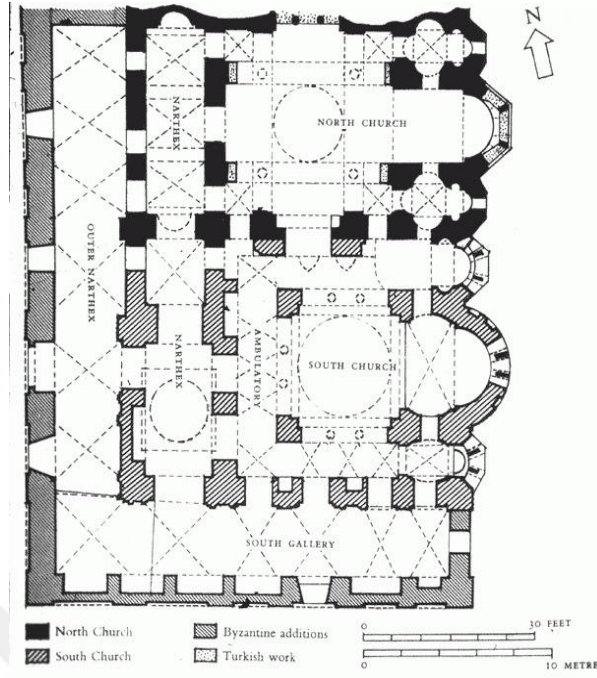

Şekil 7. 3. Kubbeli Bazilika Planı (Marialuisa Palumbo, 2019)

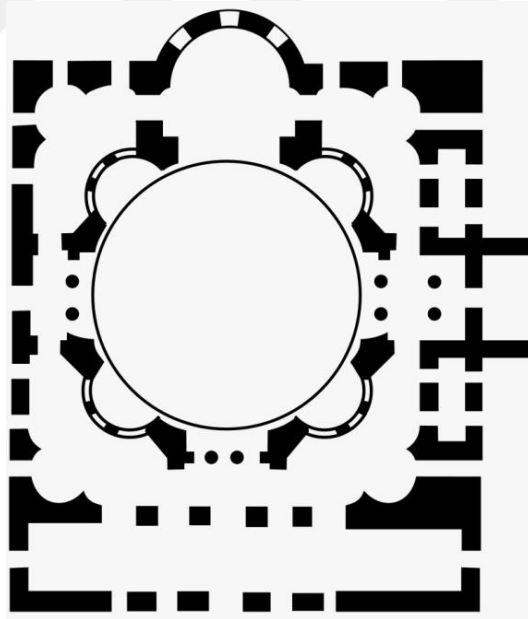
Haç planlı kiliseler 8.yüzyıldan sonra Anadolu ve İstanbul'daki kiliselerde yapılmıştır. Dört adet payenin taşıdığı bir orta alanı mevcuttur ve bu alanı bir kubbe örtmektedir. Tonozlarla örtülü olan kubbenin altında birbirine eşit mekânlar oluşmaktadır. Bu mekânlarsa haç şekli oluşturmaktadır. Bu plan Yunan Haçı Planlı ve Latin Haçı Planlı olmak üzere iki şekilde görülür. 842'de İkonoklasma⁸² kalkınca Yunan Haçı Planı Orta Dönem Bizans sanatında önemli bir yer tutmuştur. Bir süre tek tip hâline geldiği de söylenebilmektedir. Plandaki bu dönüşüm aynı zamanda Ortodoks litürjisindeki⁸³ değişikliklerde etkili olmuştur. Bir başka deyişle Erken Hıristiyanlıkta bazilikanın olduğu dönemde toplu ibadet önemliyken bu dönemde artık bireysel ibadetler önem kazanmış ve bu değişimin sonucunda daha küçük ve daha kare yapılar oluşmuştur. Bunun yanında Latin Haçı Planı Anadolu'da fazla görülmez. Ortodoks Kiliseleri Post-Roman bir başka deyişle Bizans-Grek mimarisine sahiptir. Ayrıca Rusya'daki Ortodoks Kiliseleri Bizans mimarisi üzerine kurulmuş Doğu Slav mimarisine sahiptir. Kievan Rus Krallığı döneminde gelişen Slav-Bizans sentezi Slav ülkelerindeki Ortodoks Kiliselerinin mimarisinin temelidir. Ortodoks Kiliseleri kubbelidir ve daha yuvarlak hatlıdır.

⁸² Bir kültürün kendi dini ikona ve diğer sembollerine ya da anıtlarına dini ya da politik güdülere planlı saldırısıdır.

⁸³ Litürji; özellikle Hıristiyanlıkta, halka açık dini ibadetlerin nasıl yapılacağını belirleyen formlar bütünüdür.

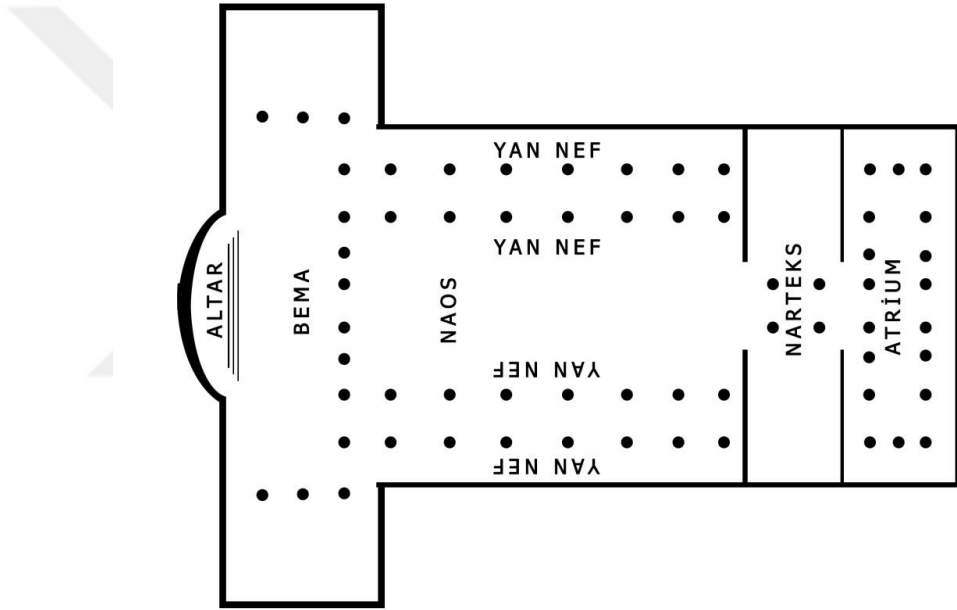

Şekil 7. 4. Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise Planı Alexander Van Millingen, Byzantine Churches of Constantinople, 1912

Şekil 7. 5. Merkezi Planlı ve Kubbeli Kilise Planı (Little Hagia Sophia Basilica of San Vitale Constantinople Sergius and Bacchas)

Ortodoks Kiliseleri doğu-batı yönünde inşa edilmektedir. Kilisenin batı kısmında yani girişin önünde "Atrium" bulunmaktadır. Atrium sütunlarla çevrili dikdörtgen formunda bir avludur. Kilisenin giriş kısmı ise "Narteks" olarak adlandırılmaktadır. Bazı kiliselerde iki Narteks bulunmaktadır. Bu bölümler "İç Narteks" ve "Dış Narteks" olarak adlandırılmaktadır. "Naos" cemaatin toplandığı ve ibadet ettiği bölüme verilen addır. Naos yani orta bölümdeki ibadet edilen alan tek bir bölümden oluşabileceği gibi bölümlere ayrılmışta olabilir. "Nave" adı verilen bölümse ortada yer alan Şanel ya da Sunak olarak adlandırılan giriş bölümüdür. Naos ve Nave aynı bölümün parçalarıdır. Tek isimle de anılmaktadır. Bu bölümlere "Nef" denilmektedir. Nefler birbirinden sütunlarla ayrılmaktadır. Kilisenin doğu ucunda çoğunlukla yarım daire şeklindeki

Şekil 7. 6. Jenerik Ortodoks Bazilikası (Çiz. Zaim E., 2020)

"Apsis" bulunur. Cemaat Apsise dönerek ibadet etmektedir. Kilisenin kutsal bölümü olarak kabul edilir. Apsisin önündeki kısma "Bema" denilmektedir. Bu bölüme din adamları ve kilise korusu girebilmektedir. Başına geçilip dinsel tören yapılan masa biçimindeki unsura ise "Altar" denilmektedir. Apsisin yanında ve bemanın içerisinde bulunmaktadır.

"Clerestory" duvarlara verilen addır. İşleviyse oldukça önemlidir. Erken Hıristiyan kiliseleri ve özellikle İtalya'daki bazı Bizans kiliseleri, Roma bazilikasına yakın bir şekilde dayanmaktadır ve her iki tarafta daha düşük koridorlarla çevrili merkezi bir nef şeklini korumuştur. Nef ve nefler, sütunlar veya payandalarla ayrılır,

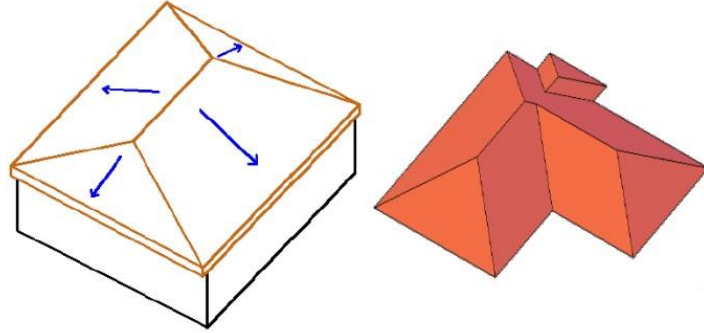
bunların üzerinde pencerelerin delindiği bir duvar yükselir. Işıkların içeriye girmesine izin vermek amacıyla yapılan bu duvarlar pencerelerle çatı yüksekliği üzerinde bulunur. Duvarın göz seviyesinin üzerinde pencereleri içeren yüksek bölümüneysse Clerestory adı verilir. Işığın kiliseyi aydınlatması için oldukça önemlidirler.

Yahudilerse bizim "Havra" olarak adlandırdığımız ibadethanelerine "Sinagog" demektedir. Sinagog kelimesi dua yeri, ibadet evi gibi anlamlar taşımaktadır. Standart kurallara göre inşa edilen yapılardır. Ancak mimari süslemeler konusunda belirleyici bir kaidesi yoktur. Tasarımları bu sebeple farklılık göstermektedir. Genel olarak yapıldıkları dönemin mimari fenomenine uygun inşa edilmişlerdir. Farklı ülke ve bölgelerde olan Sinagoglar o ülke ve bölgenin, dönemsel olarak değişkenlik gösterebilen mimari özelliklerine göre inşa edilmişlerdir. Doğu Roma'daki diğer ibadethanelere benzeyen ilk Sinagoglar buna en güzel örnektir. Neo-Klasik, Neo-Bizans, Romanesk revival, Fas revival, Gotik revival ve Yunan revival tarzları gibi birçok yenilikçi stil kullanılmıştır.

Ancak her Sinagogda mutlaka bulunması gereken mimari bölümlerde mevcuttur. Üzerinde Tevrat okunan "Bimah" aynı zamanda bir kürsü olması sebebiyle önemli bir noktadır. "Tevrat Sandukası" ise mekânın en önemli parçası ve Tevrat rulolarının saklanması için yapılmış bir dolap olma özelliği taşımaktadır. Önu Kudüs'e bakacak şekilde inşa edilmeleri gerekmektedir. Müslümanlıktaki kible gibi Sinagoglarında kibleye göre inşa edilmesi doğaldır. Farklı yönlere bakan Sinagoglardaysa ibadet edenler Kudüs'e yönelmektedirler. Sandukanın örtülmesi için kullanılan perdeye "Parochet" adı verilmektedir. Bunlar ger Sinagogda bulunan ve bulunması gereken bölümlerdir. Sinagoglardaki bir diğer özellikse hiç sönmeyen bir ışığın olmasıdır. Bu ışığa "Nertamid" denilmektedir. Anlamı "sonsuz ışık"tır.

Bunların yanı sıra yasak olan şeylerde mevcuttur. Üç boyutlu heykeller, insan vücudu içeren figürler putperestlik olarak görülmekte ve bu sebeple yasaklanmıştır. Ortodoks Sinagoglarda kadın ve erkekler ayrı ibadet ederler. Ancak her sinagogda bu şekilde bir ayırım mevcut değildir.

Antep mimarisinde kubbeli taş yapılar olduğu kadar kırma çatılı yapılar da oldukça fazla görülmektedir. Kırma Çatı, binanın şekli itibariyle eğim alan çatılardır.

Şekil 7. 7. Kırma Çatı Planı

Dört yönde, eşit eğimli olması gibi farklılıkta gösterebilirler. Saçakları yataydır. Aynı düzlemde olmaktadır.

Yapılarda kullanılan planların yanında bir de bölgeye has taş işçiliğinin en ustaca uygulanmış örneklerini görmekteyiz. Kullanılan taş türlerinden Kireç Taşı ülkemizde çokça kullanılan bir kayaç olma özelliği taşımaktadır. Verilere göre Türkiye'nin 1/5'i bu kayaçla kaplıdır. Mimaride özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'da çok sık kullanılmaktadır. Mısır'daki Büyük Piramit bu kayaçla yapılmıştır. Uzun ömürlü ve dayanıklı bir malzeme olması sebebiyle tercih edilmesinin yanı sıra oldukça ağır olmasından dolayı da yüksek yapılar için pek uygun bir materyal değildir. Diğer yapı malzemelerine nispeten pahalı bir malzemedir.

Bir diğer malzeme olan Bazalt, parke taşı ve heykel yapımında kullanılan bir malzemedir. Aynı zamanda inşaatlarda da kullanılmaktadır. Volkanik bir kaya küttlesidir. Doğal olarak siyah renkli bir taştır. Sert ve dayanıklıdır bu sebeple yol yapımı gibi işlerde kullanıma oldukça uygundur. Dünyada oldukça fazla bulunan bir taştır.

Mermer, aslında bir bileşimdir. Metamorfizm sonucu kalker ve dolomittik kalkerlerin yeniden kristalleşmesi sonucunda oluşmaktadır. Beyaz veya grimsi bir renkte oluşan ancak sarı, pembe, kırmızı, mavi, siyah gibi renkleri de oluşturulabilen bir malzemedir. Genel olarak kesilebilir ve parlatılabilir taşlara mermer denilmektedir. Granit, lösitli siyenit, serpantinler, fanolit ve diyabaz mermer olarak değerlendirilmektedir. Bu malzemelerde büyük bloklar halinde olabilmektedir.

Kesilebilmekte ve parlatılabilmektedir. Bu özellikler bu malzemeleri de mermer kategorisinde kabul edilmelerine sebep olmuştur.

7.3. Katalog Örnekleri

1. Bakırer, “13. Ve 14. Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları”

Ömür Bakırer “13. ve 14. Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları”⁸⁴ adlı 1976 yılında hazırladığı çalışmasında Anadolu mihraplarını incelemiş ve kataloglandırmıştır. Kataloglama öncesinde yer alan “Analiz” kategorisinde mihrapların özellikleri;

1. Yapıdaki yer,
2. Malzeme ve teknik,
3. Elemanların şekillenişine göre oluşan mihrap tipleri,
4. Süsleme

alt başlıklarıyla detaylandırılmıştır. Belirtilen dört alt başlığın kendi içerisindeki başlıklar daha fazla detay içermektedir. Mihraplar yapısal olarak belirli özelliklere sahip oldukları için “Katalog Şeması” oluşturulmuş (tepelik, kenar bordürleri, köşelik vb.) katalog şemasında mihrapların belli noktaları numaralandırılarak katalogda detaylandırılmıştır. Bu çalışmada “Katalog Dizini” ve “Katalog” Ömür Bakırer’in çalışması ışığında uygulanmış ancak yapıların birbirinden farklı ve özel yapılar olması sebebiyle “Katalog Şeması” uygulanması mümkün olmamıştır. Katalog şeması ışığında mihrapların tepelikleri detaylandırılmış ve tepelik çeşitleri açıklanmıştır. Bununla birlikte kenar bordürleri gibi diğer detaylandırmaların da yapılabilmesi mümkün olmuştur. Bu tez çalışmasındaki kataloglamada ise farklı bir detaylandırma kullanılmıştır. Yapılar Ermeni ve Amerikan yapıları olarak ikiye ayrılmış ve sonrasında yapılar hastane, okul ve ibadethane olarak kategorize edilmiştir. Sıralama yapılırken yapıların yapım tarihleri ve yapı türleri dikkate alınmıştır. Bakırer’in çalışmasında mihrapların belliyapısal formlarda olmaları sebebiyle bir yapı şeması oluşturulmuş ve kataloglama bu şema üzerinden yapılmıştır. Bu çalışmadaysa tek bir yapı planı olmadığı için bir şema kullanılamamıştır.

⁸⁴ ISBN 975-16-1314-0

2. Güley Tanrıverdi, “Tarsus’ta Türk İslam Mimarisi”

Hülya Güley Tanrıverdi, “Tarsus’ta Türk İslam Mimarisi”⁸⁵ adlı çalışmasında Tarsus bölgesindeki camiler, medreseler, çeşmeler vb. birçok yapıyı incelemiş, kataloglamış ve belgelemiştir. Çalışma Tarsus bölgesinin tamamını kapsayan, Türk İslam mimarisi adına yapılmış ilk kataloglama çalışması olma özelliğini taşımaktadır. Çalışmanın içerisinde öncelikle araştırmanın konumu, sınırları ve önemi vurgulanmıştır. Günümüze ulaşamayan yapılar bilinen detaylarıyla anlatılmıştır. Sonrasında kataloglama için yapılar öncelikli olarak türlerine göre ayrılmıştır.

1. Camiler,
2. Medreseler,
3. Türbeler,
4. Ticaret yapıları,
5. Su yapıları,
6. Hamamlar,
7. Çeşmeler,
8. Köprüler,
9. Saat kulesi,

olarak sınıflandırılan yapılar detaylıca kataloglanmıştır. Her bir yapı kendi içerisinde,

Künye;

1. Bulunduğu yer,
2. İnşa tarihi,
3. Banisi,
4. Plan,
5. Fotoğraf,
6. Minare kitabesi ve anlamı, (camiler)
7. Kitabesi ve anlamı, (camiler)
8. Şadırvan kitabesi ve anlamı, (camiler)
9. Minber kitabesi ve anlamı, (camiler)
10. Türbe kitabesi ve anlamı, (türbeler)

⁸⁵ ISBN 190323

11. Mezar kitabesi ve anlamı, (türbeler)
12. Mezar şahidesi ve Türkçesi (türbeler)
13. Onarım kitabesi ve anlamı, (hamamlar)
14. Cephe kitabeleri ve anlamları, (çeşmeler)

alt başlıklarıyla detaylandırılmıştır. Bu bilgilerle künye haline getirilmiştir. Yapıların tarihçeleri ve mimari özellikleri bu başlıklar altında anlatılmıştır. Devamında “Değerlendirme” bölümüyle yapılar yapılan araştırma sonucunda elde edilen verileri üzerinden değerlendirmiş ve diğer detaylar bu bölümde açıklanmıştır. Değerlendirme bölümü alt başlıklarıysa şu şekildedir;

1. Tipoloji
2. Malzeme,
3. Süsleme,
4. Yapı elemanları,

Başlıklarının alt başlıkları da şu şekildedir;

1. Tipoloji
 - a. Tek mekânlı camiler,
 - b. Mihraba paralel sahınlı camiler,
 - c. Mihraba dik sahınlı camiler,
 - d. Münferit plan tipinde camiler
2. Malzeme,
3. Süsleme,
 - a. Taş,
 - b. Ahşap,
 - c. Kalem işi
4. Yapı elemanları,
 - a. Duvarlar,
 - b. Üst örtü elemanları ve taşıyıcı direkler,
 - c. Kapılar,
 - d. Pencereler,
 - e. Son cemaat mahalleri
 - f. Minareler,

- g. Minberler,
- h. Mahfiller,
- i. Kitabeler

Detaylı kataloglamanın ardından “Sonuç” ve “Çizim Listesi ve Çizimler”, “Plan Listesi ve Planlar” ve “Fotoğraf Listesi ve Fotoğraflar” bölümleri yer almaktadır.

8. KATALOG

Kat. No. 1. Aziz Bedros Kilisesi (Ömer Ersoy Kültür Merkezi)

TARİH: Kaynaklarda 1723'te inşa edildiği belirtilen kilisenin kitabesi hasarlıdır. Bir kısmı okunabilir durumdadır. Bu bölümde kilisenin Aziz Meryem'e adandığı belirtilmiştir. VIII. Patrik Bedros Krikor Katolikos önderliğinde yapıldığı bilgisi bulunmaktadır.

YAPTIRAN: VIII. Patrik Bedros Krikor Katolikos katkılarıyla yapılmıştır ve Fransa'nın III. Napolyon'u, Antep Ermeni Katolik Kilisesi'nin inşasına yardım etmiştir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Aziz Bedros Kilisesi Gaziantep'linin Küçük Aya İrini dedikleri bir Gregoryen Kilisedir. Antep Surp (Aziz) Bedros Ermeni Kilisesi, Devlet Hastanesinin arka tarafında, Kozanlı Camii'nin 300 m ilerisinde bulunmaktadır.

MALZEME VE TEKNİK: Giriş iki kapıdan yapılmaktadır. İki neften oluşan yapının neflerinden biri ortadayken diğeri yandadır. Neflerin yapılmasının amacı kaide ve başlıkları ayırmaktır. Bu ayırma işlemini detaylarla süslenmiş bazalt taşından sütunlar ayırmıştır. İki odası daha bulunan kilisenin odaları güneybatı yönüne bakmaktadır. Kilisede iki sütun dizisiyle üç nefe ayrılmış bir naos bulunmaktadır. Aynı zamanda narteks, atrium ve yan koridorları da olan 21x13 metre boyutlarında olan kilise Bazilikal Planlı bir kilisedir. Nartekste, ilahi grubunun müzik icrasında bulunduğu bir asma kat olmuş ancak bu kısım günümüze ulaşmamıştır. Apsis önlü kubbe dört sütun üzerine oturmakta olup, geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Narteks üst örtüsü aynalı tonoz, orta nef ise çapraz tonozludur. Kilise kesme taştan yapılmıştır. Süslemeleri için pembe mermer ve bazalt kullanılmıştır. Kilisenin giriş batı köşesinde armut biçimli bir sarnıç yer almakta olup bu alanda bir kuyu bulunmaktadır. Girişte bulunan pencerelerde figür ve motifler bulunmaktadır. Güvercin, melek, çam ağacı ve haç motifleri bu süslemelerden bazılarıdır. Ters duran güvercin motifi "İlahi Görünüm"ü sembolize etmesi için yapılmıştır. İnaniş'a göre; Vaftizci Yahya, Mesih İsa'yı vaftiz

ederken Tanrı ve Ruh onlara eşlik eder. Buradaki “Kutsal Üçleme”de ters duran güvercin Ruh’u temsil ederek vaftize şahit olur ve bu olay sembolik olarak süslemelere işlenmiştir (Resim 11.18).⁸⁶ İncil’de belirtildiği gibi “Bu benim çok memnun olduğum Sevgili Oğlum ve aynı anda Kutsal Ruh, kendisine gelen bir güvercin gibi İsa’ya göründü.”⁸⁷ şeklinde tasvir edilmiştir. İtalya, Venedik’te inşa edilen San Marco Bazilikası’nda bulunan, 1350 yılında Andera Dandolo’nun yaptığı 14.yüzyıl gotik mozaïği olan “Baptism of Christ” adlı mozaikte de bu bir olay resmedilmiştir ve ters duran güvercin açıkça görülmektedir (Resim 11.19).

RESTORASYON BİLGİLERİ: Şimdilerde kültür merkezi olarak değerlendirilen kilise işlevini yitirdikten sonra önce depo olarak kullanılsa da Atatürk’ün mesleki eğitim alması için yurtdışına gönderdiği öğrencilerden olan ve Almanya’da eğitimini ve İngiltere’de stajını tamamladıktan sonra bir tekstilci olarak memleketi Antep’e geri dönen Ömer Ersoy’a verilmiş arazi içersinde yer almaktaydı. Önceleri iplik fabrikasının deposu olarak kullanıldı. Fabrika kapatıldığı zaman meraklılardan koruyabilmek amacıyla fabrika sınırları yüksek duvarlarla çevrilmiştir ve kilise beton dökülerek kapatılmıştır. Bu işlem sayesinde uzun yıllar zarar görmeyen yapı bir yol açma çalışması esnasında keşfedilmiş ve restorasyon sonrası kullanıma tekrar açılmıştır. Restorasyon sonrası yapılan çevre düzenlemesiyle etrafı üç boyutlu bir duvarla örülmüştür. Duvar çelik ve şeffaf bir malzemeye yapılmıştır. Yapının arka bahçesinde Gaziantep avlularında bulunan motifler eklenmiştir. Kilisede şimdilerde konser gibi etkinlikler yapılmaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Kilise restorasyon sonrası 1922 yılında Atatürk’ün talimatıyla Almanya’ya meslekî eğitime gönderilen beş Antepli öğrenciden biri olan ve 1926 yılında memleketine dönerek bölgenin ilk dokuma ve boya fabrikasını kuran Fransız işgaline karşı direnişin önemli neferlerinden Yüzbaşı Hacı Ömer’in oğlu Ömer Asım Ersoy’un anısına adıyla anılan bir kültür merkezi olan Ömer Ersoy Kültür Merkezi, 2009 Şubat’ında hizmete açılmıştır.

⁸⁶ Dr. Öğr. Üyesi Suna Çağaptay

⁸⁷ İncil, Matta 17-16:3

KİTABESİ: Giriş cephesinde, iki ana giriş kapısı arasında, başlangıç bölümü zarar görmüş olan bir kitabe mevcuttur. Kitabenin üzerinde ters duran kartal motifi bulunmaktadır. Kitabenin bugün okunabilen kısmının Latin harfleriyle yazımı;

“ART EYAMP E

NVIRI SIROV I SER POKHMN GOUSI

I KIDABEDOUTYAN, KACH HOVABEDI

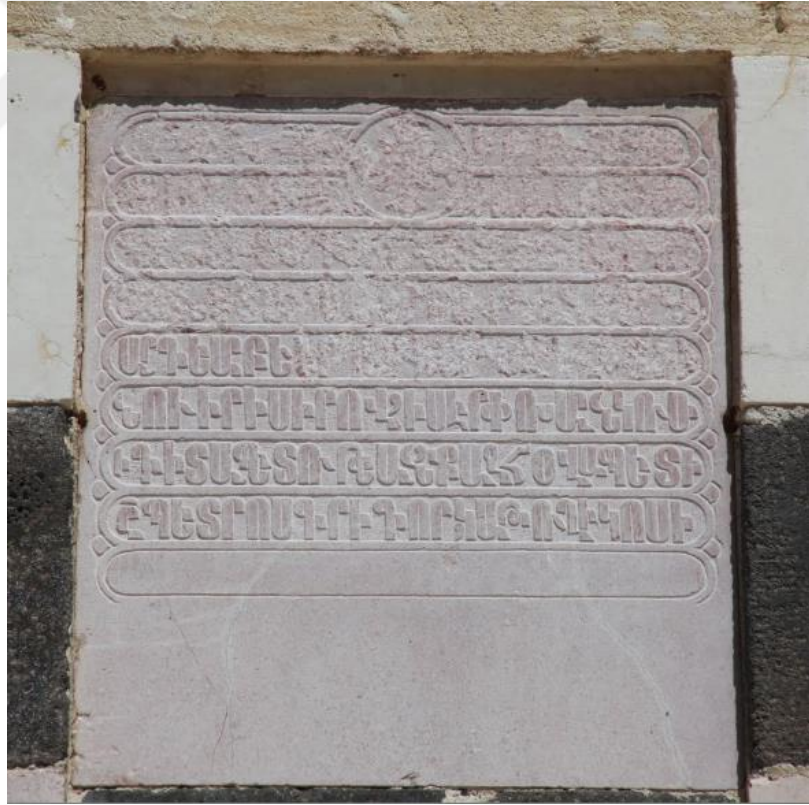
U BEDROS KRIKOR GATOGHIGOSI.”

Tercümesi ise şu şekildedir;

“Maddi ve manevi olarak büyük çaba sarf eden...

Sevgiyle Aziz Meryem 'e adanmıştır.

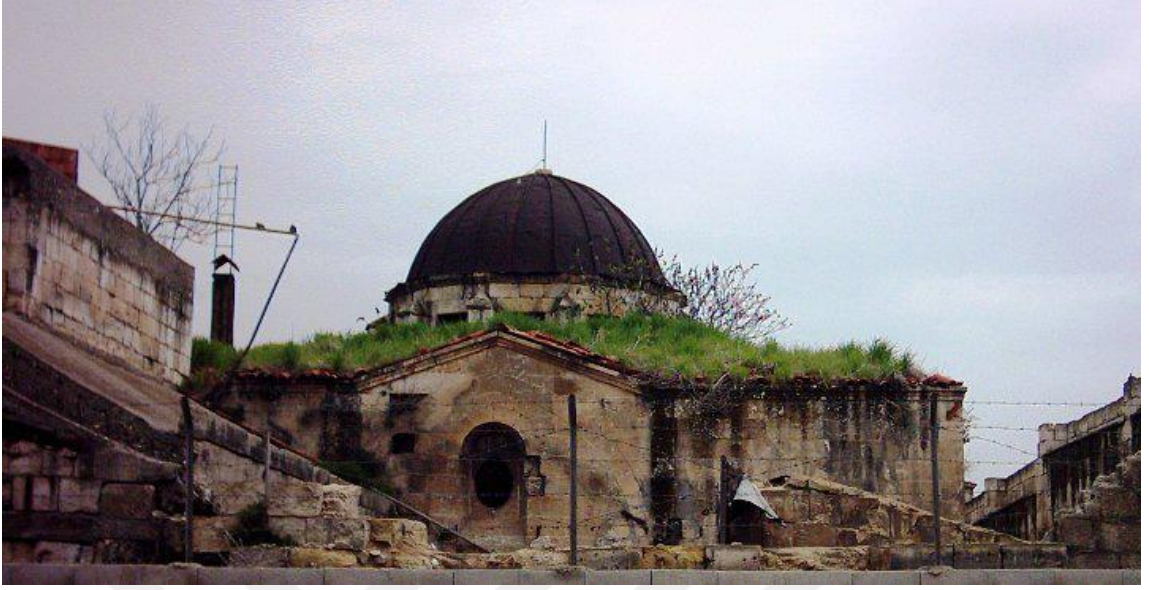
*Yapıldığı zamanda Patrik, cesaretli baş çoban Bedros Krikor'du.*⁸⁸”⁸⁹

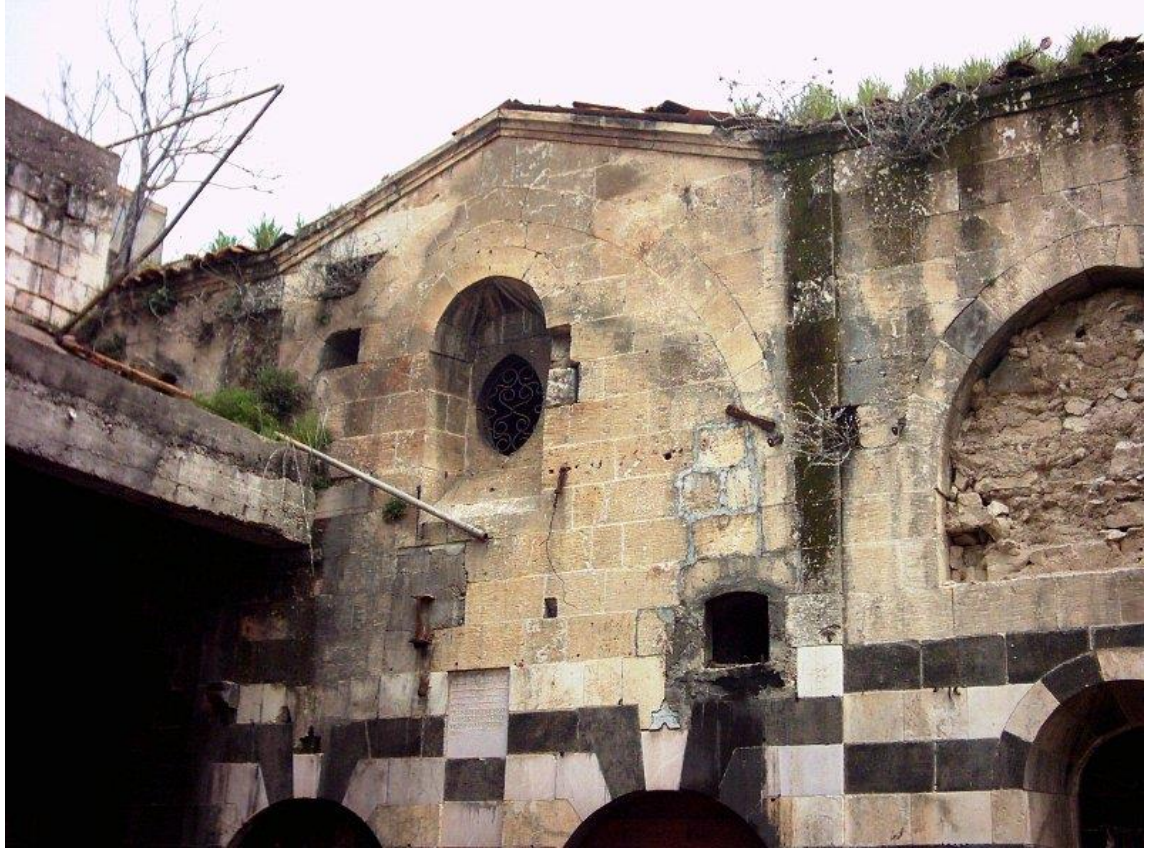
Şekil 8. 1. Aziz Bedros Kilisesi Kitabesi (A.Uğraş, 2015)

⁸⁸ Krikor Bedros Der Asvazaduryan, 8.Ermeni Katolik Patriği (1843-1866 yılları arasında Patriklik yapmıştır.)

⁸⁹ Çevirmen; Armen Aroyan

Şekil 8. 2. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi (A.Uğraş, 2015)

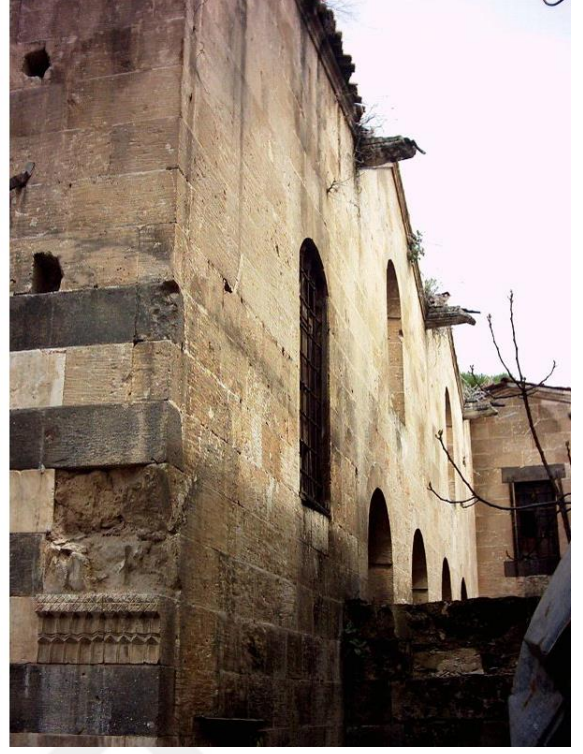
Şekil 8. 3. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi (A.Uğraş, 2015)

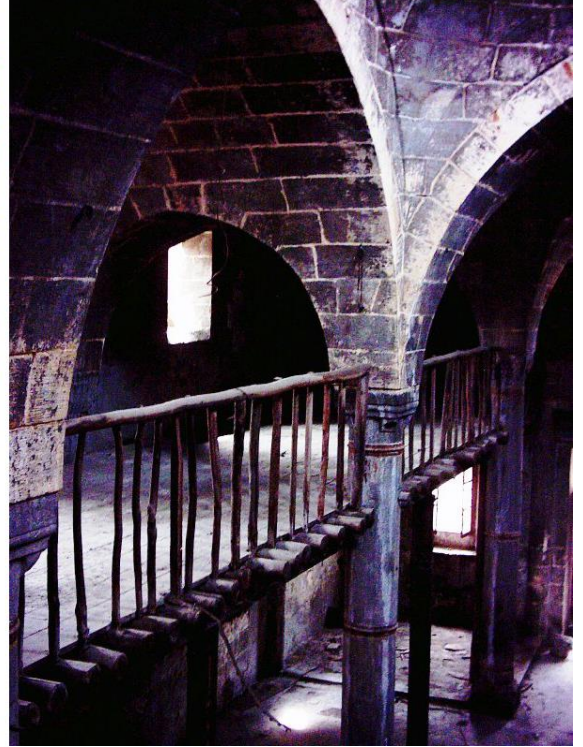
Şekil 8. 4. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi (A.Uğraş, 2015)

Şekil 8. 5. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi (A.Uğraş, 2015)

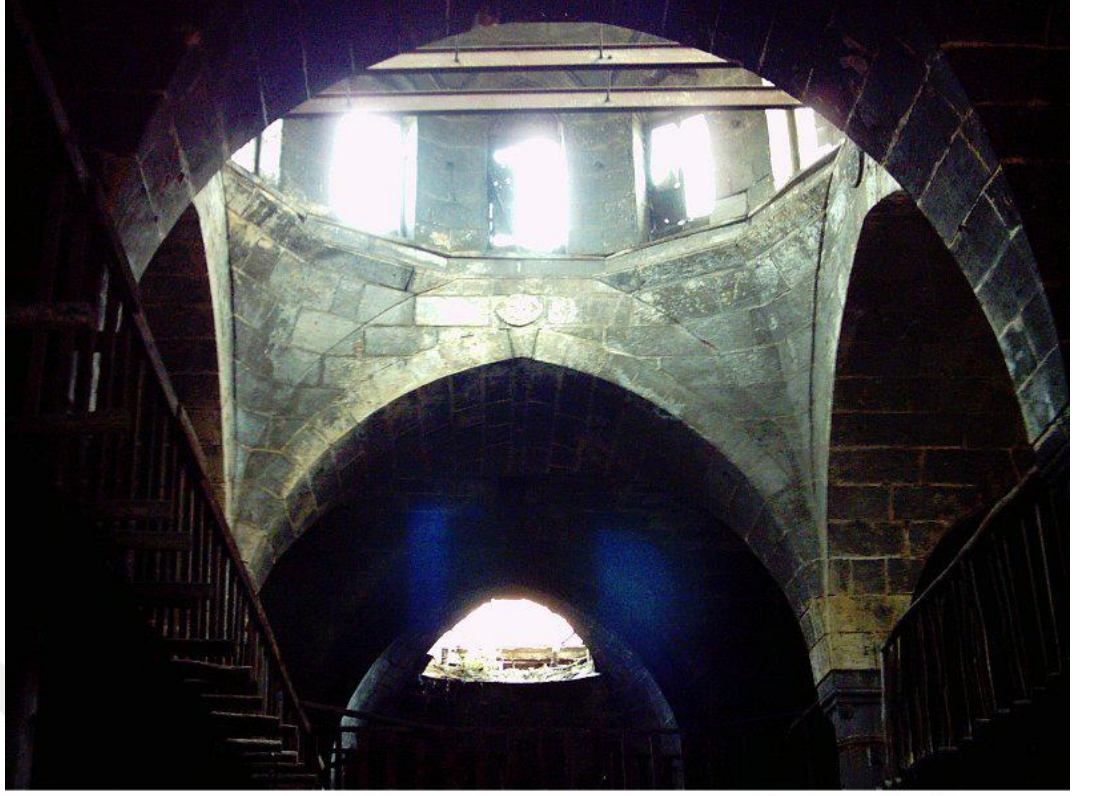
Şekil 8. 6. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi Kitabesi ve Yan Cephe (A.Uğraş, 2015)

Şekil 8. 7. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi Nefler (A.Uğraş, 2015)

Şekil 8. 8. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi Sütun ve Nef Görünüm (A.Uğraş, 2015)

Şekil 8. 9. Aziz Bedros Kilisesi Restorasyon Öncesi Kubbe (A.Uğraş, 2015)

Şekil 8. 11. Ömer Ersoy Kültür Merkezi (E.Y.Bakan, 2020)

Şekil 8. 10. Ömer Ersoy Kültür Merkezi (E.Y. Bakan, 2020)

Şekil 8. 12. Ömer Ersoy Kültür Merkezi (E. Y. Bakan, 2020)

Şekil 8. 13. Ömer Ersoy Kültür Merkezi (E.Y. Bakan, 2020)

Şekil 8. 15. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Altar (A.Uğraş, 2019)

Şekil 8. 14. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Nefler, Naos, Bema ve Altar (A.Uğraş, 2019)

Şekil 8. 17. Ömer Ersoy K lt r Merkezi Kubbe (A.Uğraş, 2019)

Şekil 8. 16. Ömer Ersoy K lt r Merkezi Pembe Mermer ve Bazalt Taşından Yapılan S sleme (A.Uğraş, 2019)

Şekil 8. 18. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Ters Güvercin Süslemesi (A. Uğraş, 2019)

Şekil 8. 19. Baptism of Christ,1350, Andrea Dandolo (Web Gallery of Art Online Since 1996)

Şekil 8. 20. Ömer Ersoy K lt r Merkezi S sleme (A.Uğraş, 2019)

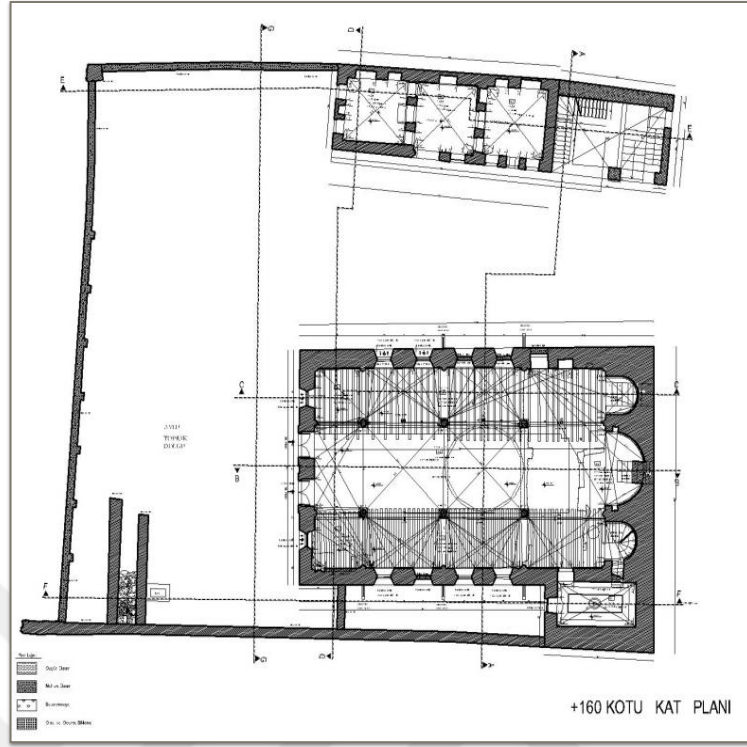
Şekil 8. 21. Ömer Ersoy K lt r Merkezi S t n Bařlıęı S slemesi (A. Uğraş, 2019)

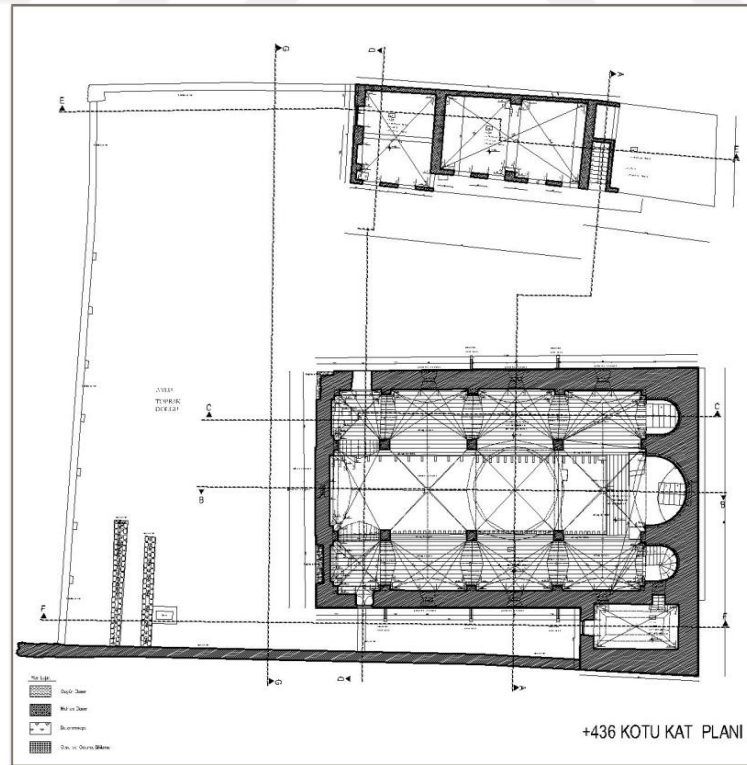
Şekil 8. 22. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Süsleme (A.Uğraş, 2019)

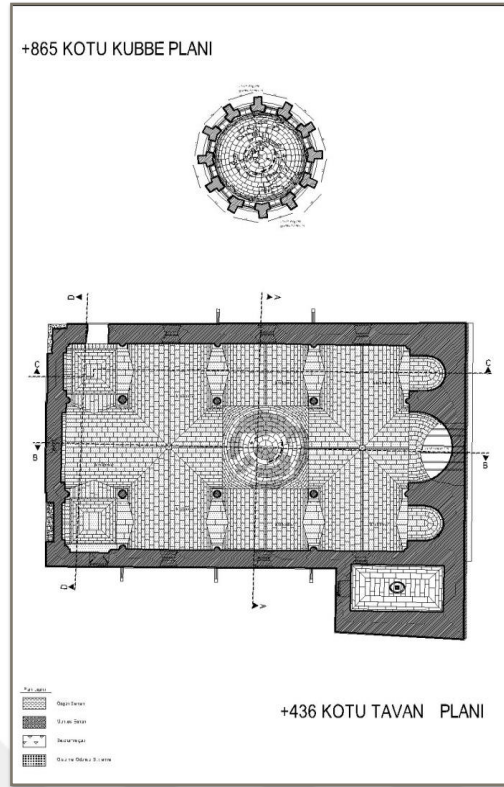
Şekil 8. 23. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Bilgi Panosu (A.Uğraş, 2019)

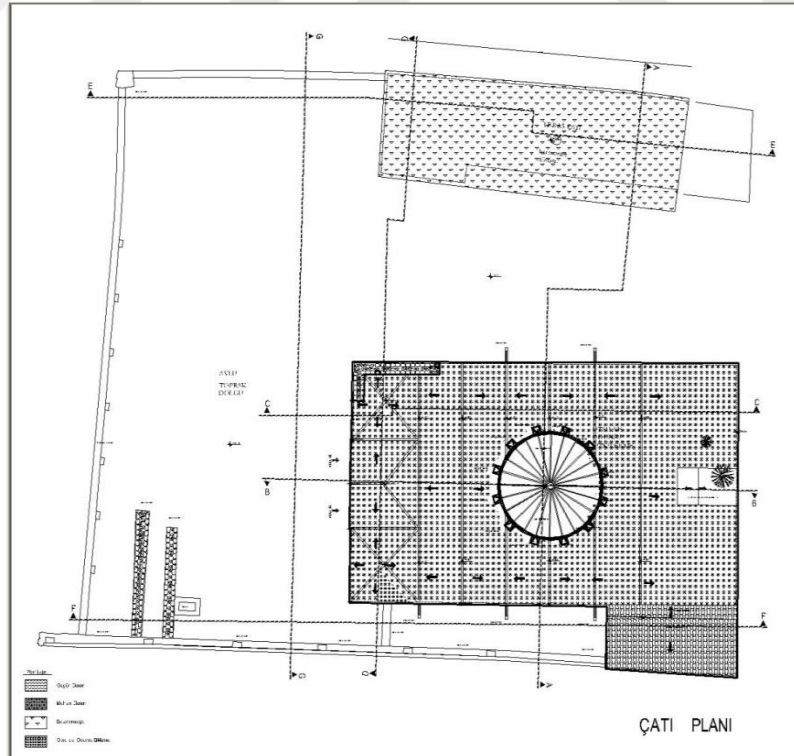
Şekil 8. 27. +160 Kotu Kat Planı Restorasyon Öncesi Rölöve
(Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

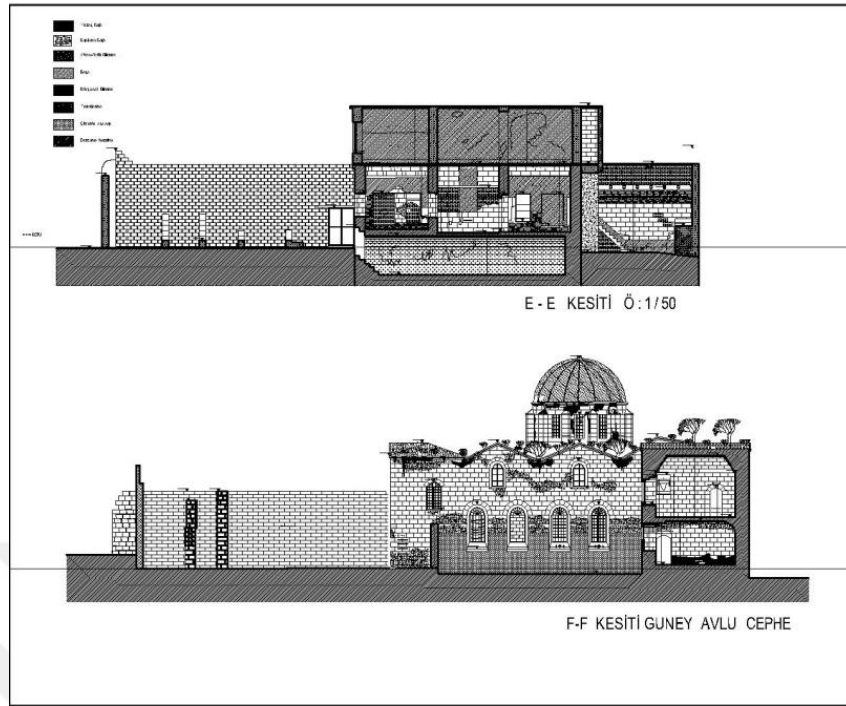
Şekil 8. 26. +436 Kotu Kat Planı Restorasyon Öncesi Rölöve
(Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

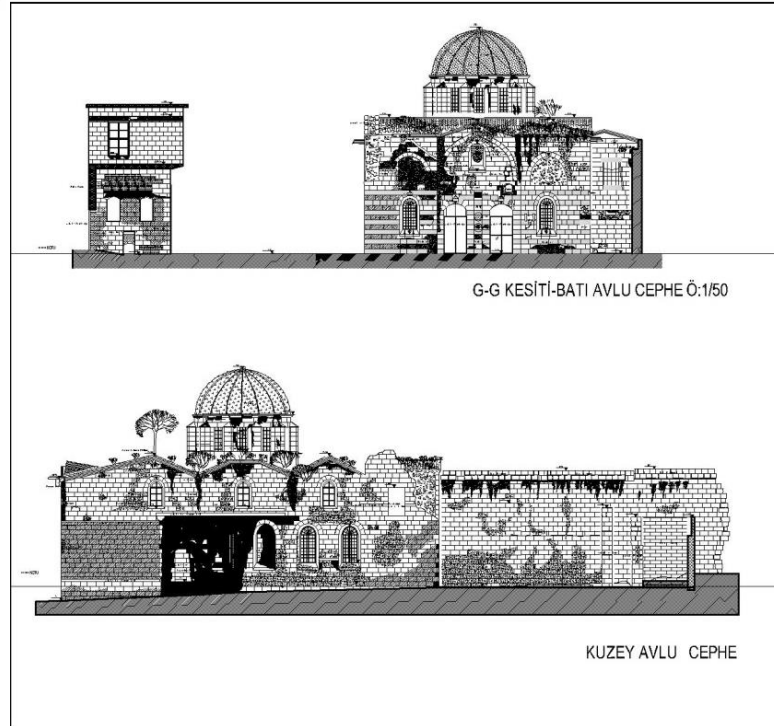
Şekil 8. 28. +436 Kotu Tavan Planı ve +865 Kotu Kubbe Planı Restorasyon Öncesi Rölöve (Gaziantep Kudeb Arşivi,2019)

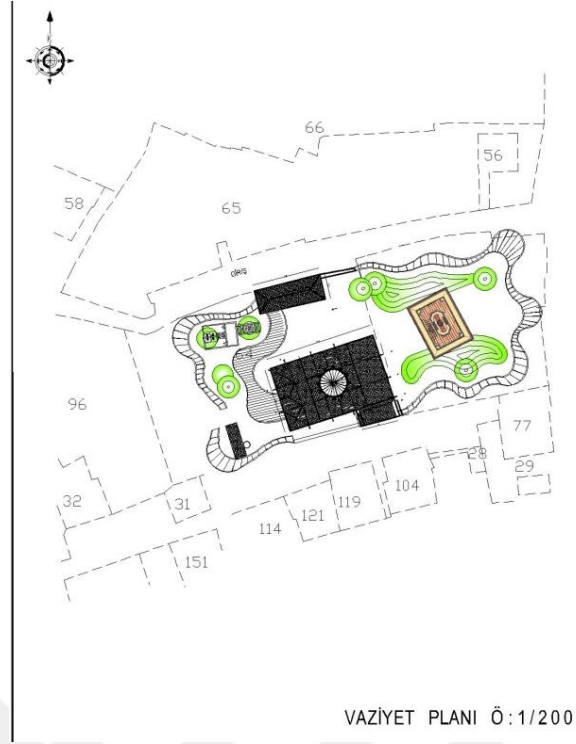
Şekil 8. 29. Çatı Planı Restorasyon Öncesi Rölöve (Gaziantep Kudeb Arşivi,2019)

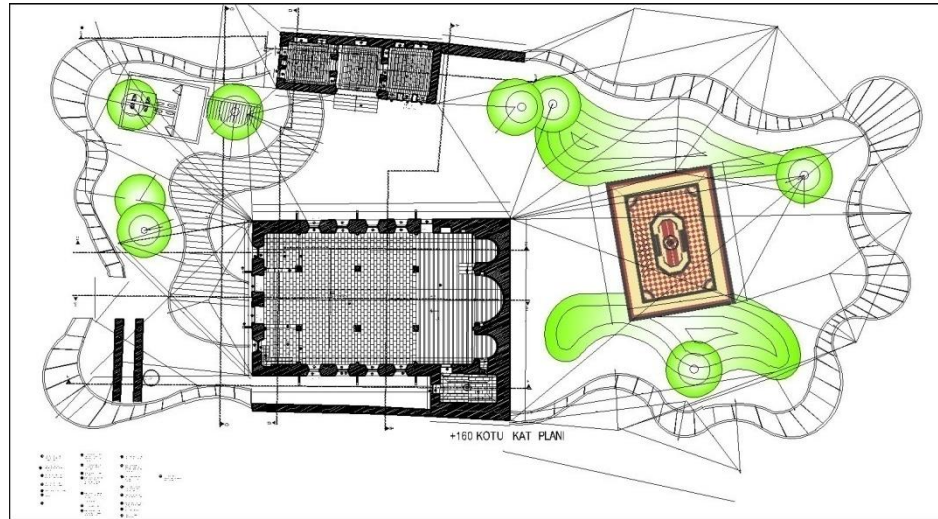
Şekil 8. 33. Aziz Bedros Kilisesi E-E Kesiti ve F-F Kesiti Güney Avlu Cephe Restorasyon Öncesi Rölöve (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

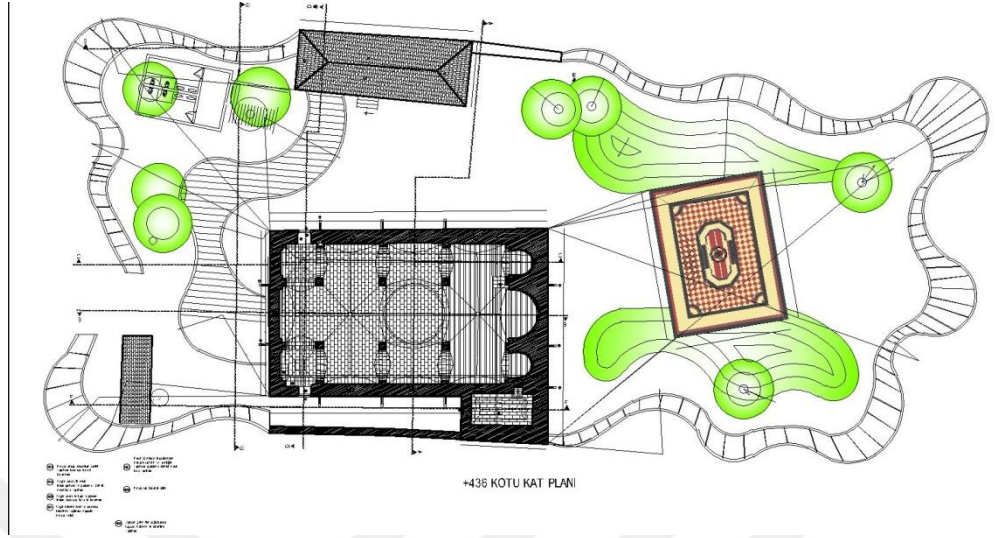
Şekil 8. 32. Aziz Bedros Kilisesi G-G Kesiti Batı Avlu Cephe ve Kuzey Avlu Cephe Restorasyon Öncesi Rölöve (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

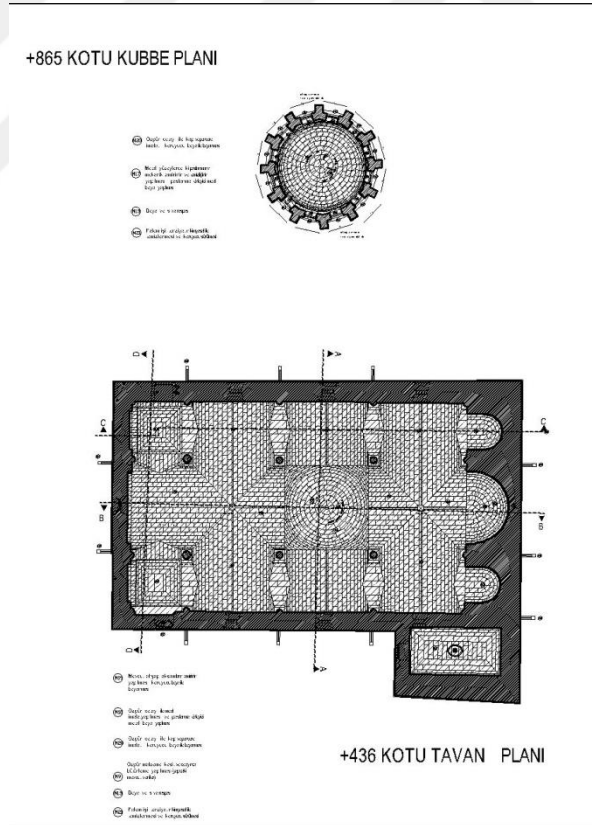
Şekil 8. 35. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Vaziyet Planı Restorasyon Sonrası
(Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

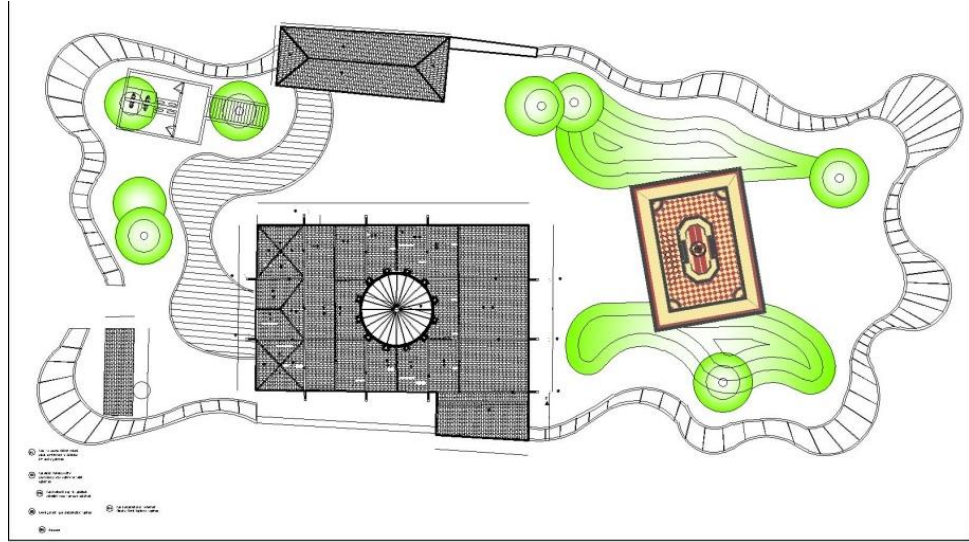
Şekil 8. 34. Ömer Ersoy Kültür Merkezi +160 Kotu Kat Planı Restorasyon Sonrası
(Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

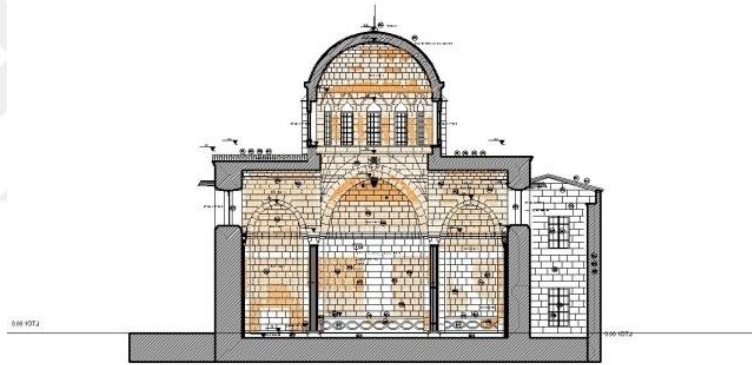
Şekil 8. 36. Ömer Ersoy Kültür Merkezi +436 Kotu Kat Planı Restorasyon Sonrası (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

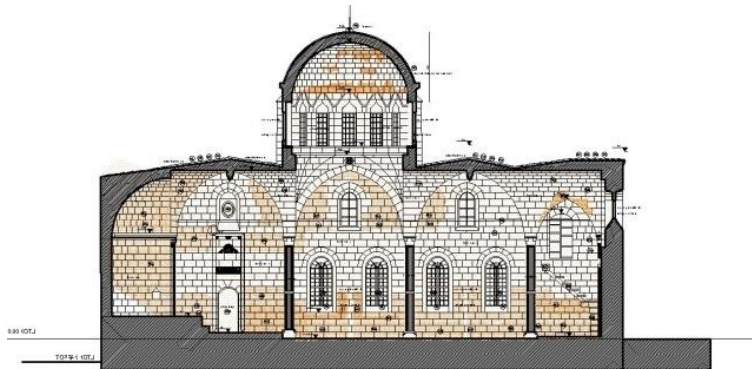
Şekil 8. 37. Ömer Ersoy Kültür Merkezi +436 Kotu Kat Planı ve +865 Kotu Kubbe Planı Restorasyon Sonrası (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 38. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Çatı Katı ve Kubbe Planı Restorasyon Sonrası (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

A - A KESİTİ Ö : 1 / 50

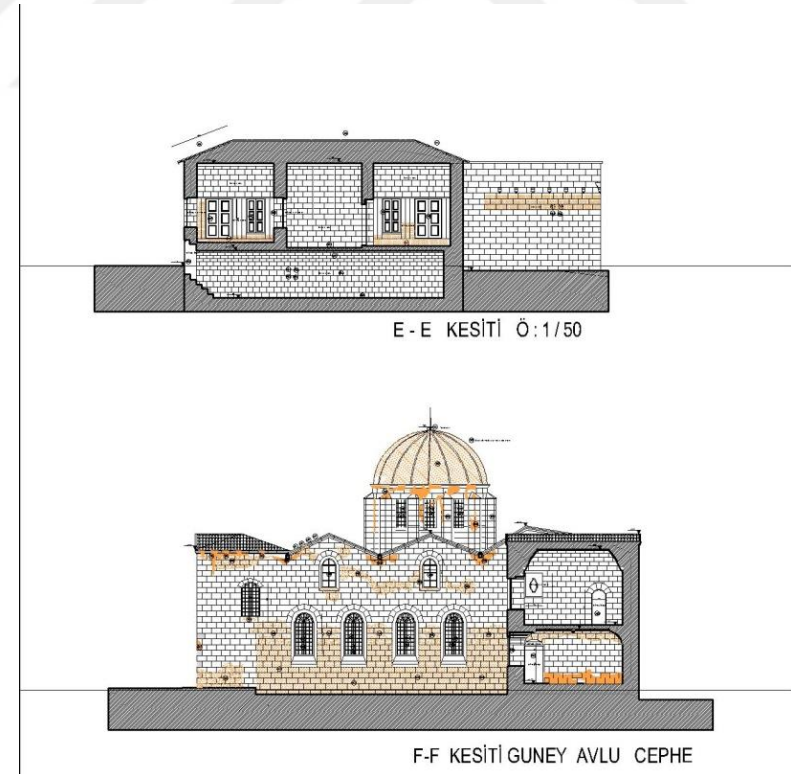

B - B KESİTİ Ö : 1 / 50

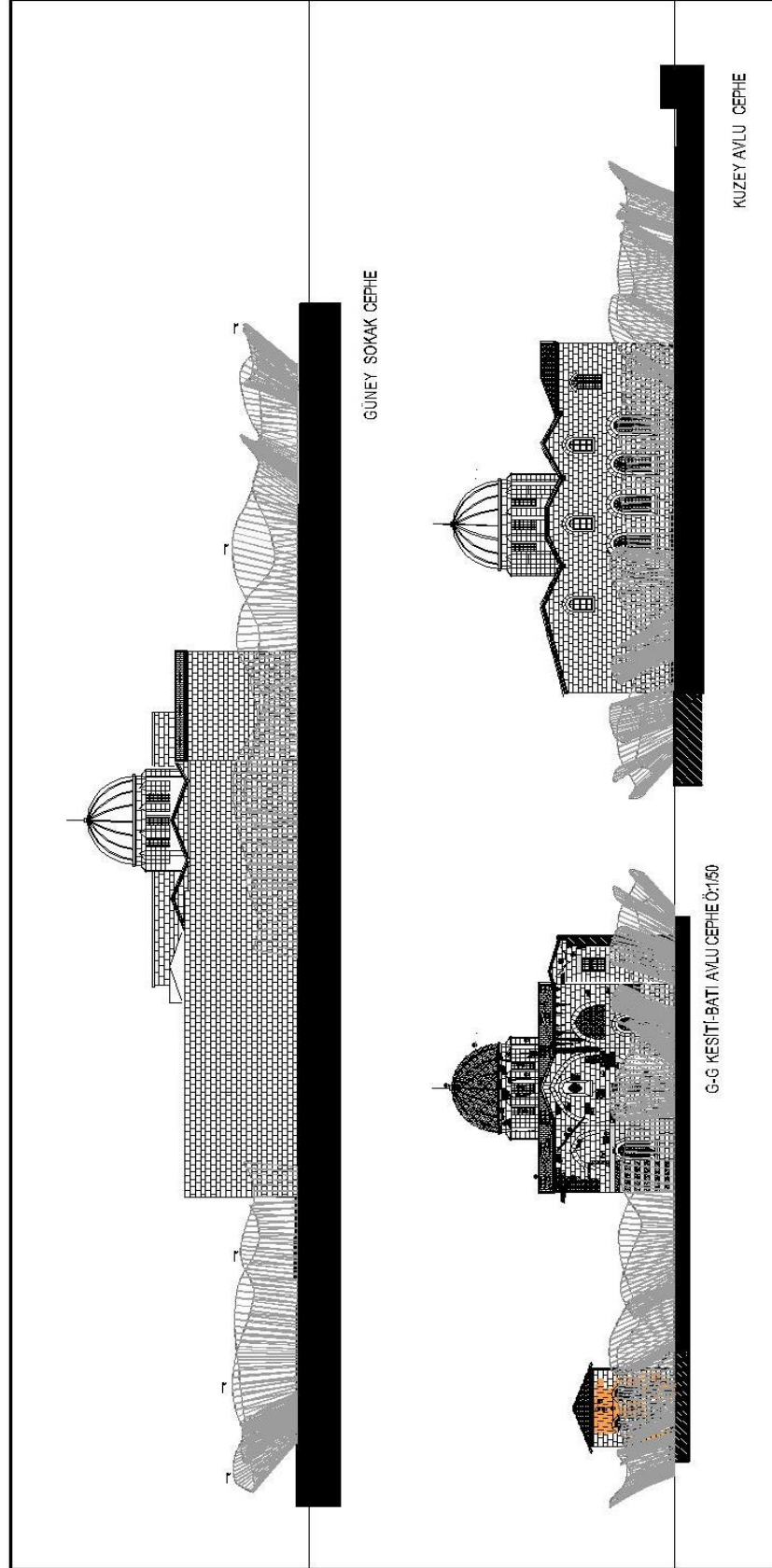
Şekil 8. 39. Ömer Ersoy Kültür Merkezi A-A Kesiti ve B-B Kesiti Restorasyon Sonrası (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 41. Ömer Ersoy Kültür Merkezi C-C Kesiti ve D-D Kesiti Restorasyon Sonrası (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 40. Ömer Ersoy Kültür Merkezi E-E Kesiti ve F-F Kesiti Güney Avlu Cephe Restorasyon Sonrası (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 42. Ömer Ersoy Kültür Merkezi Güney Sokak Cephe, G-G Kesiti Batı Avlu Cephe ve Kuzey Avlu Cephe Restorasyon Sonrası (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Kat. No. 2. Birinci Protestan Kilisesi (Kayacık) (Nakıpalı Sineması)

TARİH: Bu dönemde ibadetler Kılıç Garabed adlı bir mümin evinde gerçekleşmekteydi. 1854 yılında Kayacık ilçesinde satın alınan arsa üzerinde yeni bir kilise yapılması için izin alınmıştır. Yeni kilise 1854'ün sonunda tamamlanmış ve açılış töreni 1855'in ilk pazar günü yapılmıştır.

YAPTIRAN: Sarafian'ın kitabında yeni kilisenin, İstanbul Cyrus Hamlin ve Sarkis Minasian adında bir Ermeni'den gelen önemli hediyeler sayesinde inşa edildiğini belirtmektedir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Öncelikle ibadet ve toplantı amaçlı kullanıldığı tahmin edilen kilise binasının sonraki işlevi hakkında yazılı bir kanıt olmamasına rağmen, Ekim 1932'de yerel bir gazetede yayınlanan bir duyuru ipucu vermektedir.⁹⁰ Bu açıklamada, sinema binasından çıkan yangın nedeniyle hasar gören iki tür keymih (kalker) ve kara taştan (bazalt) taşların satılacağı söylenmiştir. Kayacık ilçesinde günümüzde bu binaya atıfta bulunabilecek “Eski Sinema Sokak” adında bir cadde bulunmaktadır. Bu iki bilgiyi daha önce bir oditoryum olarak kullanmasıyla birlikte düşünüldüğünde, ilk kilisenin bir sinemaya dönüştürülmüş ve bir yangında yakılmış olması mümkündür. Aynı zamanda Nicholas Nazaretyan'ın evinin kendisi Amerika'dayken okul ve kilise olarak kullanıldığı Sarafian'ın kitabında da belirtilmektedir. Evin Eski Sinema Sokakta bulunuyor olması ve yapımında taş ile ahşap kullanılmış olması bu evin I. Protestan Kilisesi olma ihtimalini doğurmaktadır. Nakipoğlu ailesinin verdikleri röportajlarda belirttikleri “ahşap bir kilise binasını sinemaya çevirdiler” ibaresi ve kilisenin tek fotoğrafı olduğu bilenen görseldeki kilise binasının ahşap olmaması bu ihtimali desteklemektedir. Nazaretyan'ın evinde bulunan mermer işçilikleri kiliselerle benzerlik göstermektedir. Yine Nazaretyan'ın evinde bulunan melek figürü, haç oymaları vb. öğeler kilise olarak kullanılmış olma ihtimalini arttırmaktadır.

MALZEME VE TEKNİK: Görseldeki yapı eğimli çatılı ve ayrı bir çan kulesine sahip dikdörtgen bir yapıdır. Cepheleri farklı renkli taşlardan oluşan

⁹⁰ Anonym, 1932b

bantlarla desenlenmiştir. Kilisenin üç nefli bazilikal planı vardır. Orta nef bir tonozla kaplıdır.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Bina bugün mevcut olmasa da fotoğraflarda tanımlanması mümkün görünmektedir. Abdülhamid Koleksiyonu'nda “Aintab'daki Protestan Kilisesi” (Resim 27) olarak kaydedilen yalnızca bir fotoğraf mevcuttur. Nazaretyan'ın evi olma ihtimali doğru ise bugün Eski Sinema Sokakta “Papirüs” adında bir kafe olarak varlığını sürdürmektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Nazaretyan'ın evi (Papirüs Kafe) planları ve görselleri Guertasirats Okulu başlığı altında verilmiştir.

Şekil 8. 43. Aintab I. Protestan Kilisesi, Kayacık (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
Abdülhamid Koleksiyonu No:90435.29)

Kat. No. 3. İkinci Protestan Kilisesi (Hayık)

TARİH: 1865

YAPTIRAN: Bilinmiyor.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Sarafian'ın haritası ile kontrol edilirse, tarif ettiği kilise binası fotoğraflarda tanımlanabilir. Ancak bu araştırmada ek bilgi bulunamamıştır. Konumu göz önüne alındığında, Ermeni Katolik kilisesinde olduğu gibi bölgenin fabrikalarından birinde kalması oldukça muhtemeldir.

MALZEME VE TEKNİK: Kubbeli taş bir yapı olarak inşa edilen kilisenin 1868 yılına kadar hizmetlerini geçici alanlarda sürdürdüğü bilinmektedir.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Herhangi bir parçasının hâlâ mevcut olup olmadığı henüz kesin değildir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Kilisenin görseline ulaşılammıştır.

Kat. No. 4. Kendirli Kilisesi (Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü)

TARİH: 1860 tarihinde yapıldığı ve zaman içerisinde yıpranan kilise binasının yıkılarak yeniden inşa edildiği bilinmektedir (Şekil 8.24). 1898’de kilise bugünkü mimarisiyle yeniden inşa edilmeye başlanmış ve 1900’de büyük bir törenle açılışı yapılmıştır.

YAPTIRAN: 1896 yılı sonrasında Katolik Kilisesi Ermeni Katolikleri ve Fransız İmparatoru III. Napolyon’un desteğiyle, kilisenin yapılması için karar alınmıştır. 1898 yılında yapımına başlanmış, 1900 yılında Katolik Kendirli Kilisesi büyük bir törenle açılmıştır.⁹¹

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: 1898 yılında “kutsal topraklar” anlamına gelen “Terra Santa” bölgesinde izin alınarak daha önce yapılmış olan Latin Okulu’nun yanında inşaatına başlanmıştır. Bey Mahallesiindeki yapının bulunduğu yer kaynaklarda Terra Santa olarak geçmektedir. Terra Santa olarak anılmasının sebebinin manastırın banisi olan “Custodia of Terra Santa” tarikatı olduğu tahmin edilmektedir. Kendilerini “kutsal toprakların koruyucuları” olarak adlandırmakta olan tarikatın bu kilisenin yapımında katkısı olduğu bilinmektedir. Tarikatın armasını giriş yönünde görmek mümkündür. 1879’da Fransız misyonerler tarafından açılan Katolik okulu Saint Joseph, bazı kaynaklarda Latin Okulu ve Latin Katolik Okulu gibi isimlerle de anılmaktadır.⁹² Prof. Herman Jansen’in Gaziantep Şehitler Abidesi ve Halk Evi Parkı haritasında Atatürk Bulvarı, Elektrik Fabrikası, Şehitler Abidesi ve Halk Evi net olarak görülmektedir (Şekil 8.22).

MALZEME VE TEKNİK: Bina dikdörtgen ve Kapalı Yunan Hacı Kilise Planıyla yapılmıştır. Kilise siyah ve beyaz kesme taştan yapılmış damalı olarak adlandırılabilir bir görünme sahiptir. Zemininde kırmızı, beyaz mermer süslemeleriyle satranç tahtası tarzında bir döşeme yapılmıştır. Pencereleleri dairesel formda yapılmıştır. Kapılar oldukça büyük ve anıtsal sayılabilecek niteliktedirler. Ahşap giriş kapısının önünde küçük bir merdiven bulunmaktadır. Kapının üzerinde üçgen bir alınlık mevcuttur. Yanlarında sütunlar mevcuttur. İçerisinde dört ayaklı ve çapraz tonozlu bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Planı, Roma’daki eski adı Santa Maria

⁹¹ Kevork Sarafian, A Brief History of Aintab; syf.67

⁹² Aytekin, 1999; 190

Nova olan bugün Campitelli Rione'deki Roma Forumu'nun yanında bulunan Santa Francesca Romana Katolik Kilisesi'nden örnek alındığı bilinmektedir. K lt r Merkezi'nden Arkeoloji Enstit s 'ne d n şt r len yapıda ek olarak dijital arşiv, k t phane, enstit  yayınları, arkeometri laboratuvarı gibi b l mlerle bir ok bilim dalının bir araya toplanması ama lanmıřtır.

RESTORASYON B LG LER : Kendirli Kilisesi restorasyon sonrasında ana mek n beton duvarlarla iki b l me ayrılmıřtır. Apsis, sahne haline getirilmiřtir. Ana giriř kapısı kapatılarak yerine bir balkon inřa edilmiřtir.

G N M Z İřLEV : Cumhuriyet d neminde Kendirli Kilisesi d nem d nem  ğretmen Okulu, Milli Eēitim M d rl ē , Anadolu Turizm ve Otelcilik Lisesi ve  ğretmen Evi Lokali binaları olarak kullanılmıřtır. Gaziantep B y křehir Belediyesi K lt r ve Sosyal İřler Daire Bařkanlıēı M zeler ve K t phane řube M d rl ē 'ne baēlı Kendirli Kilisesi, Kendirli Gazi K lt r Merkezi olarak kullanılmaya devam etmiřtir. Ardından K lt r ve Turizm Bakanlıēı ve Gaziantep B y křehir Belediyesi ortaklıēıyla ve Avrupa Birliēi desteēiyle, Prof. Dr. Nevzat  evik  nderliēinde T rk Arkeoloji ve K lt rel Miras Enstit s  olarak hizmet vermeye, Ekim 2021 itibariyle bařlamıřtır. Kurum UNESCO d nya mirası listesindeki 5 antik kente sahip olan b lgeyi temsilen a ılmıřtır ve Anadolu'daki ilk Arkeoloji Enstit s  olma  zelliēini tařımaktadır.

K TABES : Bilgiye ulařılamamıřtır.

Şekil 8. 45. Kendirli Kilisesi ve Latin Okulu (Fransa Devlet Arşivi, 1913)

Şekil 8. 44. Antep Savunmasında Kendirli Kilisesi (M. Halaçyan Arşivi, 1915)

Şekil 8. 46. Kendirli Kilisesi 1930'lar (Houshamadyan, 1930)

Şekil 8. 47. Kendirli Kilisesi Restorasyonda (A.Mihçioğlu,2019)

 ekil 8. 49. Kendirli Gazi K lt r Merkezi (A. Mıh io lu, 2019)

 ekil 8. 48. Kendirli Gazi K lt r Merkezi  evre G r n m  (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 51. Kendirli Gezi Kültür Merkezi Kapısı (A. Mıhçıoğlu,2019)

Şekil 8. 50. Kendirli Gezi Kültür Merkezi Kapısı (A. Mıhçıoğlu,2019)

Şekil 8. 53. Dış Cephe Süslemeleri (Bakan E.Y., 2019)

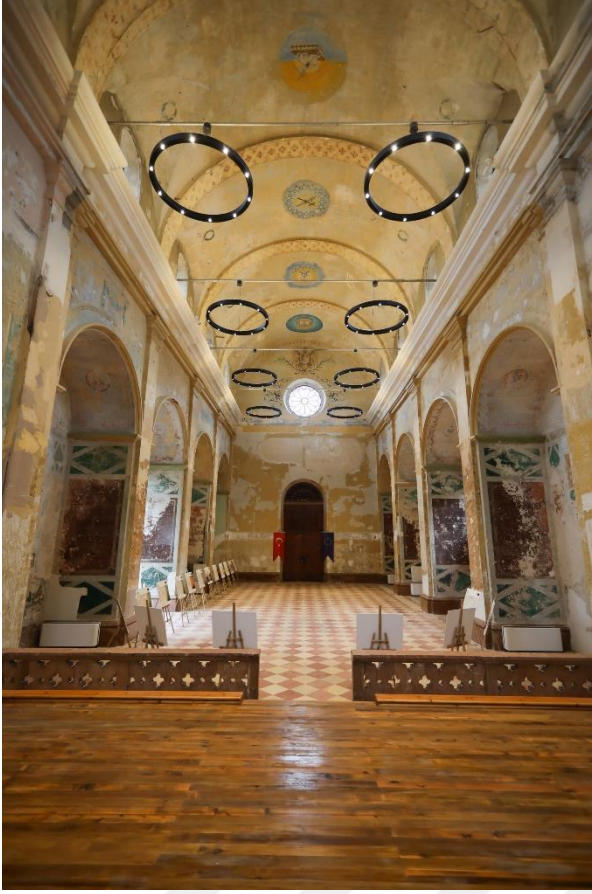
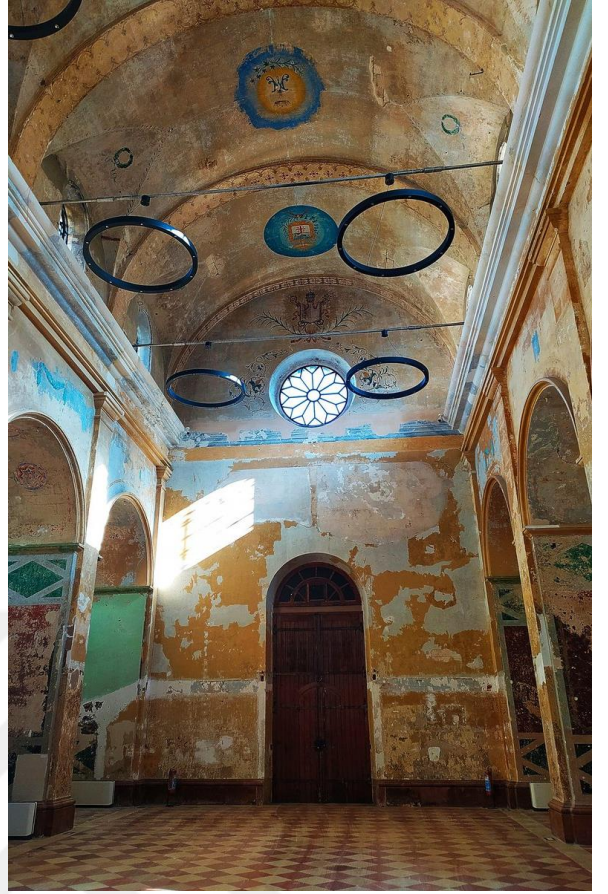
Şekil 8. 52. Kendirli Gazi Kültür Merkezi İç Görünümü (A.Uğraş, 2019)

Şekil 8. 55. Kendirli Gazi K lt r Merkezi Restorasyonu (H rriyet Gazetesi Arşivi, 2020)

Şekil 8. 54. Kendirli Gazi K lt r Merkezi Restorasyonu (H rriyet Gazetesi Arşivi, 2020)

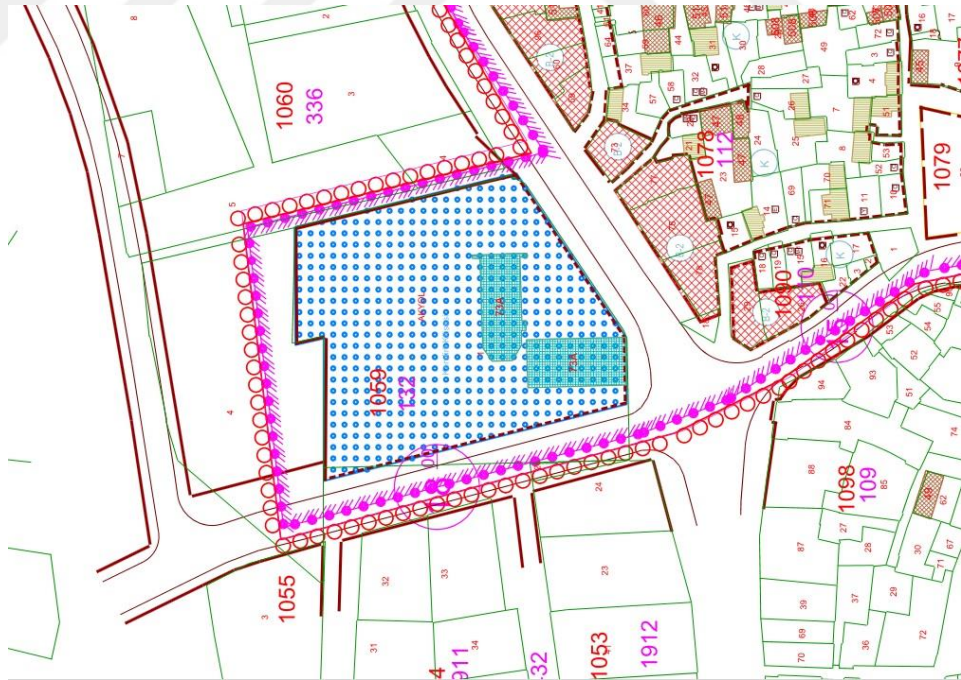
Şekil 8. 56. Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü İç Mekan (Artdog İstanbul Contemporary Deductions Dergisi, Kasım 2021)

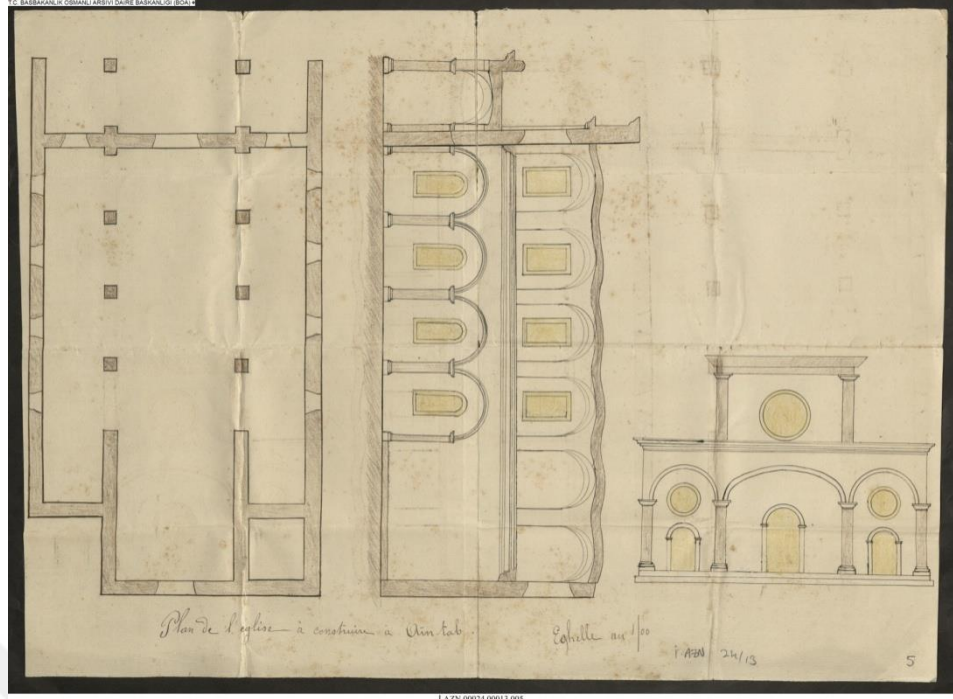
Şekil 8. 57. Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü İç Mekan (Artdog İstanbul Contemporary Deductions Dergisi, Kasım 2021)

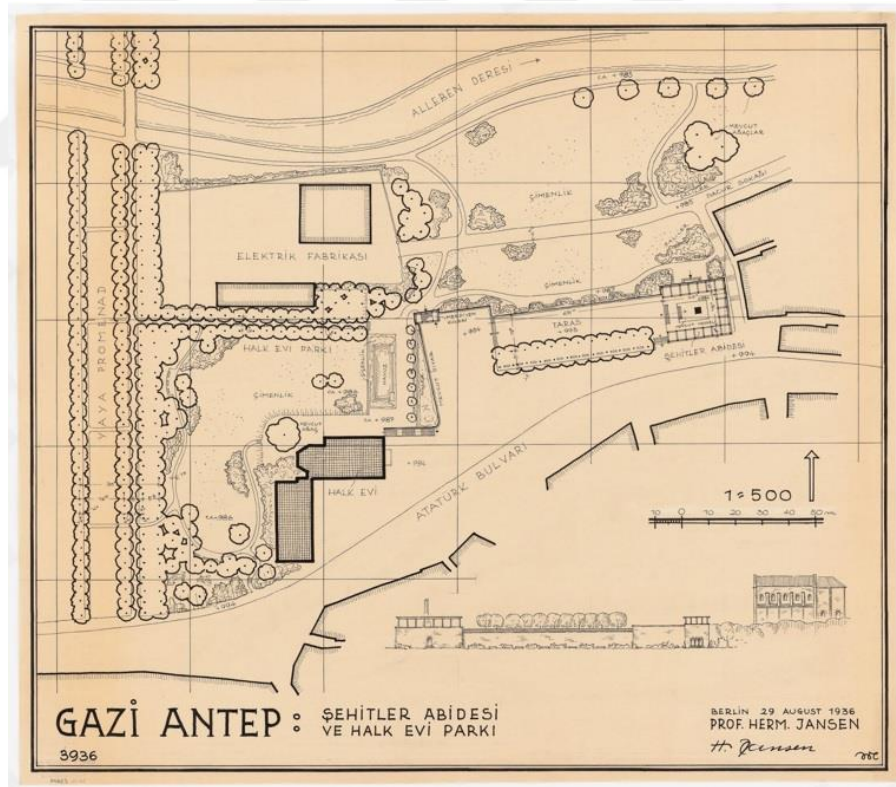
Şekil 8. 58. Osmanlı Arşivi Kendirli Kilisesi Yerleşim Planı (BCA, 2019)

Şekil 8. 59. Kendirli Kilisesi Planı (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 60. İlk İnşa Edilen Kendirli Kilisesi 1860 Planı ve Görünüşü (BCA Arşivi, 2019)

Şekil 8. 61. Herman Jansen, Gaziantep Kent Haritası'nda Kendirli Kilisesi (TU Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. 23409)

Kat. No. 5. Saint Mary/ Surp Asdvadzadzin Ermeni Katolik Kilisesi (Kurtuluş Cami)

TARİH: Kilise 1873-1892 yılları arasında inşası tamamlanmıştır. 1922’de Ermeniler Gaziantep’ten ayrılınca bina 1930’da Adalet Bakanlığına geçer ve cezaevi olarak kullanılmaya başlanır. 1981’de yeni cezaevi yapılırca buradaki mahkûmlar oraya taşınmıştır. 1984’te bina Adalet Bakanlığından bir hayırsever tarafından satın alınarak Diyanet İşlerine bağışlanmıştır. Daha sonra bir tadilat daha görmüş ve camiye dönüştürülerek 1988’de ibadete açılmıştır.

YAPTIRAN: Osmanlı saray mimarlarından Sarkis Balyan tarafından tasarlanarak, dönemin tanınmış taş ustalarından Sarkis Taşçıyan tarafından inşa edilmiştir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Özbek Caddesi ve Cami Sokağın birleştiği noktada yer almaktadır.

MALZEME VE TEKNİK: Saint Mary Kilisesi yapı itibariyle Gotik tarza benzetilmektedir. Klasik bir Dikdörtgen Planlı Yunan Haçı Planına göre yapılmış bir kilisedir. Plan 1100 metrelik bir kare alan üzerine planlanmıştır. Yüksekliği 30 metre kadardır. Kilisenin yanında rahibe odaları, bilinen bir ilkokul ve farklı kompleksler bulunmaktaydı. Zaman içerisinde tahrip olan kısımlar kaldırılmıştır. Yapı kesme kireçtaşı ve bazalttan yapılmıştır. Pencerelerinde siyah ve beyaz kesme taşlar kullanılmıştır. İçerisinde mihraba dik olarak konumlandırılmış sütunlarla üç alana ayrılmış bir ana mekân mevcuttur. Yüksek kubbeli bir yapıdır. Aşağıdaki pencerelerde sivri kenarlar kullanılmışken üst pencereler yuvarlak hatlıdır. Çatı planı kubbenin yanındaki kırma çatı ve çatılarla şekillenmiştir. Mihrap dışarıya doğru çıkıntılıdır ve üç sıra penceresi bulunmaktadır. Dikdörtgen olan mihrabın kilisenin genel planına uygun tasarlandığı açıkça görülmektedir. Kilisede beş adet kapı bulunmaktadır. Bu kapılardan ikisi kuzeyde, ikisi güneyde ve bir tanesi de batıdadır. Doğu cephesinden girişi bulunan ve koro için hazırlanmış bir üst katta mevcuttur. Bu üst kat kubbeye yakın tasarlanmıştır. Ses dağılımı açısından burada konumlandırılmıştır.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Binanın cezaevi olarak kullanıldığı dönemde camları parmaklıklarla kapatılmıştır. Camiye dönüştürüldüğü dönemdeyse güney tarafında ortada bulunan pencere iptal edilerek mihrap yapılmıştır. Kilisenin çan kulesi üzerinde yapılan çalışmalar sonrasında kule minareye dönüştürülmüştür ve yapının

mimarisine uygun biçimde bir minare daha ilave edilmiştir. Bugün Gaziantep Müzesi'nde bulunan bir tonluk kilise çanı Brezilya'da özel olarak yaptırılmış ve Hrant Köşkeryan tarafından kiliseye bağışlanmıştır.⁹³

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzde kilise binası orijinaline büyük oranda sadık kalınarak cami olarak kullanılmaktadır.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

⁹³ Thomas A. Sinclair;1990, Eastern Turkey. An Architectural and Archaeological Survey. Band 4. The Pindar Press, London, P.111

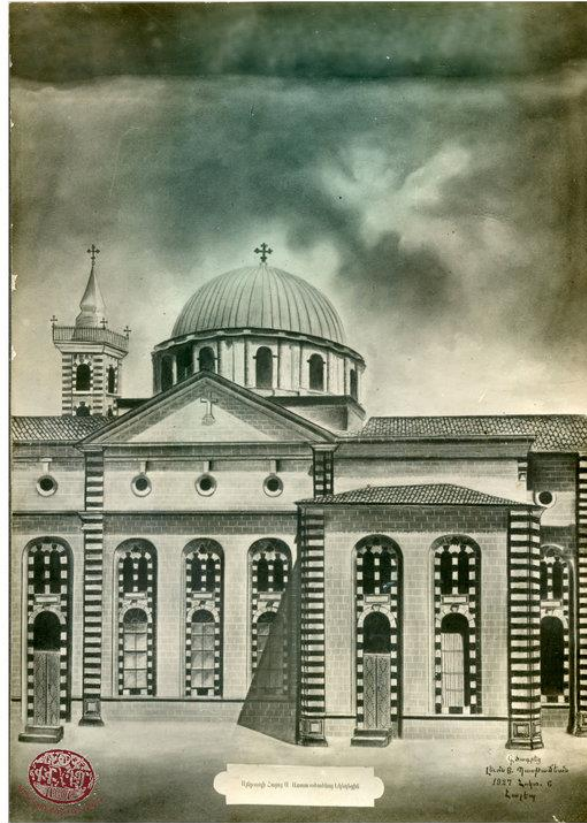
Şekil 8. 63. Kilise İnşaat Halinde (II. Abdülhamid Han Fotoğraf Arşivi)

Şekil 8. 62. Saint Mary Kilisesi (M. Minasian Arşivi, 1910)

Şekil 8. 64. Saint Mary Kilisesi (Fransa Devlet Arşivi, 1910)

Şekil 8. 65. Saint Mary Kilisesi (Houshamadyan, 1917)

Şekil 8. 67. Saint Mary Kilisesi Cezaevi ve Mahkûmlar (A.Mihçioğlu, 1980)

Şekil 8. 66. Kurtuluş Cami (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 69. Kurtuluş Cami Kuzey Batı Cephesi (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 68. Kurtuluş Cami Kuzey Cephesi (Bakan E.Y., 2019)

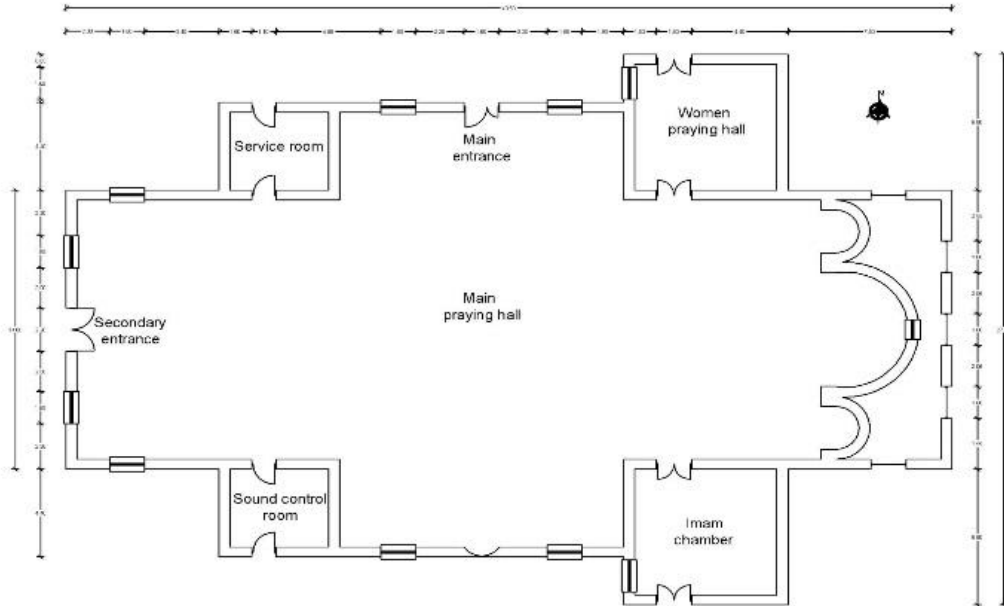
Şekil 8. 71. Kurtuluş Cami Kuzey Doğu Cephesi (Bakan E.Y., 2019)

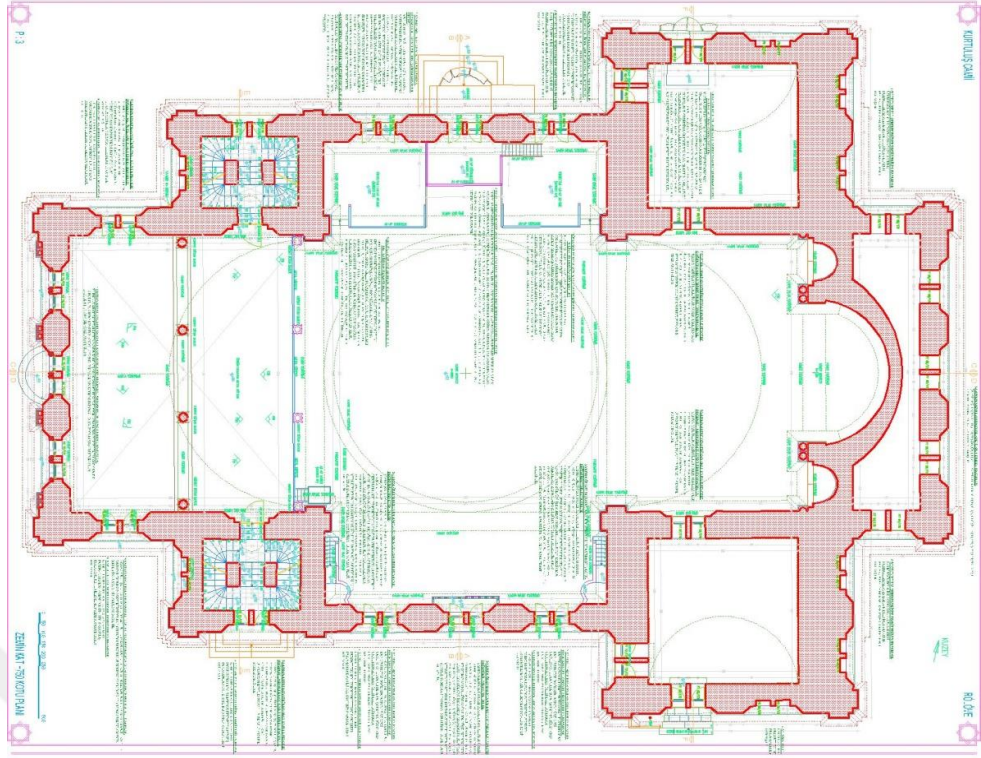
Şekil 8. 70. Kurtuluş Cami (Bakan E.Y., 2019)

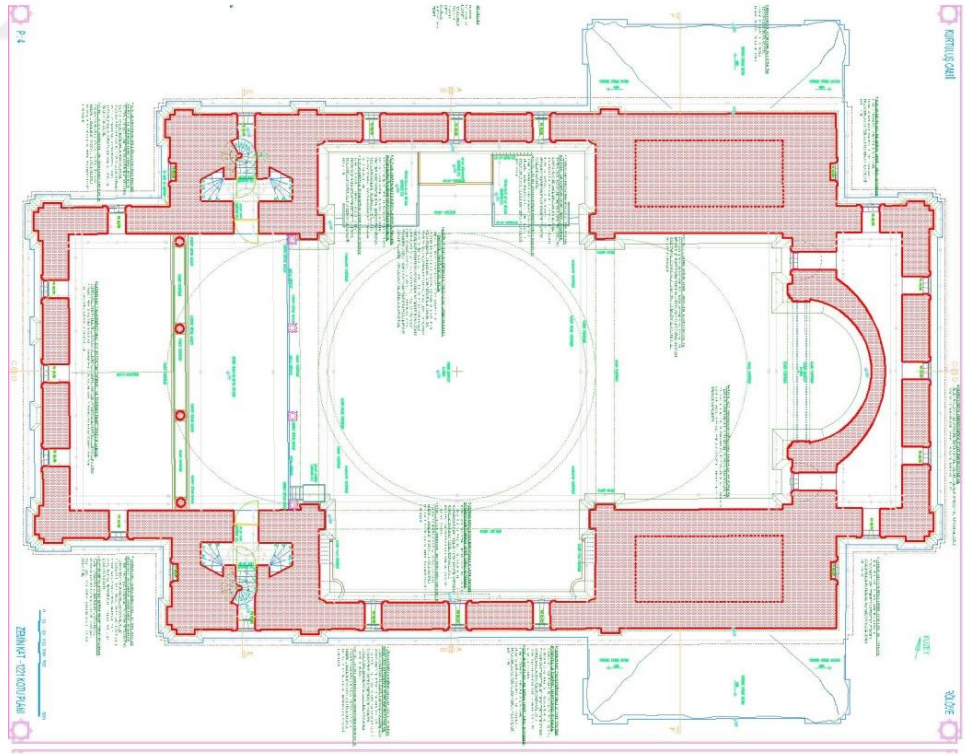
Şekil 8. 72. Kurtuluş Cami Pencere Sövesi Dış Süslemeleri (Bakan E.Y., 2019)

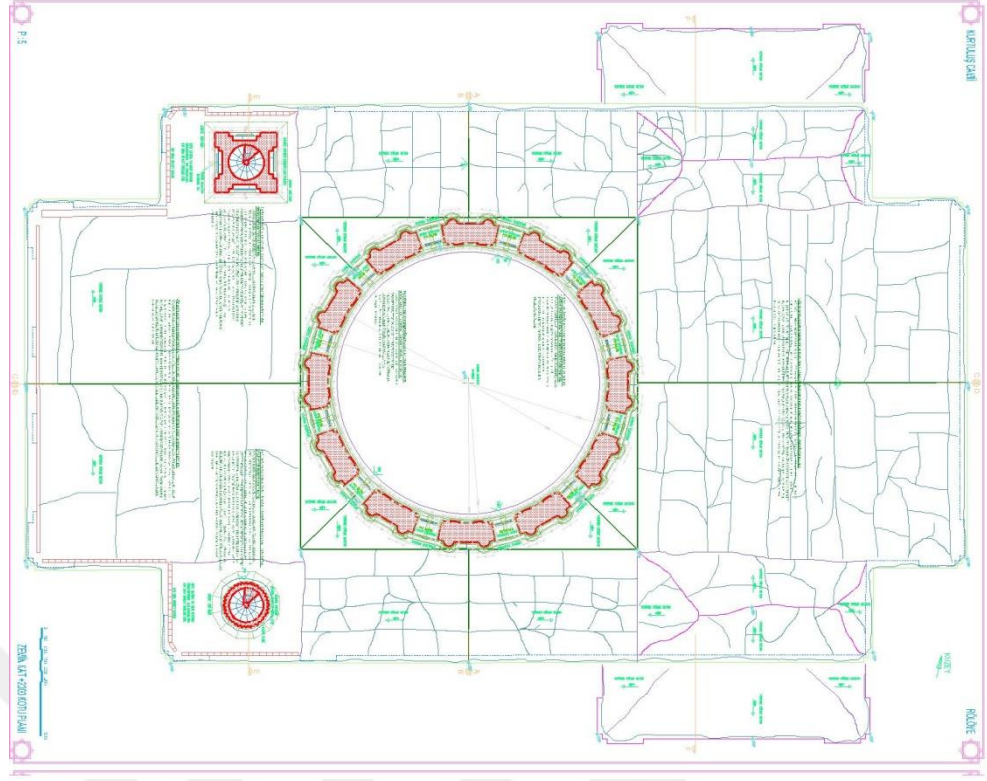
Şekil 8. 73. Saint Mary Kilisesi Kat Planı (Houshamadyan, 1876)

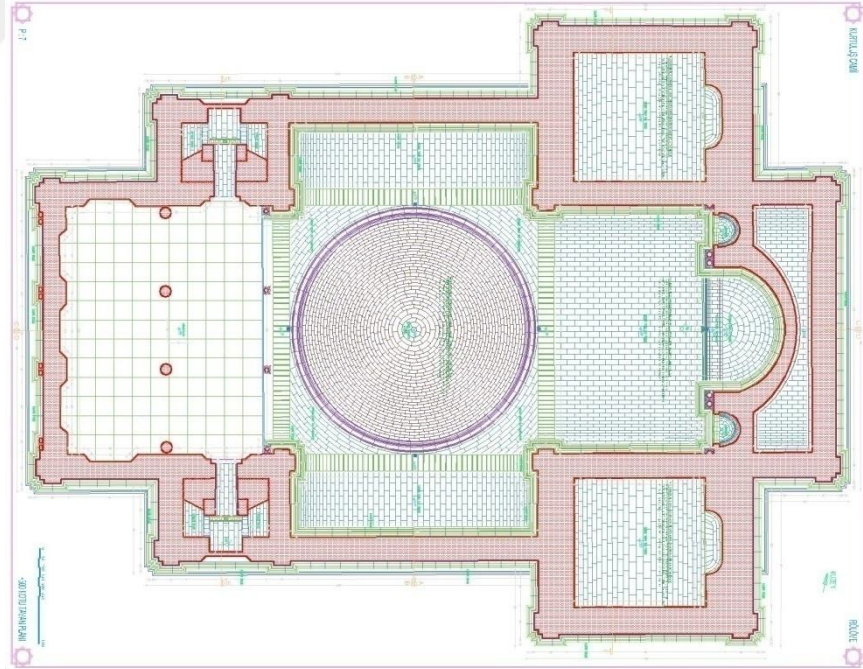
Şekil 8. 74. Kurtuluş Cami Zemin Kat -750 Kotu Planı Rölöve
(Gazinatep Kudeb Arşivi, 2019)

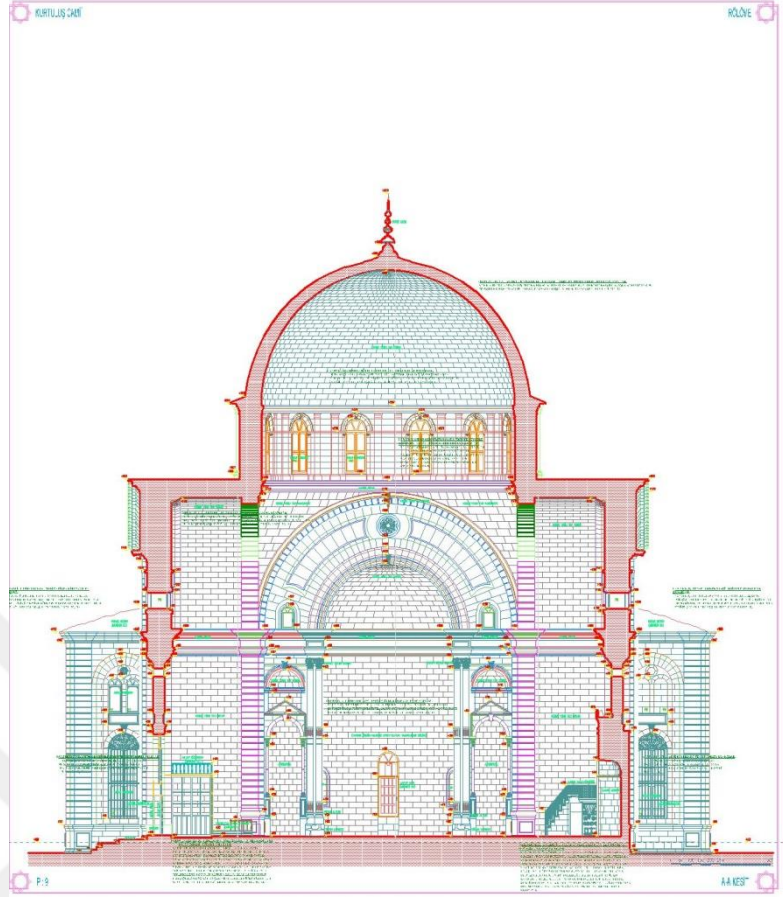
Şekil 8. 75. Kurtuluş Cami Zemin Kat -1221 Kotu Planı Rölöve
(Gazinatep Kudeb Arşivi, 2019)

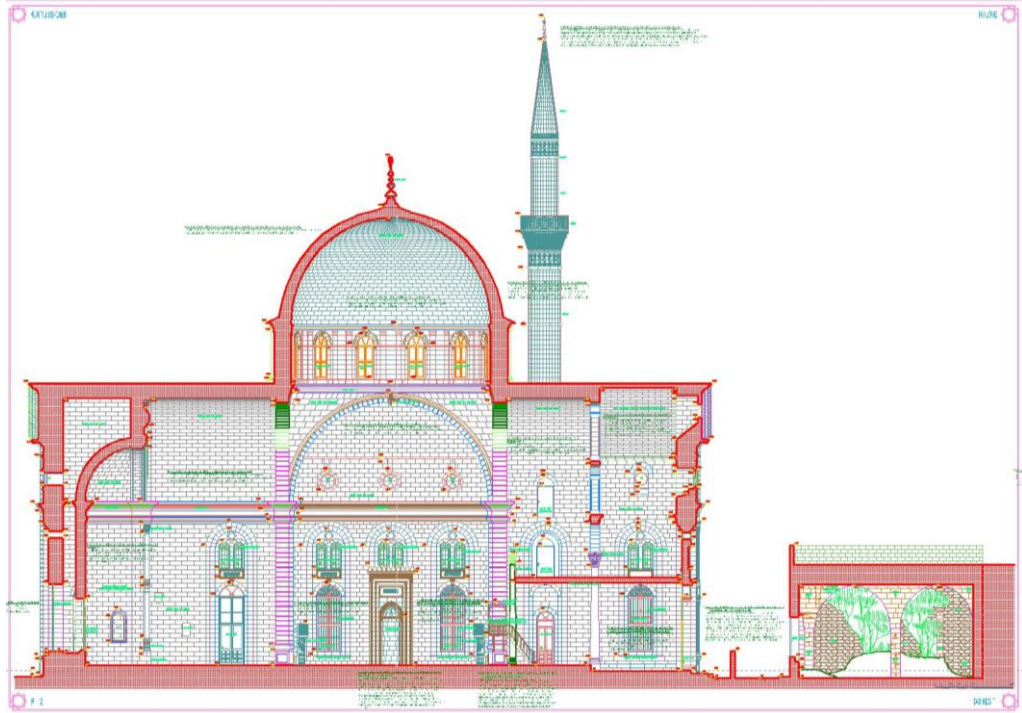
Şekil 8. 77. Kurtuluş Cami Zemin Kat +20303 Kotu Planı Rölöve (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

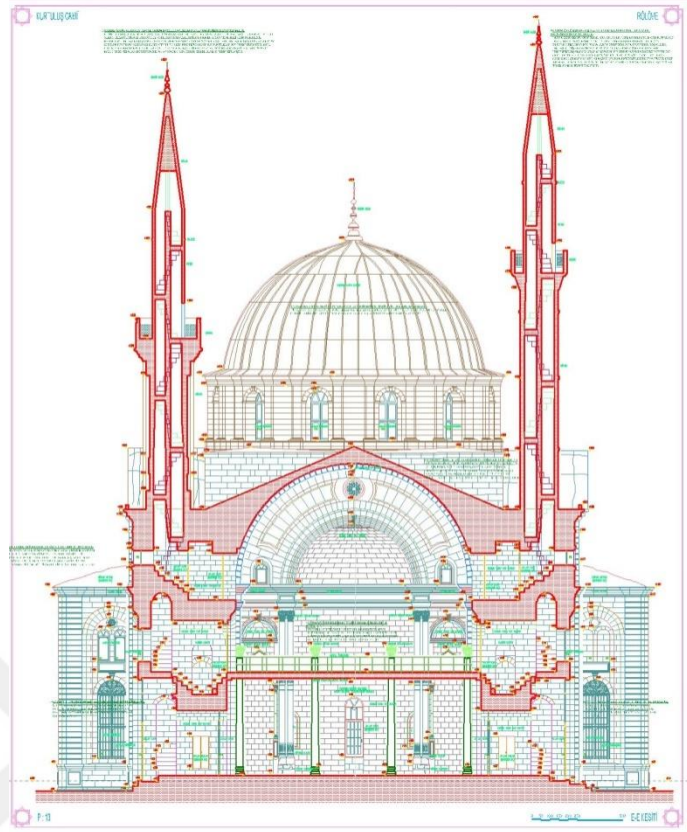
Şekil 8. 76. Kurtuluş Cami -300Kotu Tavan Planı Rölöve (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

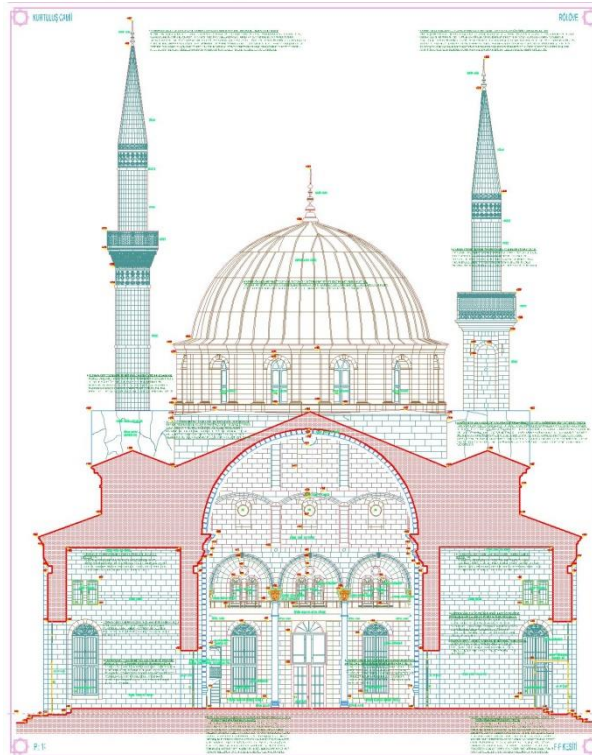
Şekil 8. 78. Kurtuluş Cami A-A Kesiti Rölöve (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

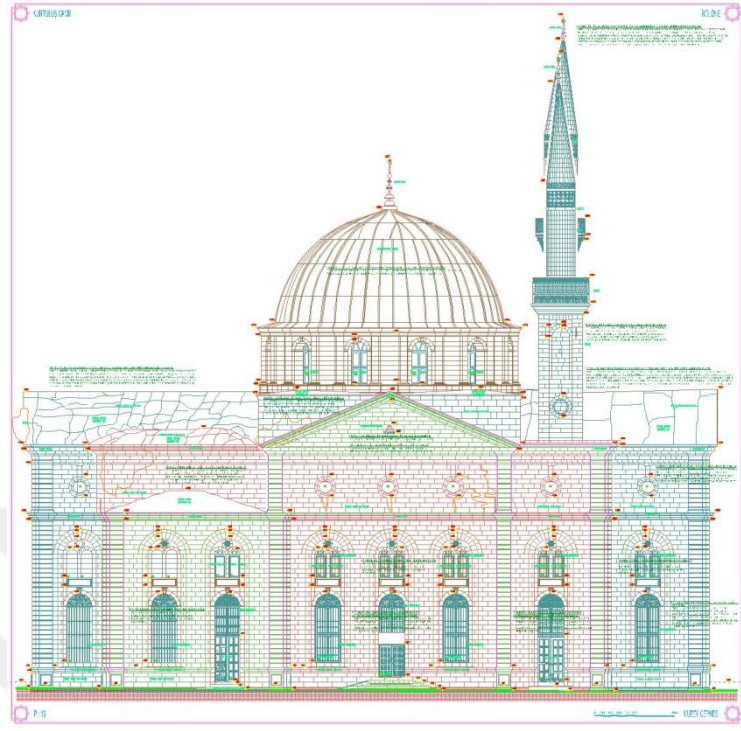
Şekil 8. 79. Kurtuluş Cami D-D Kesiti Rölöve (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 81. Kurtuluş Cami E-E Kesiti Rölöve (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 80. Kurtuluş Cami F-F Kesiti Rölöve (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 82. Kurtuluş Cami Kuzey Cephesi Rölöve (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Kat. No. 6. Anglikan (İngiliz) Kilisesi

TARİH: 1876

YAPTIRAN: Richter'e (1910) göre, 1863'te Kudüs Piskoposunun Protestan propagandasından dolayı Aintab'ın Ermeni Piskoposu Megerditch, Anglikan Kilisesi'ne katılmıştır. 1876'daki bir genelgede Bishop Gobat, 1870 yılında İngiliz bir din adamından kilise binası için 1000£ hediye aldığını belirtmektedir. Cemaatine, kısmen Gregoryenlerden, kısmen de kasabasının güçlü ve etkili Protestan kilisesinden çok sayıda üye çekmeyi başarmışlardır. Anglikan Kilisesi Episcopal cemaatinden sorumlu tutulmuştur. Halep'teki İngiliz Konsolosunun yardımıyla uygun bir alan satın alınmış ve bina hemen başlatılmıştır. Ancak zemin işaretlendiğinde ve temel duvarları toprak seviyesine yükseltildiğinde, binanın camiye çok yakın planlandığı gerekçesiyle daha fazla ilerlemesi yasaklanmıştır. Bu sorunun üstesinden gelmek için gerekli izin 1876'da elde edilerek inşaat yeniden başlamıştır. Ancak fon eksikliği nedeniyle tekrar durması gerekmiştir. Bu bina ile ilgili bulunabilecek tek Osmanlı belgesi izin süreci ile ilgili yazışmalardır. Süreç henüz bilinmemekle birlikte, binanın 19. Yüzyılın sonuna doğru tamamlandığı Abdülhamid Koleksiyonu'ndaki fotoğraflarda gösterilebilmiştir. Ancak, Childs 1917'de Aintab'ı ziyaret ettiğinde, binanın birkaç yıl boyunca kapalı olduğunu bildirmiştir. Anlaşmazlıkların ve yasal süreçlerin kilise mülkünü kapalı tuttuğunu, bazı ilgili tarafların satmak, diğerlerinin de satın almak istediğini bildirmiştir.⁹⁴ Sarafian'a (1957) göre Aintab'da çok az Anglikan yaşamaktaydı.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Kilisenin Eyüpoğlu Mahallesi'nde bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir.

MALZEME VE TEKNİK: Kilisenin bilinen tek fotoğrafında görüldüğü üzere Merkezi Planlı bir yapıdır. Bazalt ve kireç taşı kullanılarak yapılmıştır. Fotoğraftan anlaşıldığı kadarıyla çatısının tamamlanmamış olması mümkündür.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

⁹⁴ Childs, 1917

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Ocak 1932'deki yerel bir gazetede, Anglikan kilisesinin satılık olduğunu söyleyen bir duyuru yapılmış, aynı yılın Ekim ayında, bir başka duyuru, Anglikan kilisesinin taşlarının satılık olduğunu yazmıştır. Bu bilgiler ışığında günümüzde varlığını sürdürmeyen kilisenin taşlarının satılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Şekil 8. 83. Anglikan (İngiliz) Kilisesi (BCA 90435, 2020)

Kat. No. 7. Üçüncü Protestan Kilisesi (Alaybey)

TARİH: 1879'da yapılması kararlaştırılmıştır. Kevork Sarafian'ın Antepli Ermenilerin Tarihi adlı kitabında III.Protestan Kilisesi'nden bahsedilmektedir. Sarafian'a göre III. Kilise Alaybey adıyla anılmaktaydı. 1879'da açılmış ve 1915'te kapanmıştır. Fakir bir muhitte bulunduğunu ve diğer iki büyük kiliseye göre oldukça küçük kaldığı için gelişmesinin mümkün olmadığını belirtmiş ve kapanana kadar hizmet ettiğini bildirmiştir.⁹⁵

YAPTIRAN: Ana projeye Mimar İzmirliyan tarafından imzalanan bir proje de eklenmiştir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Üçüncü kilise 1879'da Alaybey Mahallesinde yapılmıştır. Ayrıca, arşiv belgelerinden 1905 yılında yeni bir kilise inşa etme ve onu Kozanlı'ya transfer etme girişimi olduğu sonucuna varılabilir, yeterli Protestan kilisesi olduğu gerekçesiyle izin talebi reddedilmiştir. Ancak, bir sene sonra Eyüpoğlu Mahallesinde başka bir yapı ile ilgili bir talepte bulunulduğunda izin verilmiştir.⁹⁶

MALZEME VE TEKNİK: Çiziminden anlaşıldığı üzere Bazilikal Planlı bir kilisedir. Hakkında yeterli bilgi ve envanter bulunmaması sebebiyle kullanılan malzeme ve teknik hakkında yeterli bilgi mevcut değildir.

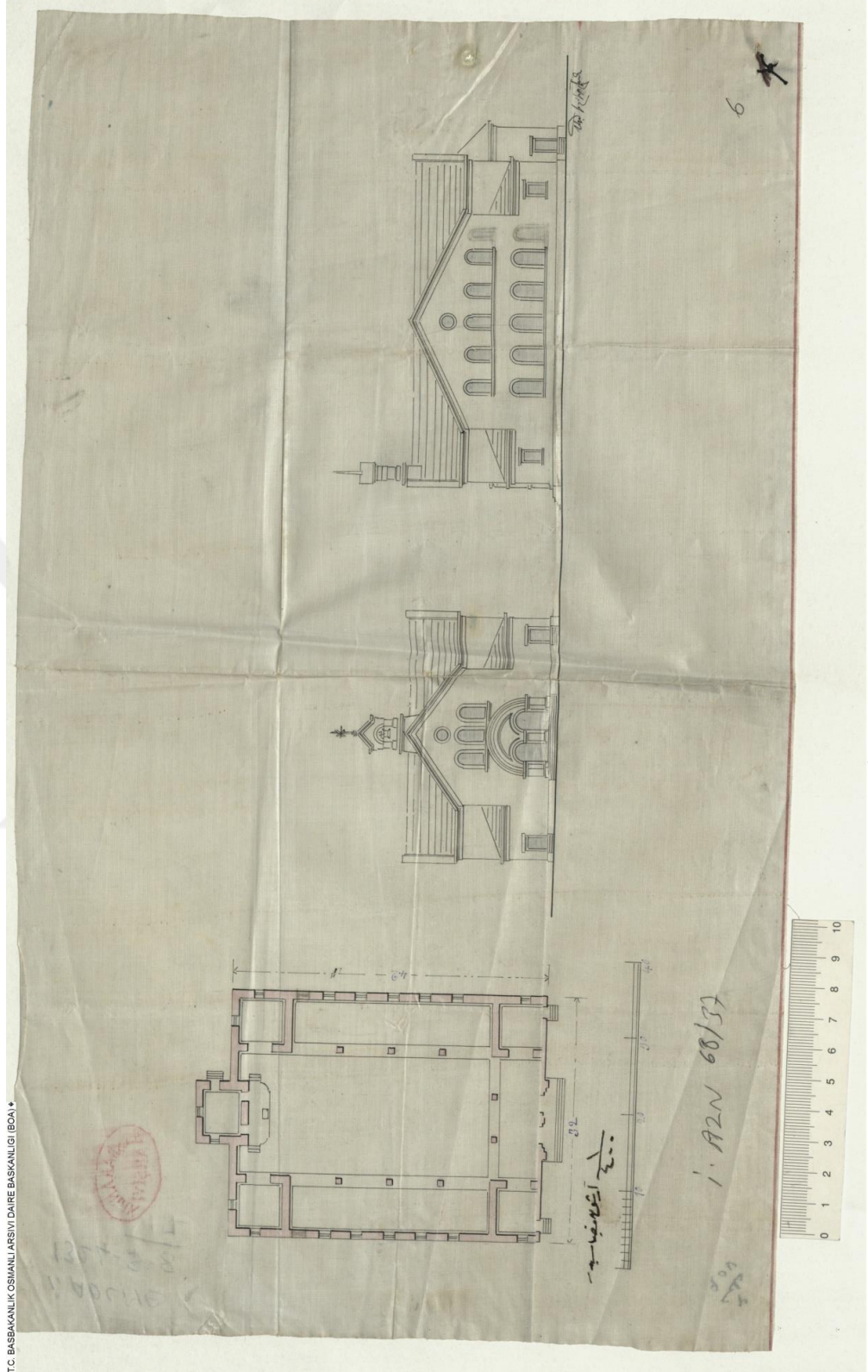
RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüz işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

⁹⁵ A Brief History of Aintab / Kevork SARAFIAN, syf.50

⁹⁶ A Brief History of Aintab / Kevork SARAFIAN, syf.78

Şekil 8. 84. İzmirliyan'ın Aintab III. Protestan Kilisesi Plan ve Görünüşleri
(BCA, 2020, İ.AZN.0006800037.006)

Kat. No. 8. Ehal Hayim Sinagogu/Havrası

TARİH: 1886'da yapıldığı bilinen Ehal Hayim Havrası Halep Hahambaşlığı'na bağlıdır. Antep'teki Yahudi erkek çocuklarının üç yaşında başlamak zorunda oldukları dini eğitim bu Havrada verilmekteydi.

YAPTIRAN: Yapan ya da yaptıran kişi bilgisine ulaşılamamıştır.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Bugün Düğmeci Mahallesi'nde bulunan Havra bölgedeki azınlıklardan olan Yahudilerin mahallesi olarak anılan bir alanda yapılmıştır. Yahudi nüfusu diğer azınlıklara göre oldukça az olduğu için kent merkezi içerisinde bilinen başka bir Havra bulunmamaktadır. Antep'in farklı bölgelerinde daha büyük havralar mevcuttur.

MALZEME VE TEKNİK: Üç nefe sahip olan havranın bir de galerisi mevcuttur. Klasik bir havra mimarisine sahiptir.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Oldukça tahrip olmasına rağmen başarılı bir restorasyonla tekrar açılan havranın çatısı tamamen yok olmuş ve yan duvarlarının dahi büyük kısmı harap olmuştur. İbadet salonları ve iki katlı bir de lojmanı olan havra bugün eski hâline en yakın restorasyonla tekrar kullanılmaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2013 yılında restorasyonu tamamlanan Havra, Gaziantep Üniversitesi Kültür Merkezi olarak ziyarete açılmıştır.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Şekil 8. 85. Restorasyon Öncesi Ehal Hayim Sinagogu (Anonim, 2003)

Şekil 8. 86. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 88. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 87. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 90. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 89. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 91. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü Giriş Kapısı (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 92. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü İç Mekan (Bakan E.Y., 2019)

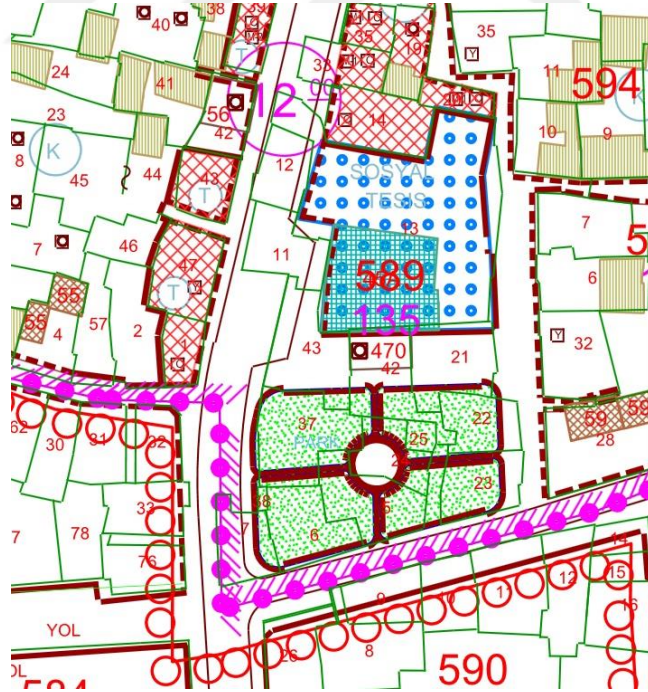
Şekil 8. 94. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü İç Mekan (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 93. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü İç Mekan (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 95. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü İç Mekan (Bakan E.Y., 2019)

Şekil 8. 96. Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü Vaziyet Planı
(Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Kat. No. 9. Milli Nersesyan Koleji

TARİH: 1856'da ilk kilise destekli Ermeni okulu olan Milli Nersesyan Okulu kurulmuştur.

YAPTIRAN: Nicholas Ağa Nazaretyan, bu okulun kuruluşunun baş destekçisi olmuştur. Okulu destekleyecek para doğrudan gelirini kiliseye bağışlayan Hovsep Sargavak Aşçıyan'ın bağışıyla inşa edilen Millet Han'ın (Ulusal Otel) kiralarından gelmekteydi. Bu otelin geliri, Ulusal Nersesyan (erkek) Okulu'nu ve Hayganuşyan (kız) Okulun'u desteklemiştir.⁹⁷

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Yapının Çukur Mahallesi'nde olduğu tahmin edilmektedir. Sarafian'a göre yapı 1915'teki işgal sırasında ağır hasar almış ve sonrasında muhtemelen yok olmuştur. Bazı kaynaklarsa Tarla-yı Atık'te bulunduğu belirtilmektedir.

MALZEME VE TEKNİK: Nersesyan okulunun güzel bir kampüsü ve güzel binaları vardı. Yaklaşık dört yüz öğrenciyi barındırıyordu.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşılamamıştır.

⁹⁷ Kevork Sarafian, A Brief History of Aintab,(1957), syf.83.

Kat. No. 10. Tankara Okulları

Kat. No. 10.1. Nizipliyan Tankara Okulu

TARİH: 1853

YAPTIRAN: Peder Apartian, Nicolas Nazaretian, Kurkjianof öncülüğünde yapıldığı bilinmektedir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Hasırcı Hanı'nda olduğu tahmin edilmektedir.

MALZEME VE TEKNİK: Bilinmemektedir.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşamamıştır.

Kat. No. 10. 2. Tankara Toplumu Akşam Okulu (The Evening School Of The Tankaran Society)

TARİH: 1858-1867

YAPTIRAN: Harotune Varjabed Gülesseryan, Khaçer Boğaryan ve Kevork Sulahyan ile birlikte Antep'in ilk eğitim cemiyetini kurmuştur. Nicolas Nezaretian, Hovhannes Kurkjianof, Krikoris Vartabet Apartian bu grubun liderleriydi.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Tam konumu bilinmemektedir.

MALZEME VE TEKNİK: Görseli ve planı bulunmadığı için yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşılamamıştır.

Kat. No. 11. Vartanyan Okulları

Kat. No. 11. 1. Vartanyan Yatılı Okulu

TARİH: 1867-1882

YAPTIRAN: Keşiş Movses Zangoçyan katkılarıyla yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Bey Mahallesi'nde olduğu tahmin edilmektedir.

MALZEME VE TEKNİK: Bilinmemektedir.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşamamıştır.

Kat. No. 11. 2. Vartanyan İlkokulu ve Anaokulu

TARİH: 1880’de İlkokulu, 1899’daysa Anaokulunun açıldığı bilinmektedir. 1915’e kadar eğitim vermiştir.

YAPTIRAN: Maraş Amerikan Kız Koleji mezunu Bayan Zarouhi Nigoghosian başkanlığında Antep Protestanları tarafından yapılmıştır. Nazaret Manoushakian’ın maddi manevi destekleriyle okulun kayıt sayısı yüzü aşmıştır. Kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla Keşiş Movses Zangoçyan’ın katkıları da olmuştur.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Okul Saint Mary Kilisesi çevresinde bulunan bir binada açılmıştır. Kevork Sarafian “Badmutyun Aintabi Hayots” adlı kitabında kilisenin batısındaki yapılardan birinde açıldığı belirtilmiştir. Vartanyan İlkokulu ve Anaokulu Abacı Emin Sokak’ta bulunmaktadır.

MALZEME VE TEKNİK: Binanın bilinen görsellerinde siyah beyaz kesme taştan yapılmış bir kemer görülmektedir. Bahçe duvarı taştan ve yüksek bir duvar olarak inşa edilmiştir.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilen yapının restorasyon bilgileri bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Bina Saint Mary Kilisesi cezaevi olarak kullanıldığı dönemde siyasi mahkûmlar için kullanılmıştır. Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilen yapı günümüzde Kuran Kursu olarak kullanılmaktadır.

KİTABESİ: Kevork Sarafian “Badmutyun Aintabi Hayots” adlı kitabında okulun 1901 yılında açıldığını ve kitabesinin bulunduğu belirtilmiştir. Kitabe günümüzde Gaziantep Arkeoloji Müzesi’nde sergilenmektedir.⁹⁸

⁹⁸ Kevork Sarafian, Badmutyun Aintabi Hayots,(1957), s.148.

90435-31
عناج ارضه كلباسي

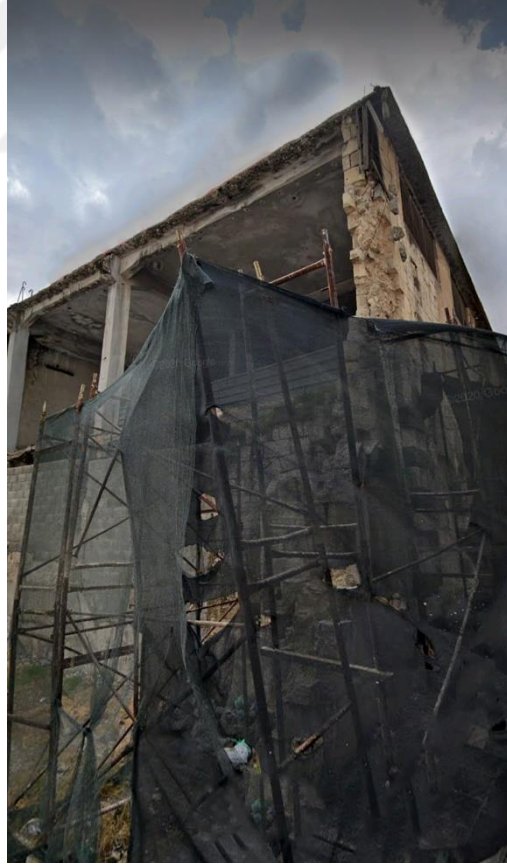
Şekil 8. 97. Saint Mary Kilisesi İnşası Sırasında Vartanyan Anaokulu
(II. Abdülhamid Han Yıldız Albümleri, 19.yy.)

Şekil 8. 98. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu (Zaim E., 2020)

Şekil 8. 100. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu
(Zaim E., 2020)

Şekil 8. 99. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu
(Zaim E., 2020)

Şekil 8. 102. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu'nun Arka Duvarı (Zaim E., 2020)

Şekil 8. 101. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu Abacı Emin Sokak Yan Cephesi (Zaim E., 2020)

Şekil 8. 103. Restorasyonu Sürmekte Olan Vartanyan Anaokulu Abacı Emin Sokak
Yan ve Arka Cephesi (Zaim E., 2020)

Kat. No. 11. 3. Vartanyan Koleji

TARİH: 1882

YAPTIRAN: Kaloust Ağa Gazarian'ın mali desteği, Nicolas Ağa Nazaretian ve okulun ilk müdürü olan V. M. Kurkjian'ın çabalarıyla kurulmuştur.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Kayacık Mahallesinde bulunduğu tahmin edilmektedir.

MALZEME VE TEKNİK: Bilinmemektedir.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşlamamıştır.

Kat. No. 12. Kilikya Okulları

Kat. No. 112. 1. Kilikya Yatılı Okulu

TARİH: 1873-1877

YAPTIRAN: Muğurditch Keifsizian Katolikosu (kilisenin baş reisi) seçilmesinden sonraki ikinci yıl, Antep'e gelerek bu yüksek öğrenim kurumunu kurarak piskoposluğunun ihtiyacını karşıladı. Nicolas Nazaretian, kurumun en önemli hareketlerinden biriydi.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Atatürk Bulvarı'nın İnönü Caddesi'yle kesiştiği köşede olduğu tahmin edilmektedir. Ancak yer bilgisi net değildir. Aynı isimle birden fazla okul olma ihtimali yüksektir. Bir başka okul için Başkarakol'da bulunan Gaziantep Lisesi'nin bulunduğu arazide yapılmış olduğu yönünde bilgiler mevcuttur. Bahsi geçen okulun 1912-1915 tarihleri arasında hizmet verdiği ve tam adının Kilikya Yüksek Eğitim Enstitüsü olduğu ifade edilmektedir.⁹⁹

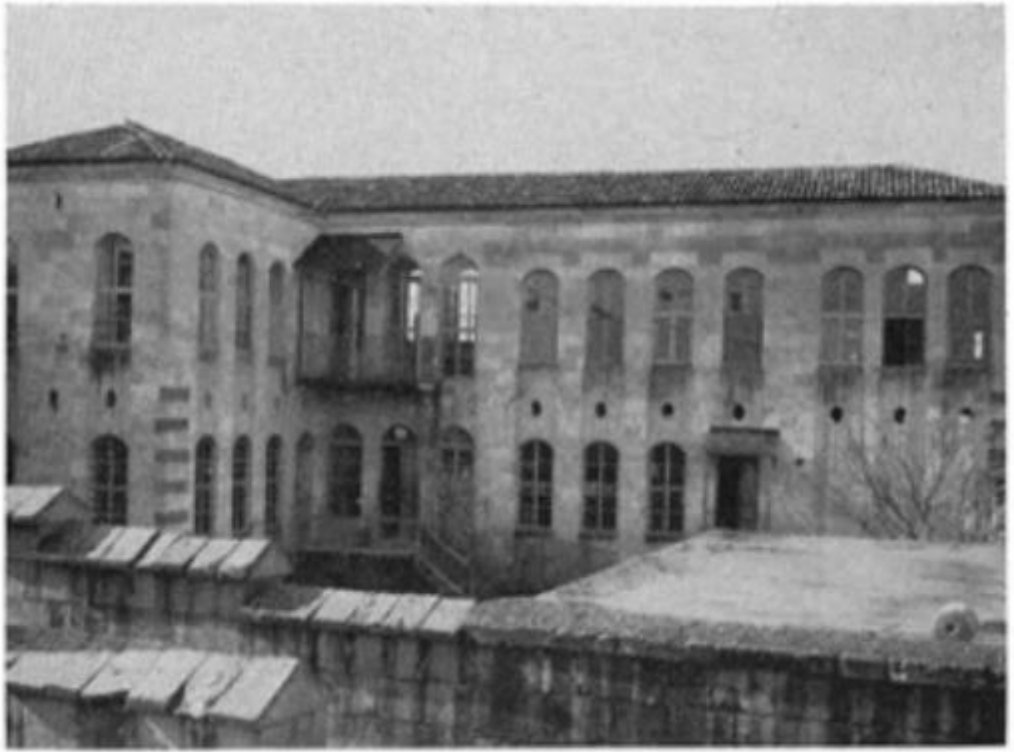
MALZEME VE TEKNİK: Ermenilerin Kilikya'nın komşu şehirlerinden gelen öğrenciler için yatılı tesisleri olan bir ortaokul kurma girişimi olma özelliği mevcuttur. Bazı dersler, Ermeni Saint Mary Kilisesi bitişiğindeki binalardan (Tarbaşlar) birinde yapılmaktaydı.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır

⁹⁹ Barsumyan-Nazaryan Antep Şehir Planı, Doç. Dr. Halil İbrahim Yakar, Murad Uçaner.

Şekil 8. 104. Kilikya Yatılı Okulu (Sarafian, 1957)

Kat. No. 12. 2. Kilikya Enstitüsü (Cemaran)

TARİH: 1912-1915

YAPTIRAN: 1912 yılında Vartan lisesi mezunlarının çabaları ve fedakarlıkları sonucunda ortaya çıkan en önemli eğitim kurumlarından biri olarak nitelendirilmektedir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Bilinmemektedir.

MALZEME VE TEKNİK: Taş bir bina olduğu ve kırma çatı planıyla yapıldığı fotoğraftan anlaşılmaktadır. Ancak detaylı planlarına ulaşılamamıştır.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Şekil 8. 105. Kilikya Enstitüsü Ana Binası (Sarafian, 1957)

Kat. No. 13. Mesrobyan Enstitüsü (Sahag Mesrobian)

TARİH: 1874-1904

YAPTIRAN: Bilinmemektedir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Mesrobian Okulu, derslerini 1874'te Nersesyan Okulu'nun odalarından birinde yürütülüyordu ancak daha sonra Douzjian Toros'un Ermeni kilisesinin yanındaki evine taşındığı Sarafyan'ın kitabında belirtilmektedir. Akyol Mahallesinde olduğu tahmin edilmektedir.

MALZEME VE TEKNİK: Bilinmemektedir.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşılamamıştır.

Kat. No. 14. Amerikan Yapıları

Kat. No. 14.1. Merkezi Türkiye Koleji (Getronagan)

TARİH: 1876-1915

YAPTIRAN: Amerikan Misyoneri Rev.Dr.T.K. Trowbridge önderliğinde yapılmıştır. Ermeni Evanjelik Cemaati, kolejin yapılabilmesi için \$700 bağışlamıştır. Kolejin arazisi bir Türk tarafından bağışlanmıştır. Arazi yaklaşık 100 dönümdür.¹⁰⁰

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Kolejtepe Mahallesi, Yeşil Cami Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

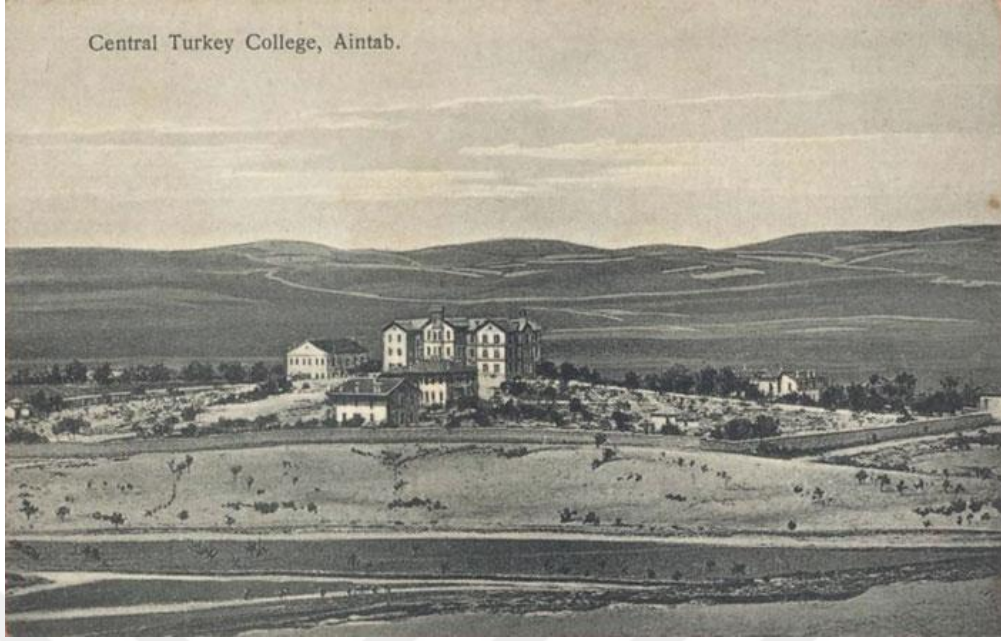
MALZEME VE TEKNİK: Araştırmacı Yazar Asım Mıhcıoğlu'na göre Merkezi Türkiye Koleji toplamda 5 bina olarak bilinmektedir. Ancak aslında 6 binadan oluşmaktadır. 110 dönüm arazide büyük bir kompleks kurulmuş ve içerisinde Amerikan Konsolosluğu, tıp fakültesi, fizik mühendisliği, sağlık meslek lisesi, teoloji, astroloji, felsefe, çeşitli dil okullarının olduğu büyük bir kompleks inşa edilmiştir. Amerikan Konsolosunun evi de bu alan içerisinde yer almaktadır. Merkezi Türkiye Koleji iki katlı T planlı ve kesme taşla yapılmıştır. Yapının 4 cephe köşeleri ve pencere kemer taşlarında karataş ve keymik taşı kullanılmıştır. Yapı hastane ek yapısı olarak kullanıldığı dönemde ara duvarlarla yapının bölümlendiği ve özellikle iç mekânlarda yapının özgün özelliğini kaybettiği belirlenmiştir. Yapının 2007 yılında Şahinbey Belediyesi Hizmet Binasının yapımı aşamasında projeleri hazırlamıştır.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Kurul kararıyla yapının restorasyon çalışmaları ve yapının özgün malzemeleri kullanılarak restorasyon uygulaması gerçekleştirilmiştir.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: İslam Bilim Tarihi Müzesi olarak yapı özgün planına mümkün olan en yakın hâliyle varlığını sürdürmektedir. Tıp, Fizik, Beytül Hikme İslam Akademisi gibi başlıklarla sergiler açılmaktadır (Resim 89). Bu sergiler zamanla değişmektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

¹⁰⁰ Kevork Sarafian, A Brief History of Aintab,(1957), s.112.

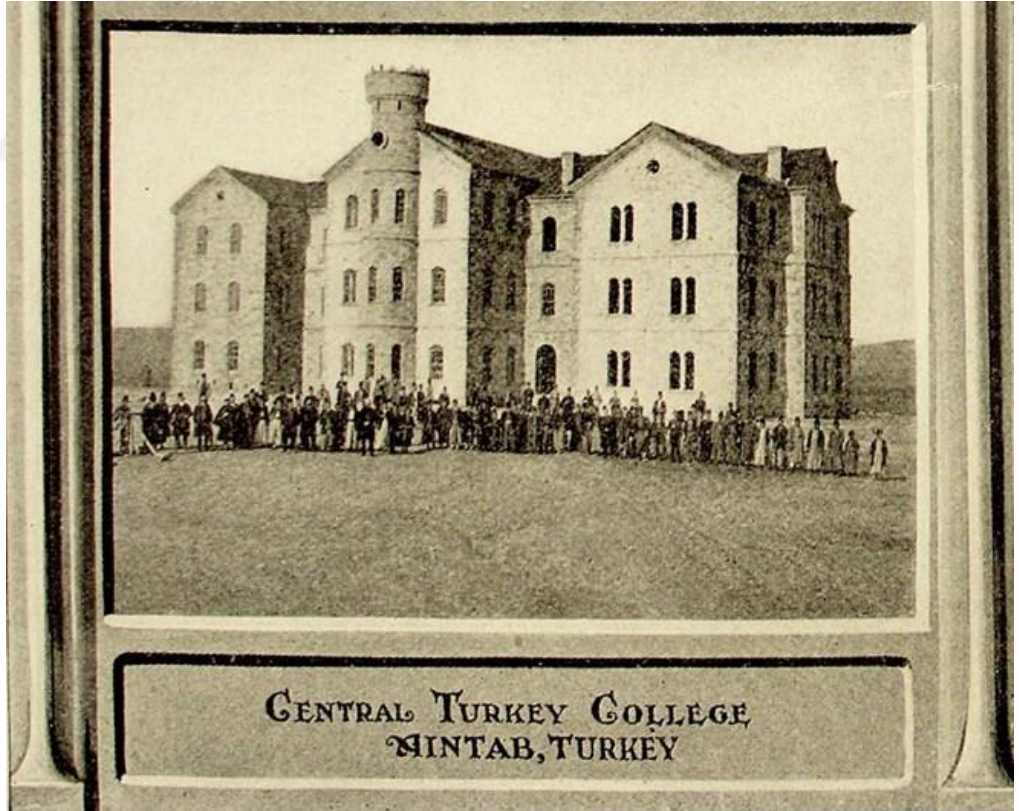
Şekil 8. 106. Merkezi Türkiye Koleji Ana Binası (K. Sarafian, 1915)

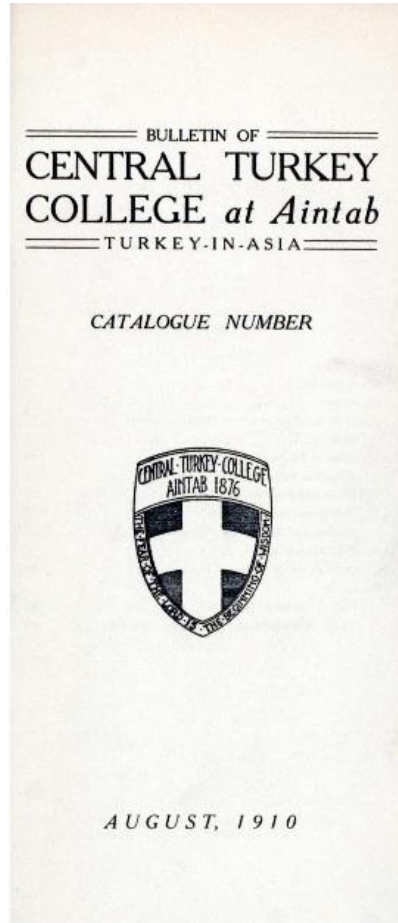
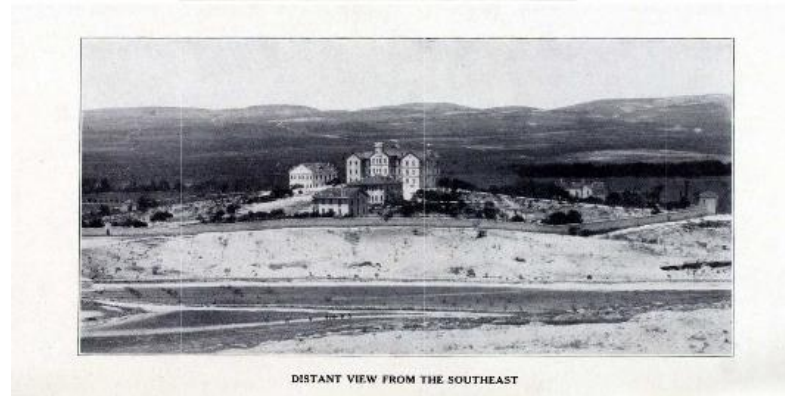
Şekil 8. 107. Merkezi Türkiye Koleji ve Kolej Çalışanlarının Çocukları (Houshamadyan, 1900'ler)

Şekil 8. 109. Merkezi Türkiye Koleji (K. Sarafian, 1915)

Şekil 8. 108. Merkezi Türkiye Koleji Ana Binası ve Eğitimcileri ve Yatırımcıları (K. Sarafian, 1915)

Şekil 8. 110. Merkezi Türkiye Koleji Okul Kataloğu (K. Sarafian, 1910)

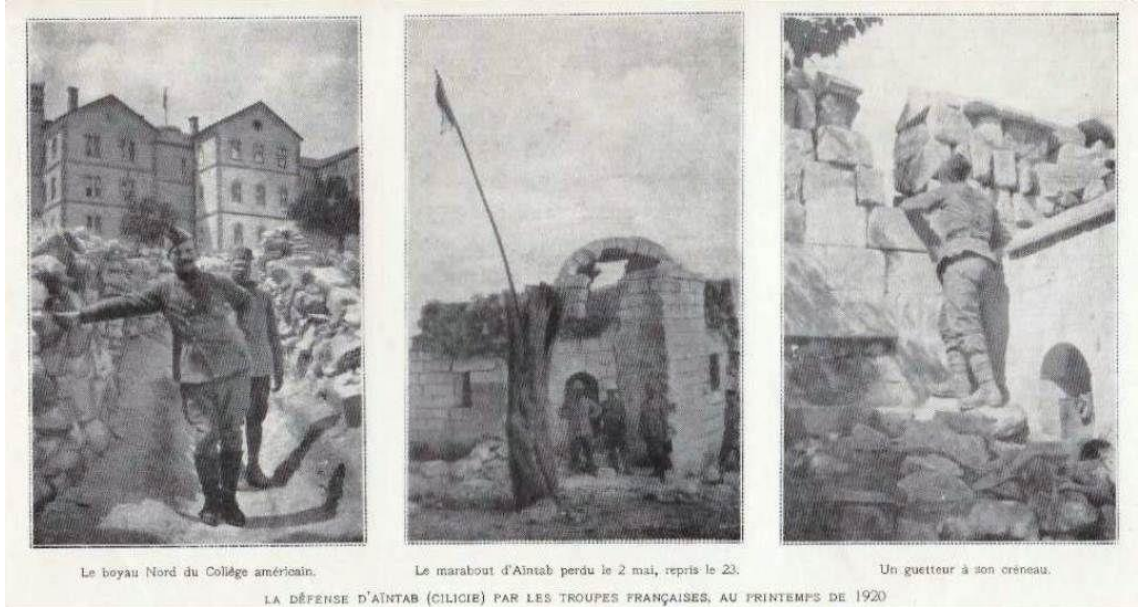
Şekil 8. 112. Fransız Karargahı Olarak Kullanılan Merkezi Türkiye Koleji ve Fransız Askerleri (Fransa Devlet Arşivi, 1915)

Şekil 8. 111. İşgal Yıllarında Merkezi Türkiye Koleji (Fransız Devlet Arşivi, 1915)

Şekil 8. 113. Karargah Olarak Kullanılan Merkezi Türkiye Koleji'nin İşgal Sonrası Hâli (Fransız Devlet Arşivi, 1915)

Şekil 8. 114. Merkezi Türkiye Koleji Bombardıman Sonrası Fransız Askerleriyle (Fransa Devlet Arşivi, 1915)

Şekil 8. 115. Merkezî Türkiye Kulejî Restorasyonu (Anonim, 2008)

Şekil 8. 116. Merkezî Türkiye Kulejî Restorasyonu (Anonim, 2008)

Şekil 8. 118. Merkezî Türkiye Koleji Çatı Görünümü Restorasyonu (Anonim, 2008)

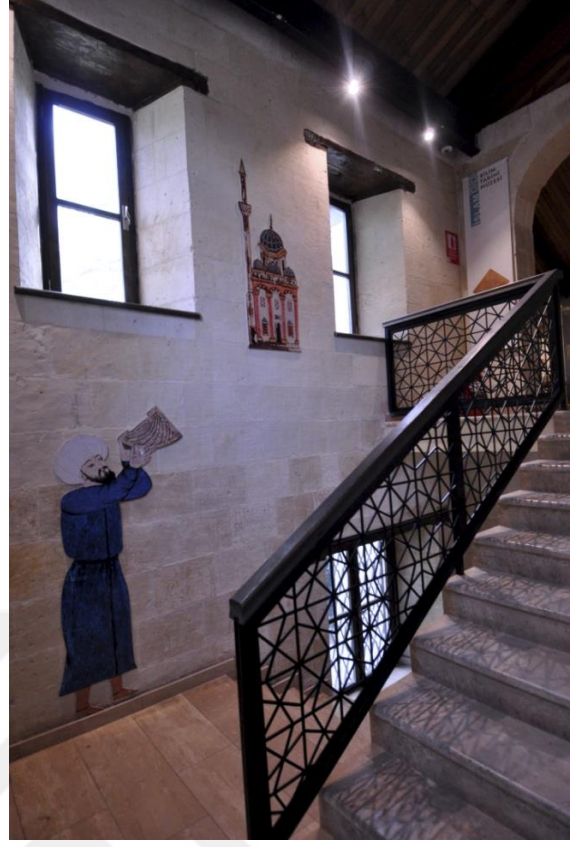
Şekil 8. 117. Restorasyon Sonrası İslam Bilim Tarihi Müzesi (Bakan, E.Y.,2019)

Şekil 8. 120. Restorasyon Sonrası İslam Bilim Tarihi Müzesi (Anonim, 2008)

Şekil 8. 119. Restorasyon Sonrası İslam Bilim Tarihi Müzesi (Anonim, 2008)

Şekil 8. 121. İslam Bilim Tarihi Müzesi Merdivenleri (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 122. İslam Bilim Tarihi Müzesi İç Mekân (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 124. İslam Bilim Tarihi Müzesi İç Mekân (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 123. İslam Bilim Tarihi Müzesi İç Mekân (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 125. İslam Bilim Tarihi Müzesi İç Mekân (E.Y. Bakan, 2019)

Kat. No. 14. 2. Amerikan Hastanesi

TARİH: 1870-1882 yılları arasında Tıp Okulu ve hastanenin temelleri atılmıştır. Amerikan Hastanesi, Antep'in ve Türkiye'nin ilk özel hastanesi olma özelliğini taşır. Bölüm bölüm hizmete açılmıştır. Kuruluşunda öncelik eğitimli doktor eksikliğini gidermek ve aynı zamanda halka hizmet veren bir hastane oluşturmaktır. Aynı zamanda arazi içerisinde ve yakın bölgelerde ek binalar yapılarak eğitim kurumları açılmıştır. Merkezi Türkiye Koleji bu kurumlardan biri olma özelliğini taşır ve Edebiyat Fakültesi olarak hizmet vermiştir. Bazı pencerelerde süsleme olarak okulun arması detay olarak kullanılmıştır. Bu bilgi ışığında Amerikan Hastanesi ve Merkezi Türkiye Koleji'nin bağlantısı anlaşılmaktadır.

YAPTIRAN: 1868 yılında Cilicia Evangelical Union Birliği'nin yıllık toplantısında bir araya gelen delegeler Antep'te yüksek öğretim verecek bir okulun kurulmasına karar vermiştir. Mali kaynağın yüklü bir bölümünü birliğe bağlı kiliseler ve adı Merkezi Türkiye Koleji olan okulun karşılayacağı düşüncesiyle ABCFM de işbirliğinde bulunacağına söz vermiştir. Cilicia Evangelical Union ve American Board mali kaynak bulmak üzere Türkiye'deki ABCFM'nin deneyimli bir üyesi olan Tillman Trowbridge'i seçmiştir. Gerekli bağışları toplamak için Trowbridge dört yıl boyunca ABD ve İngiltere'de kalmıştır. Trowbridge Antep'te 100 dönümden büyük bir araziyi satın almaya karar verdiğinde arazi sahibinin bir Müslüman Türk olduğunu öğrenmiştir. Arazi sahibi Hacı Taha Efendi kendisine projesini anlatan ve ücretiyle arazisini satın almak isteyen Trowbridge'ye arazisini bağışlayarak projesine destek vermiştir.¹⁰¹ Dr. Azariah Smith hastane için çalışırken hayatını kaybedince sınıf arkadaşlarının desteğiyle hastane Dr. Azariah Smith adına açılan fonla da desteklenmiştir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Şahinbey ilçesi, Tepebaşı Mahallesinde bulunan hastanenin bilinen üçü tarihi olmak üzere toplamda dört binası mevcuttur. Hayık Baba Sokak, Emir Sokak, Çavuş Sokak ve Dağlı Ömer Sokaklara da cephesi bulunmaktadır.

MALZEME VE TEKNİK: Dr. Henry Lee Norris 1876'da bir proje tasarlamıştır. Çizdiği taslak mimari planda iki katlı U biçiminde bir yapı, iki de kısa, yatay, birbirine

¹⁰¹ 1870'lerin sonlarına doğru Anadolu'ya gelen İngiliz Henry Barkley, *A Ride through Asia Minor and Armenia* adlı kitabında bu arazinin alım satım öyküsünü anlatmıştır.

paralel ek bina bulunmaktaydı. Ek binalardan birinin ikinci katında hastanede ikamet edecek doktor için lojman bulunmaktaydı. Plan Edinburg'daki Royal Infirmary'ninkine benzemektedir, ancak daha küçük ölçeklenmiştir. Merkezi Türkiye Koleji ana kampüsünün inşası nedeniyle ilk plan ertelenmiştir. İki yıl sonra, 1878'de Dr. Norris birbirini takip edecek evrelerde inşa edilecek bir hastane binası için değiştirilmiş bir plan sunmuştur. Önerdiği ilk bölüm, hem dersane hem de büyük olasılıkla ameliyathane olarak kullanılacak bir salon ile iki yanında beşer yataklı birer koğuştan oluşmaktaydı. Toplam 60 yatak kapasiteli ilave koğuşlar daha sonra eklenecekti. Bu plan Dr. Norris'e göre 19.yüzyıl sonlarında hastaneler için ideal bir örnek olduğu kabul edilen "Pavyon Planı"na dayanmaktadır. Planın temel ögesi koğuşları ameliyathane, ilaçların verildiği yer ve hizmet alanlarından ayırmak ve böylece hastaların iyileşmesi için gerekli olan daha iyi havalandırmayı, temiz ve sağlıklı ortamı sağlamaktır. Planın en ateşli savunucusu Hemşire Florence Nightingale'dir. Bu planda masraflı olacağı için ertelenmiştir. Yeterli mali destek sağlandıktan sonra Kolej, hastanenin inşasına 1879'da başlamıştır. 1880'de tamamlanan ilk bölüm "Merkez Blok" ile yanlardaki beşer yataklı koğuşlar için yapıldığı tahmin edilen iki kısa ek binadan oluşmaktaydı. Beş yıl sonra binanın doğu cephesine paralel olarak uzun, iki katlı bir bina eklenmiştir. Böylece 30 yataklı koğuş ile yöneticinin lojmanı inşa edilmiştir. Kolejin 1884-1885'de yayınladığı yıllık raporunda bu yeni bölümün başlangıç projesinde yer aldığı belirtilmektedir. Batı cephesindeki ikinci paralel koğuş dışında binanın 1885 yılında tamamlandığı zamanki halinin ana hatları Dr. Norris'in 1876'da yaptığı ilk projeye büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Antep Gayrimüslim yapılarında genel itibariyle kullanılan malzemeler benzerlik göstermektedir. Amerikan Hastanesi binalarında kesme taş kullanılmıştır. Siyah ve beyaz taşlarla diğer yapılardaki gibi damalı bir görüntü oluşturulmuştur.

RESTORASYON BİLGİLERİ: 20.yüzyılın başlarında batı cephesindeki ek bina inşa edilmiştir. Yıllar içerisinde yapılan değişikliklere rağmen doğu yönündeki ana bina ilk yapıyla aynı hatları taşımaktadır. A Blok olarak adlandırılan yapı diğer binaların yapısına uygun olarak inşa edilmiş yeni bir yapıdır. Dağlı Ömer Sokaktan girişi mevcuttur. B Blok yine Dağlı Ömer Sokaktan girişi bulunan tarihi yapılardan biridir.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Amerikan Hastanesi bugün MMT SEV Amerikan Hastanesi adıyla hizmete devam etmektedir. Giriş kapısı üzerindeki İncil’den bir ayetle yapılmış süslemesiyle bilinen yapı Acil Blok olarak kullanılmaktadır ve Emir Sokakta bulunmaktadır. Devamındaki yapı günümüzde Yataklı Servis olarak kullanılan, hastanenin en büyük binası olma özelliğini taşıyan yapıdır.

KİTABESİ: Kitabenin yalnızca sol alt köşesi kırılmıştır. Dr. Azariah Smith’in anısına hazırlanmış olan kitabede;

“Dr. Azariah Smith

Born

At Manlius N.Y. U.S.A.

Feb. 16.1817

Graduated at Yale College 1887

Appointed a Missionary of the

A.B.C.F.M. 1842

Died

At Aintab

June 3.1851

He was Eminently diligent in bussines fervent in spirit, serving the Lord.

The Azariah Smith Memorial Hospital at Aintab was built in his memory by his survi

...assmates, in the year 1879.”

Kitabenin çevirisi şu şekildedir;

“Dr. Azariah Smith

Doğumu

Manlius N.Y. Amerika Birleşik Devletleri

16 Şubat 1817

Yale Üniversitesi 1887 mezunu

Görevlendirildiği misyonerlik

A.B.C.F.M. 1842

Ölümü

Antep 3 Haziran 1851

İşinde son derece gayretli ve Tanrı'ya hizmet eden biriydi.

Azariah Smith Memorial Hastanesi Antep'te onun anısına, onun destekçileri tarafından inşa edilmiştir.

...arkadaşları 1879 yılında.”¹⁰²

¹⁰² Kevork Sarafian, A Brief History of Aintab,(1957) s.95.

Şekil 8. 128. 1910-1915 Amerikan Hastanesi Merkez Bina (Acil Blok Giriş Kapısı)
(A. Mihçioğlu Arşivi, 2010)

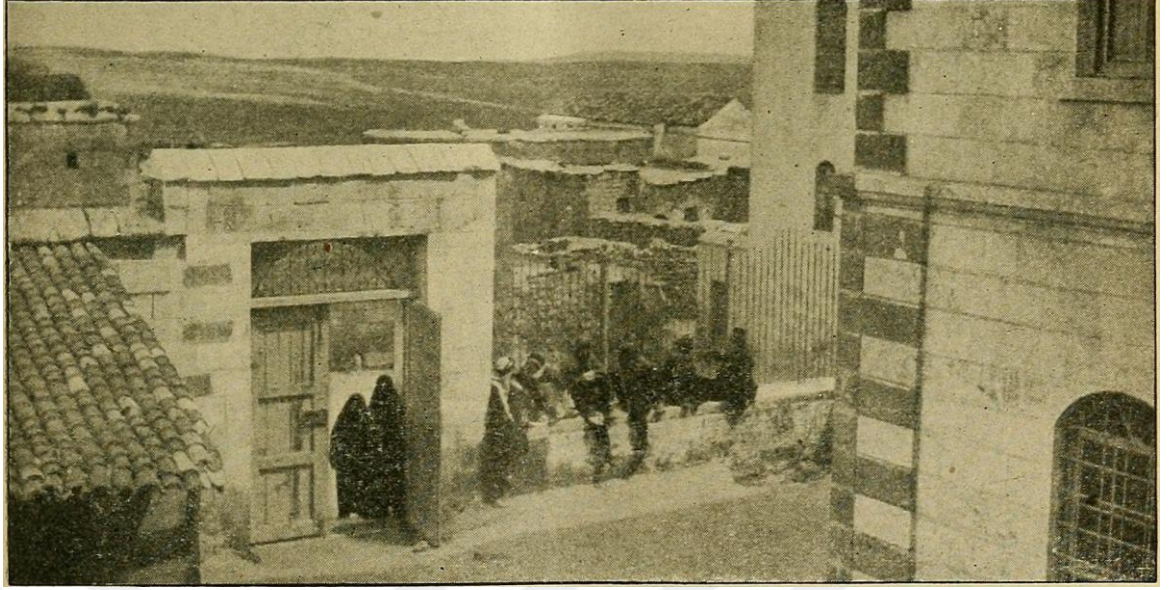
Şekil 8. 129. 1915, Yataklı Servis Binası (BCA, 2020)

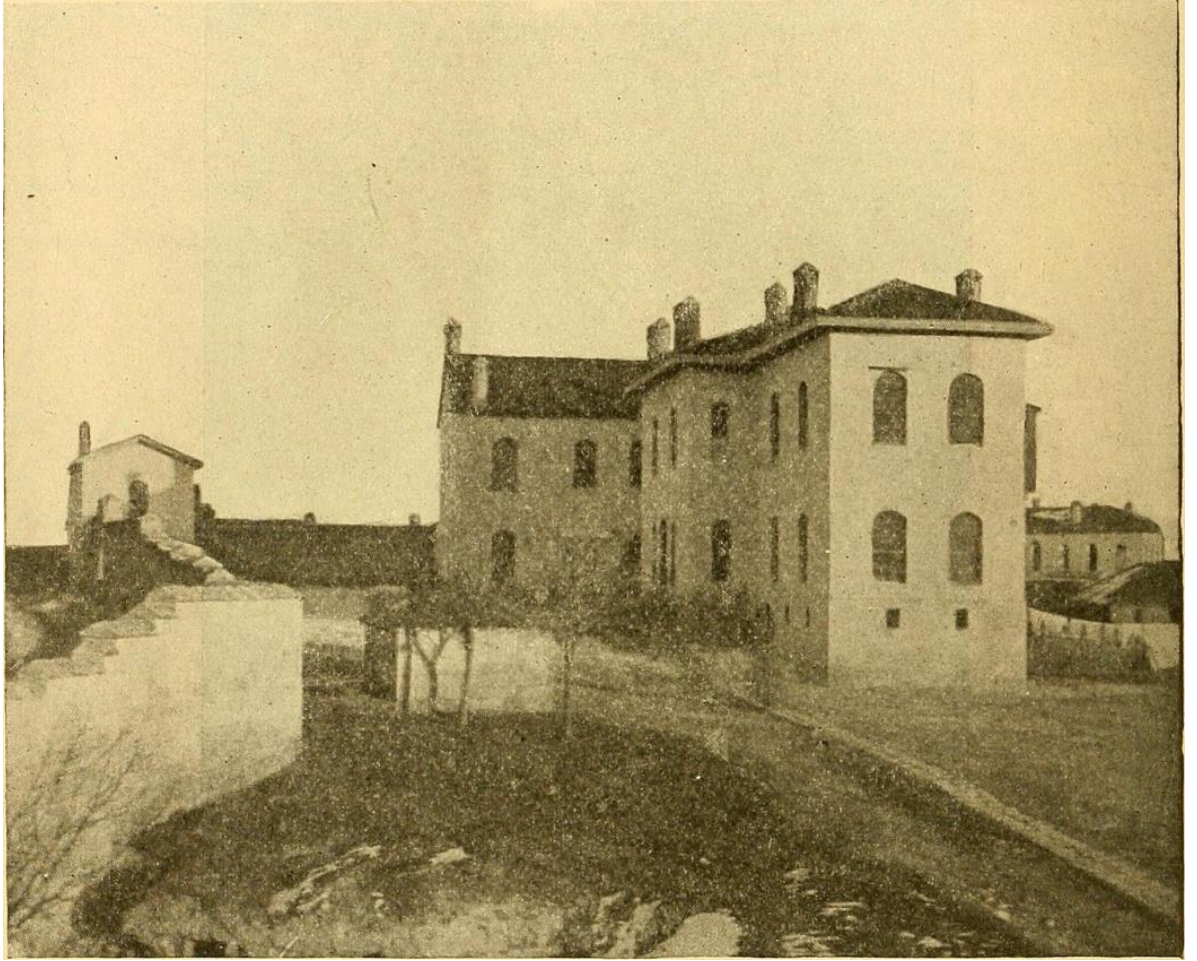
Şekil 8. 130. Dr. Azariah Smith Memorial Amerikan Hastanesi (B. Johnson, 2017)

Şekil 8. 131. Amerikan Hastanesi Doktor Evi (Ermeni Taşnak Arşivi, 1912)

Şekil 8. 133. 1870'ler Amerikan Hastanesi Avlusu (B. Johnson, 2017)

Şekil 8. 132. 1880-1885'te İnşa Edilen Hastane Binası (B. Johnson, 2017)

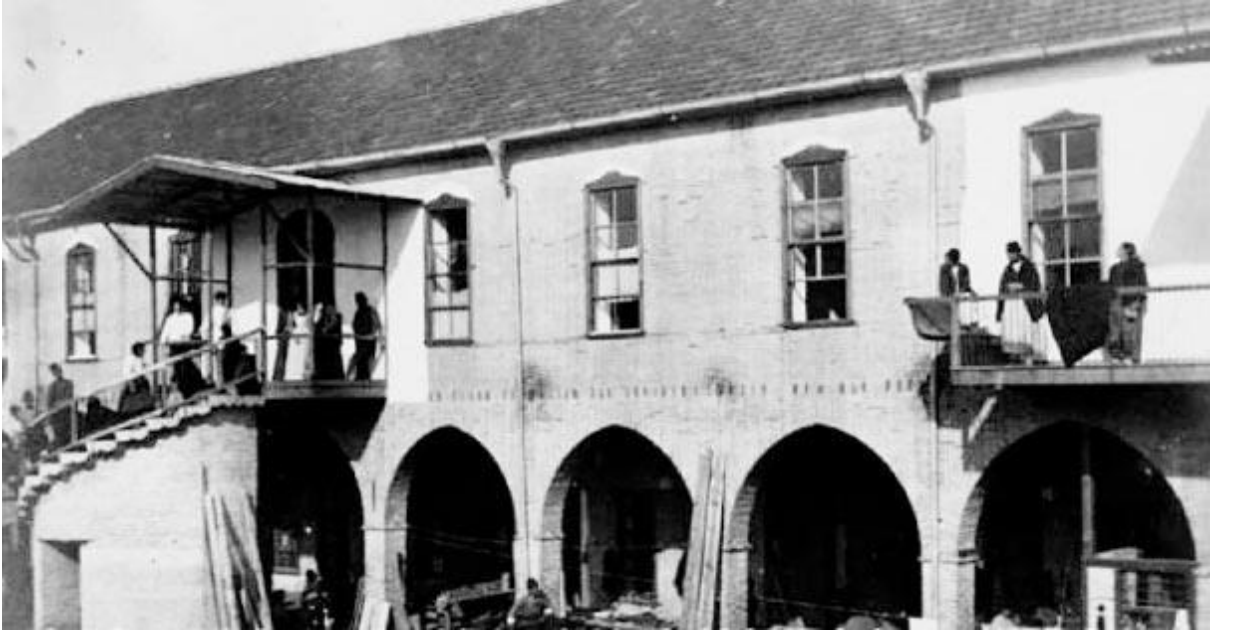
Şekil 8. 134. 1885 Sonrası Hastane Binası (A. Mıhçıoğlu Arşivi, 1885)

Şekil 8. 135. Marston Binası (B Johnson, 1905)

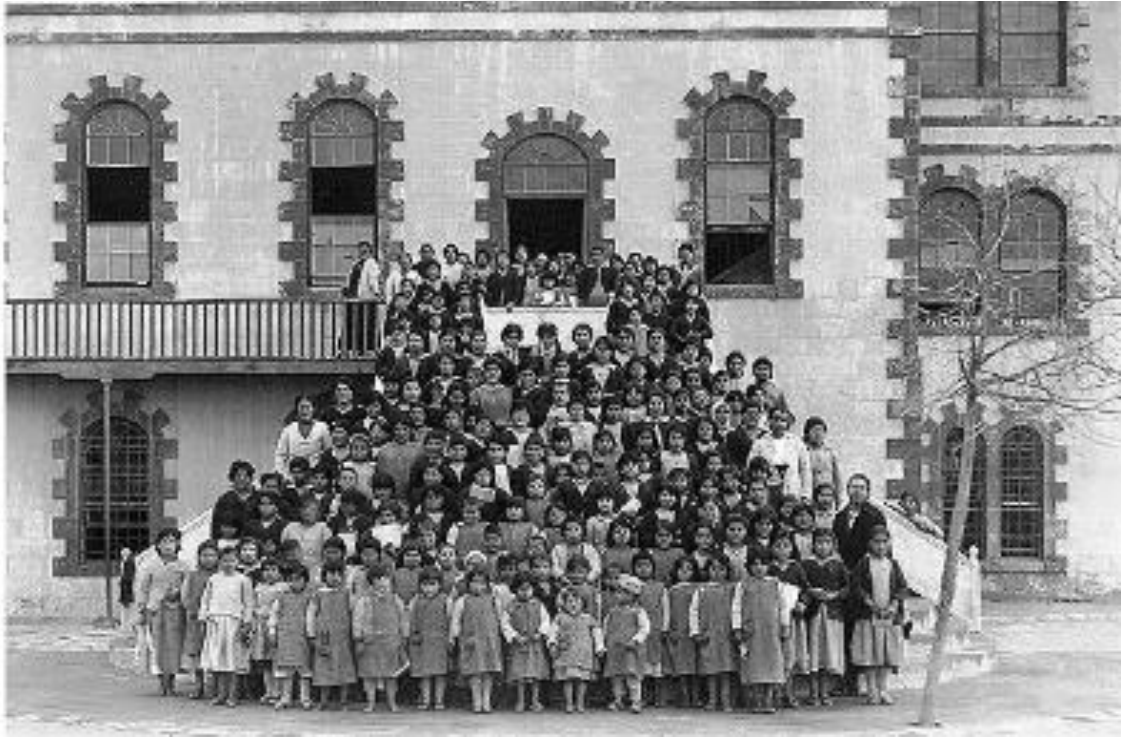
Şekil 8. 136. Hastane Arazisinde İnşa Edilen Amerikan Kız Koleji (B. Johnson, 2017)

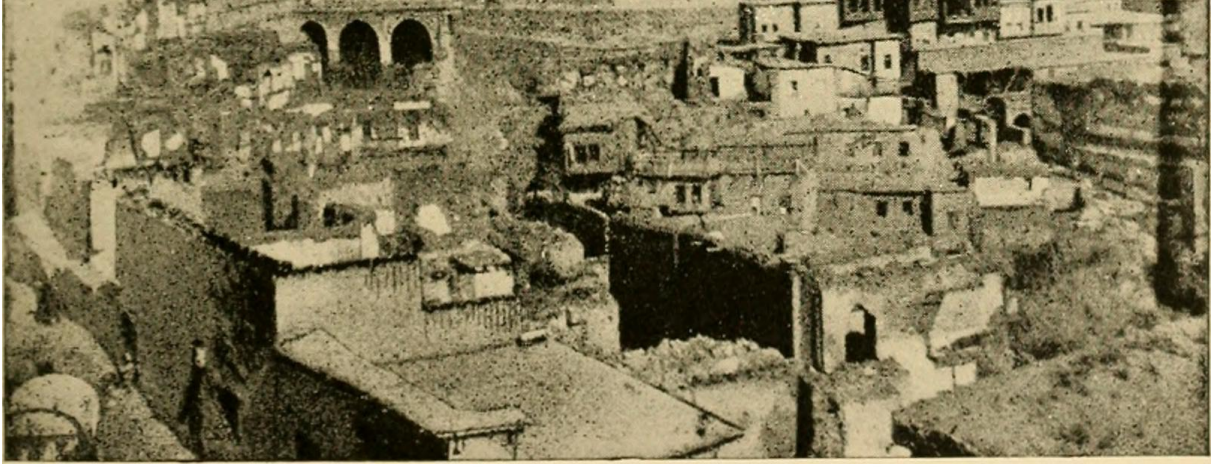
Şekil 8. 137. Amerikan Hastanesi (A. Mıhçıoğlu Arşivi, 1912)

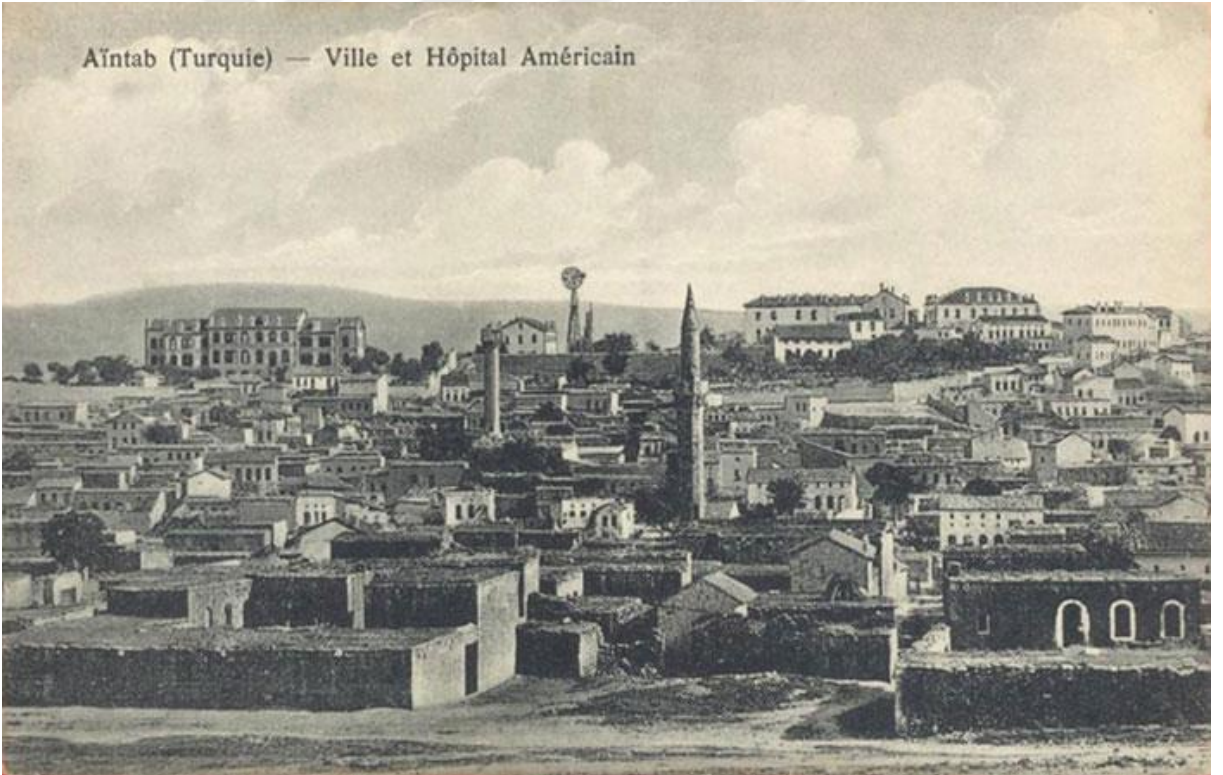
Şekil 8. 139. Dr. Azari Memorial Hastanesi Batı Yönü Ek Binası
(A. Mıhçıoğlu Arşivi, 2015)

Şekil 8. 138. Kız Okulu Olduğu Dönemde Giriş Kapısında Öğrenciler (J. Travis, 1910)

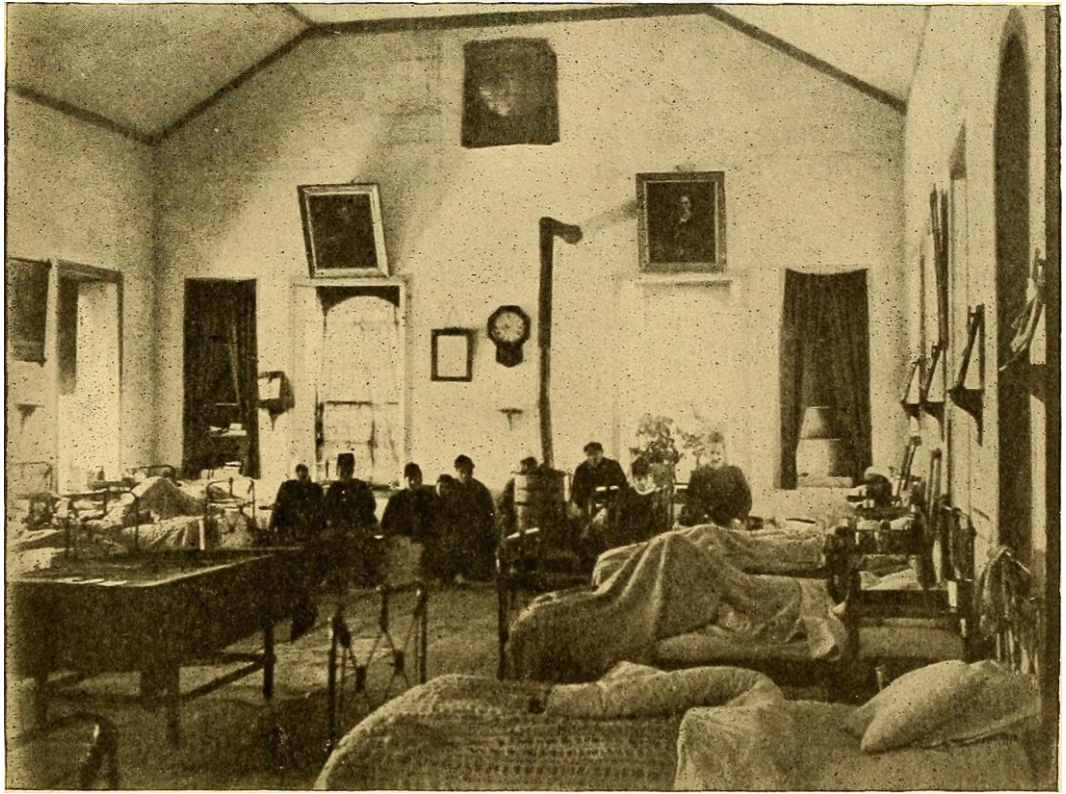
Şekil 8. 140. Amerikan Hastanesi Arazisi ve Binaları (Ermeni Taşnak Arşivi, 1912)

Şekil 8. 141. 20.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Amerikan Hastanesi (Fransa Devlet Arşivi, 2020)

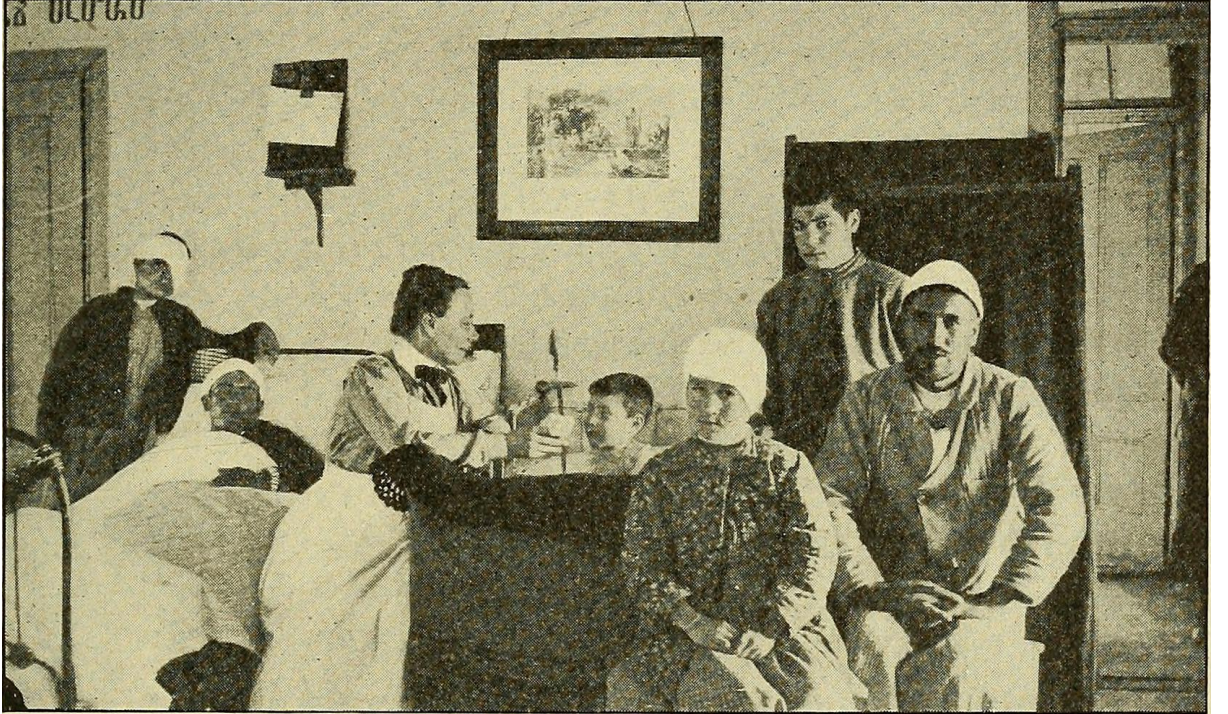
Şekil 8. 142. Kırkayak Parkı'ndan Hastanenin Görünümü (Fransa Devlet Arşivi,2020)

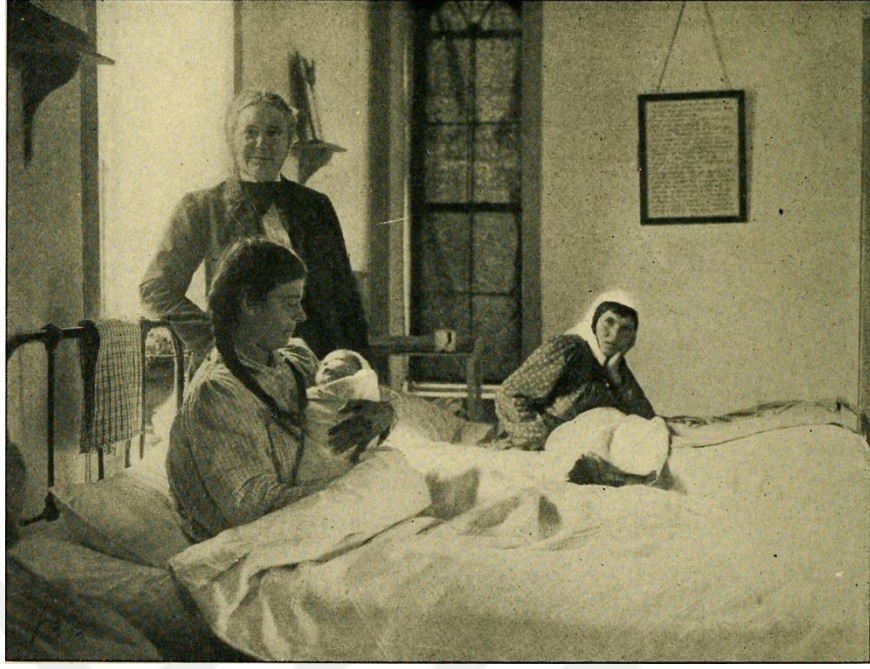
Şekil 8. 143. Amerikan Hastanesi İç Mekân (B. Johnson, 2017)

Şekil 8. 144. Amerikan Hastanesi Hastaları (B. Johnson, 2017)

Şekil 8. 145. 1910, Hemşire Elizabeth Trowbridge Hastalarla İlgilenirken (B. Johnson, 2017)

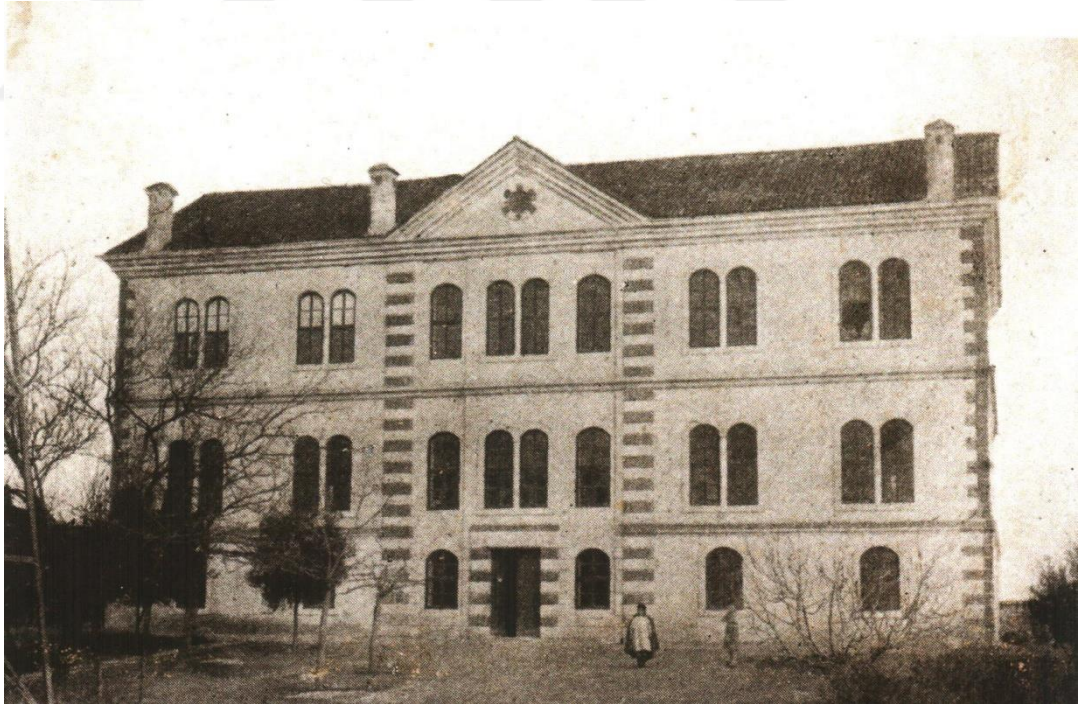
Şekil 8. 147. 1910, Hemşire Elizabeth Trowbridge Hastalarla
İlgilenirken (B. Johnson, 2017)

Şekil 8. 146. Marston Binası (B. Johnson, 2017)

Şekil 8. 149. 1885 Sonrası Yapılan Ek Binalar (B. Johnson, 2017)

Şekil 8. 148. Dr. Azarîh Smith Memorial Hastanesi Batı Yönündeki Ek Bina
(A. Mihçioğlu, 2015)

Şekil 8. 150. 1930, Hastane (B. Johnson, 2017)

Şekil 8. 151. Gözlem Odası Restorasyon Çalışması (A. Uğraş Arşivi, 2003)

Şekil 8. 152. Acil Blok Restorasyon Öncesi
(A. Uğraş Arşivi, 1995)

Şekil 8. 154. B Blok (A. Uğraş Arşivi, 2008)

Şekil 8. 153. B Blok Kuzey Cephesi (A. Uğraş
Arşivi, 2008)

Şekil 8. 155. B Blok Güney Cephesi (A. Uğraş Arşivi, 2008)

Şekil 8. 157. B Blok (A. Uğraş Arşivi, 2018)

Şekil 8. 156. B Blok (A. Uğraş Arşivi, 2018)

Şekil 8. 160. Çatı-Baca (A. Uğraş Arşivi, 2015)

Şekil 8. 159. Tavan Arası (A. Uğraş Arşivi, 2015)

Şekil 8. 158. Poliklinik Bahçesindeki Su Kuyusu (A. Uğraş Arşivi, 2006)

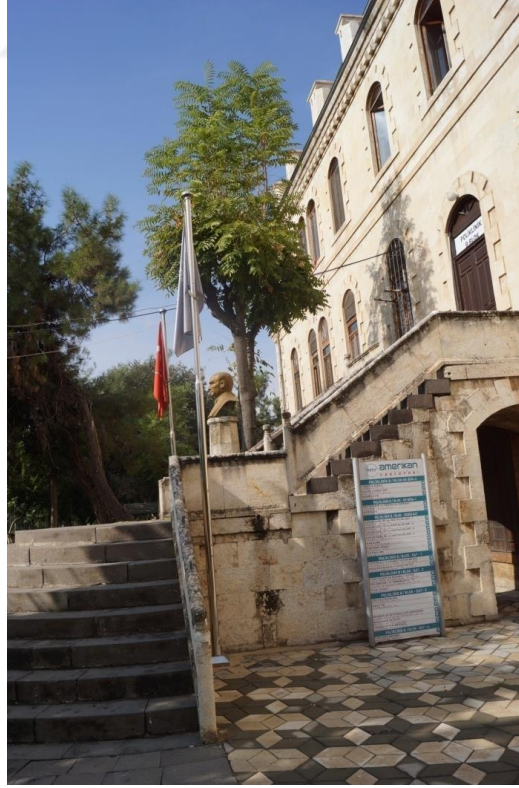
Şekil 8. 161. Acil Blok Restorasyon Sonrası (A. Uğraş Arşivi, 2015)

Şekil 8. 162. Acil Blok (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 163. Giriş Kapısı (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 164. B Blok (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 165. B Blok (E.Y. Bakan, 2019)

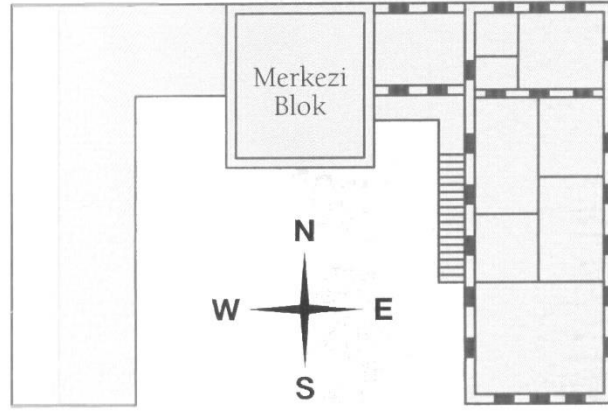
Şekil 8. 166. B Blok (E.Y. Bakan, 2019)

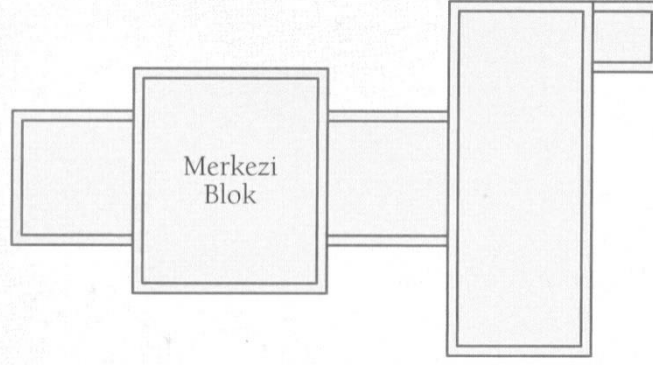
Şekil 8. 168. A Blok Giriş Kapısı Kemerli Kapı Yazı Detayı (A. Mıhçıoğlu Arşivi, 2019)

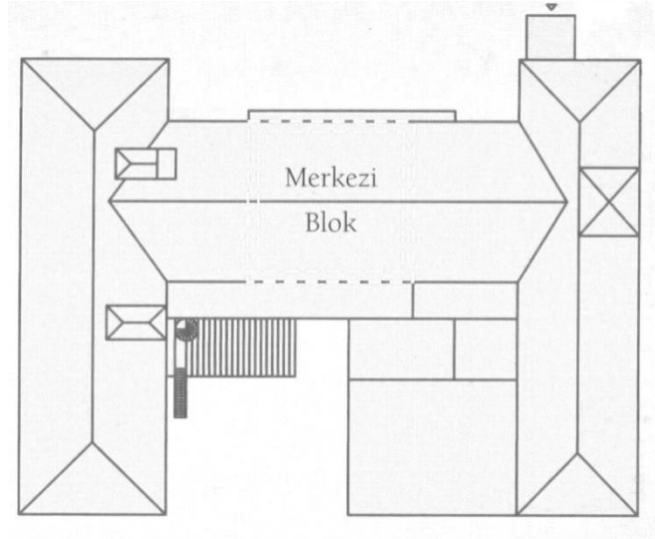
Şekil 8. 167. B Blok Güney Cephesi Merkezi Türkiye Koleji Arma Detayı (A. Uğraş Arşivi, 2018)

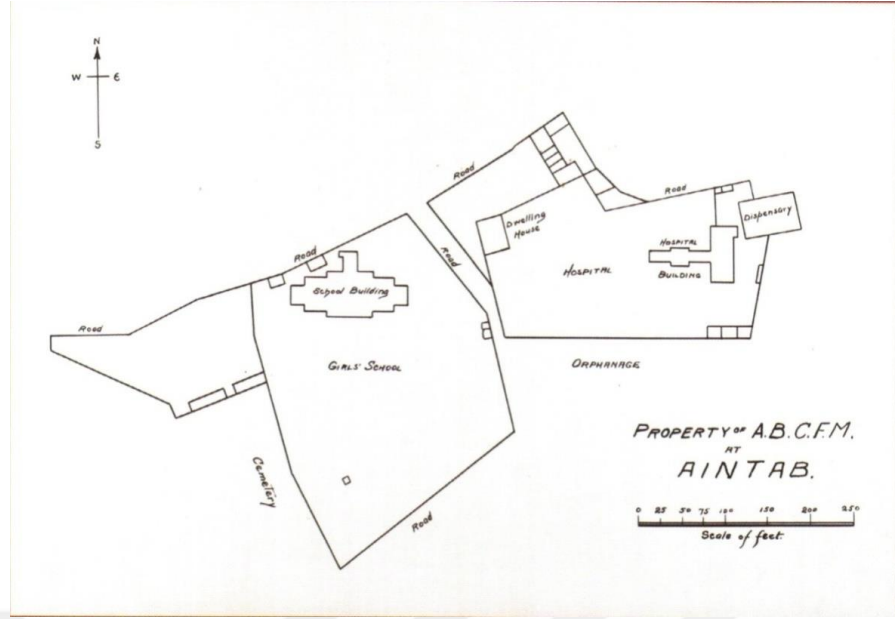
Şekil 8. 169. 1876 Planı (B. Johnson, 2017)

Şekil 8. 170. 1880-1885'te İnşa Edilen Binalar (B. Johnson, 2017)

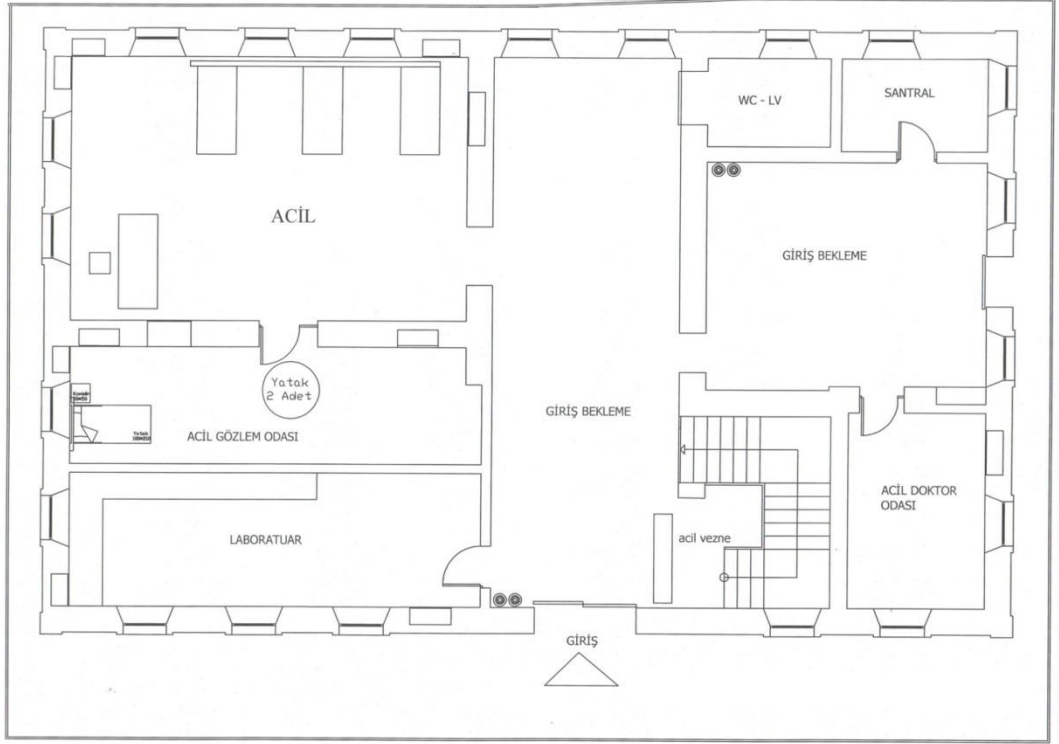
Şekil 8. 171. Yataklı Servis Planı (B. Johnson, 2017)

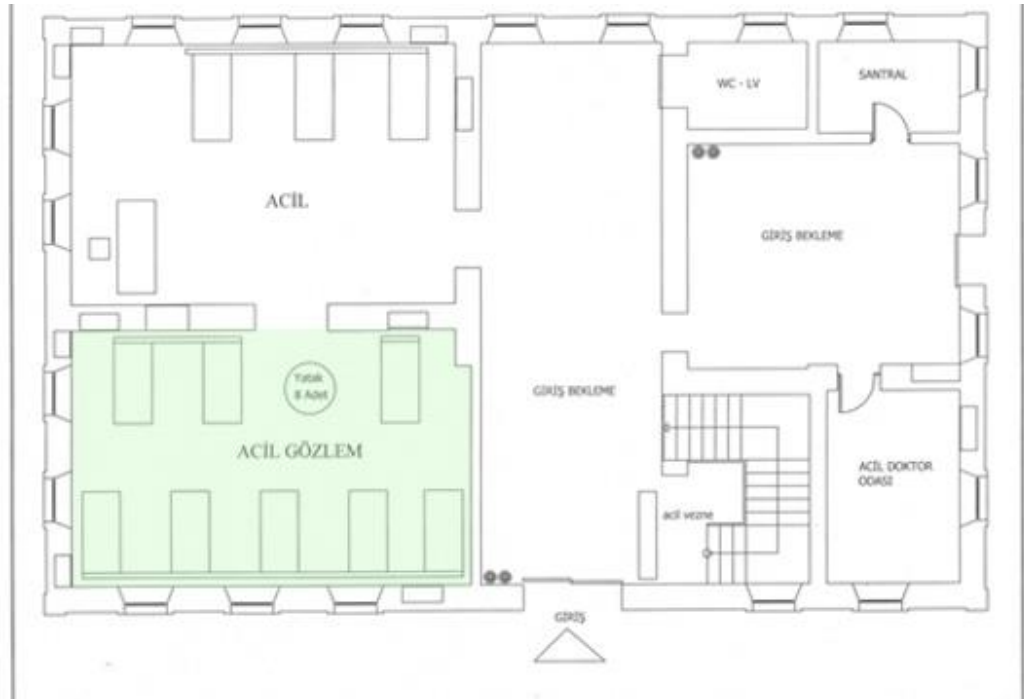
Şekil 8. 172. 1912 Hastane ve Protestan Kız Okulu'nun Özgün Planı (B. Johnson, 1912)

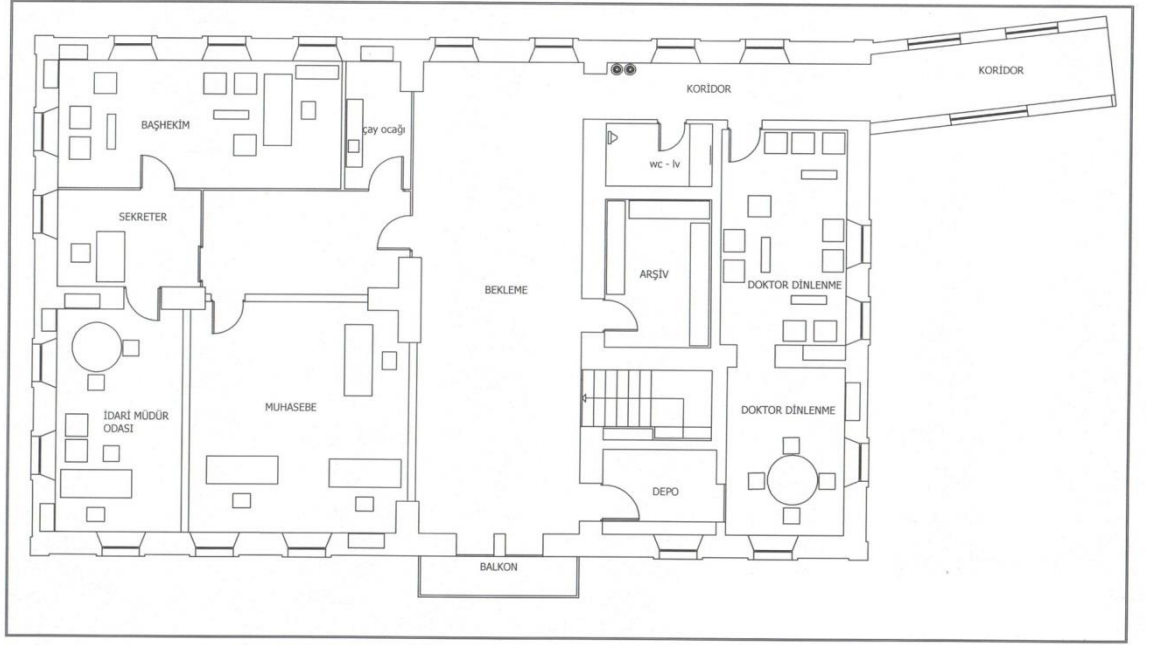
Şekil 8. 173. Amerikan Hastanesi Yerleşim Planı 2007 (A. Uğraş Arşivi, 2019)

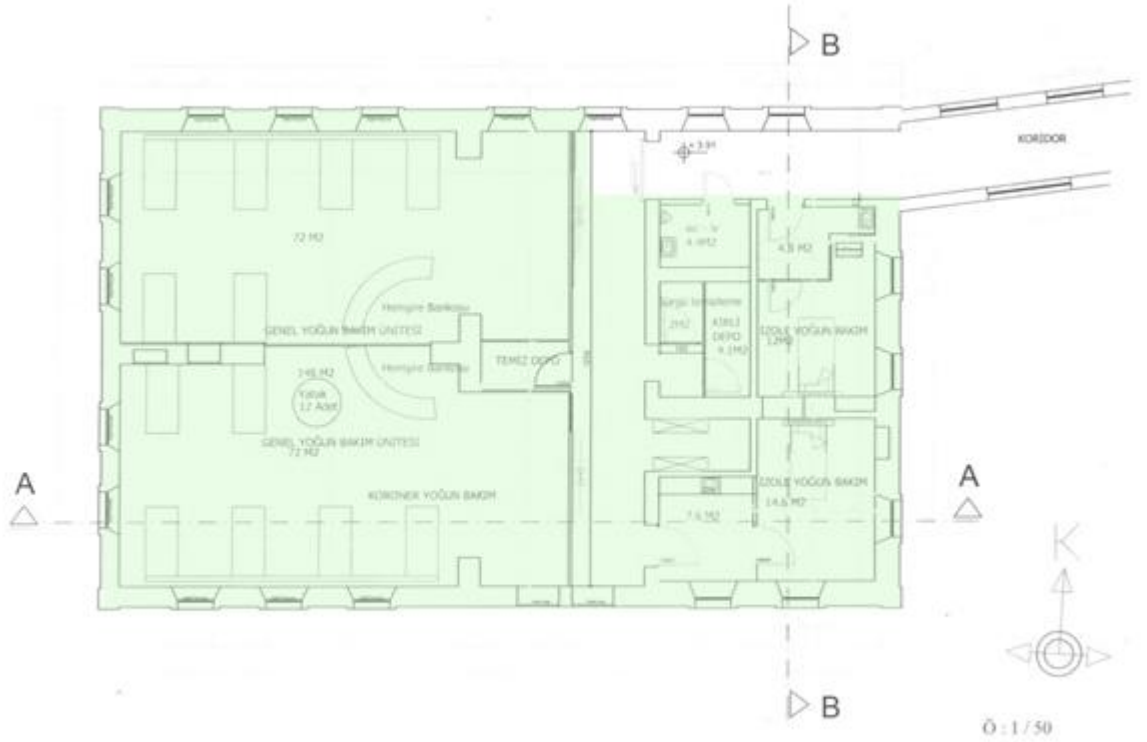
Şekil 8. 175. Amerikan Hastanesi Acil Blok Zemin Kat Restorasyon Öncesi Planı 2001
(A. Uğraş Arşivi, 2019)

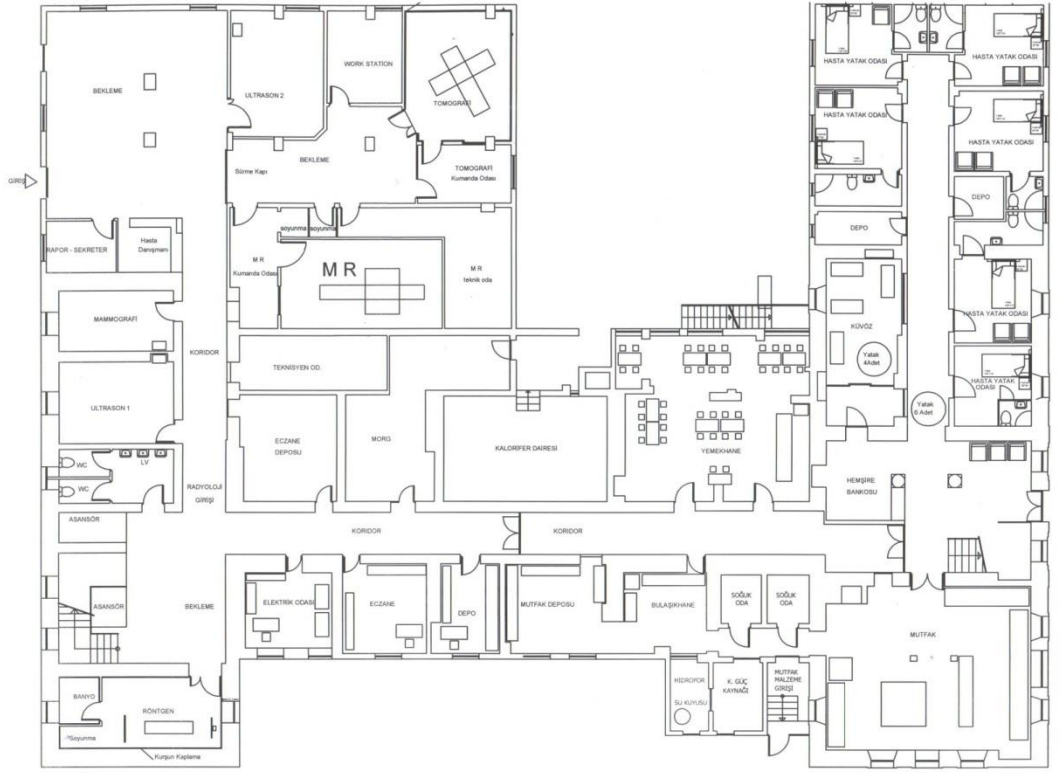
Şekil 8. 174. Amerikan Hastanesi Acil Blok Zemin Kat Restorasyon Sonrası Planı 2007
(A. Uğraş Arşivi, 2019)

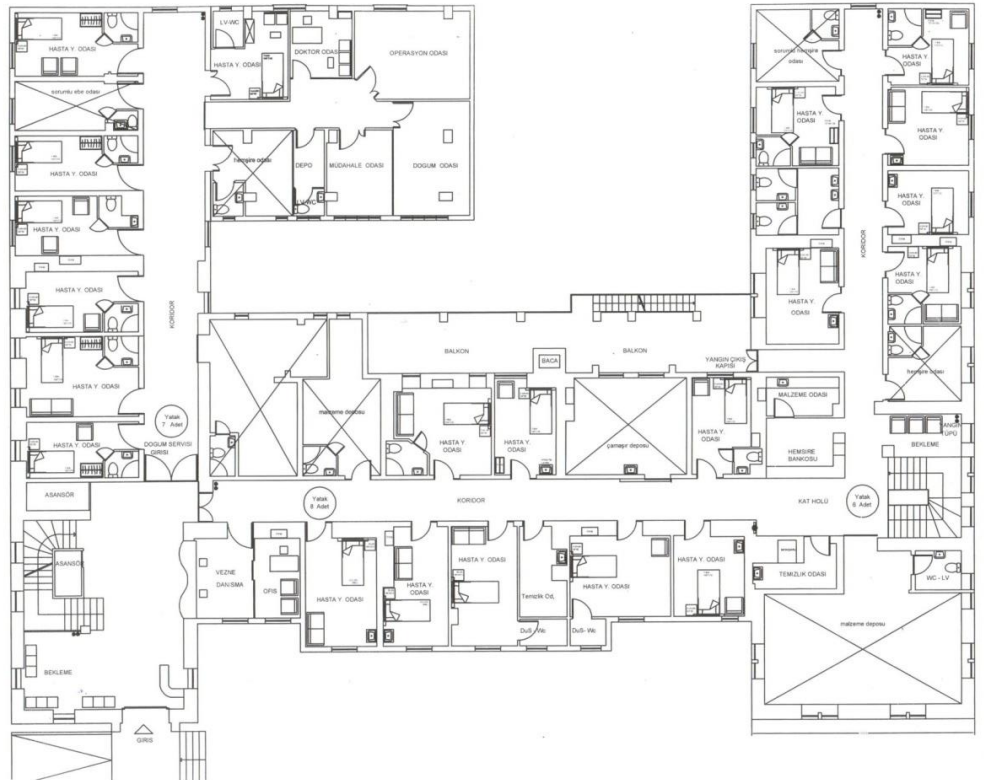
Şekil 8. 177. Amerikan Hastanesi Acil Blok Yoğun Bakım 1. Kat Restorasyon Öncesi Planı 2001 (A. Uğraş Arşivi, 2019)

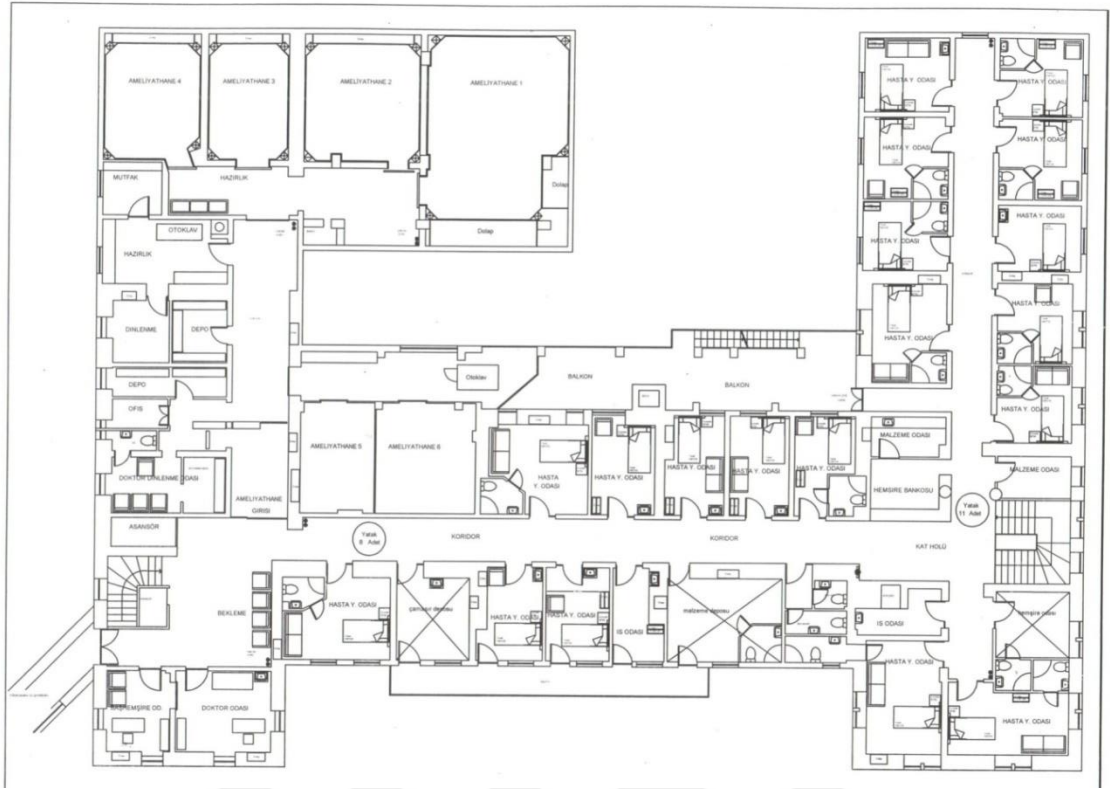
Şekil 8. 176. Amerikan Hastanesi Acil Blok Yoğun Bakım 1. Kat Restorasyon Sonrası Planı 2007 (A. Uğraş Arşivi, 2019)

Şekil 8. 179. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis Bodrum Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007 (A. Uğraş Arşivi, 2019)

Şekil 8. 178. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis Zemin Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007 (A. Uğraş Arşivi, 2019)

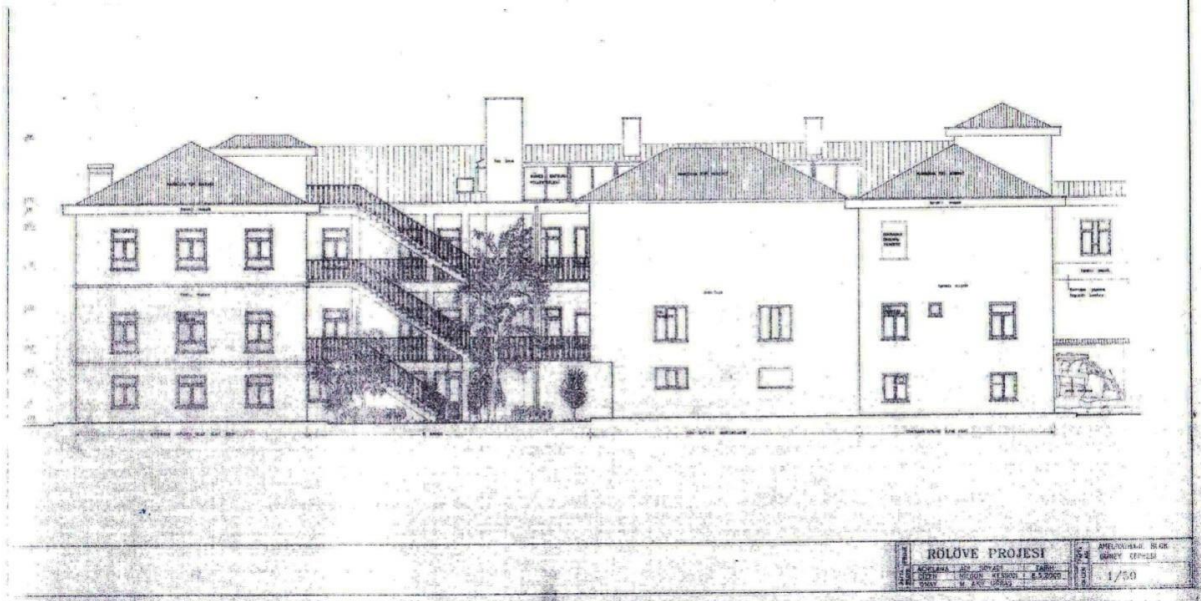
Şekil 8. 180. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis 1. Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007 (A. Uğraş Arşivi, 2019)

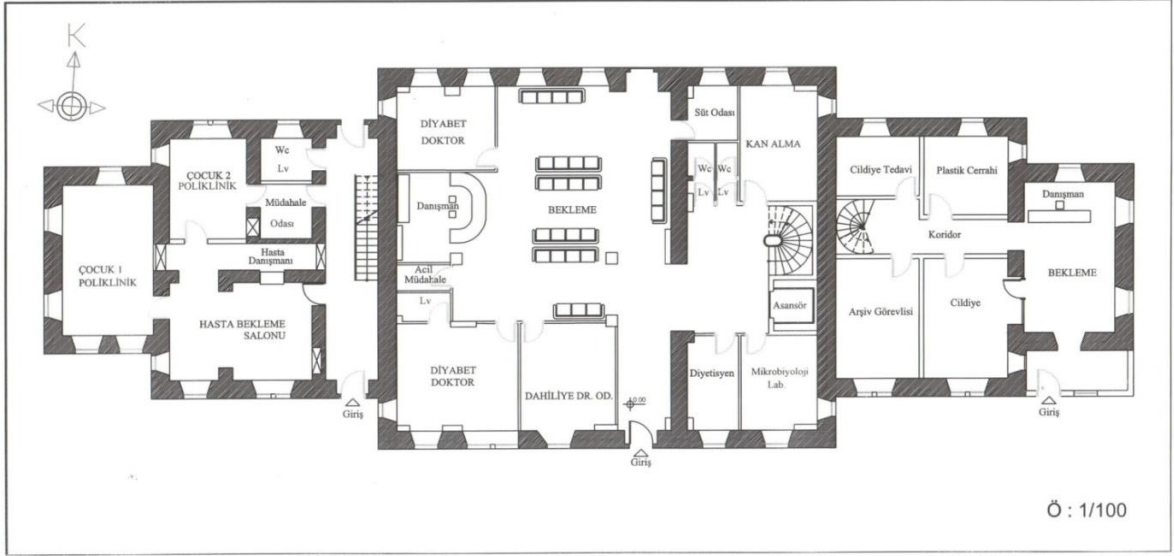
Şekil 8. 181. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis A-A Kesiti Restorasyon Sonrası 2007 (A. Uğraş Arşivi, 2019)

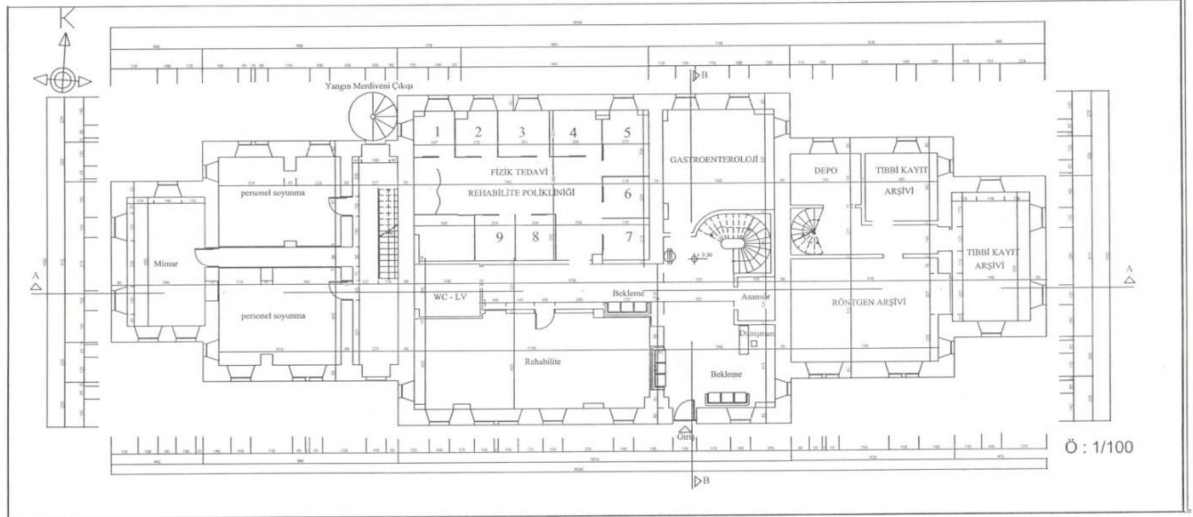
Şekil 8. 182. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis Ameliyathane Blok Güney Cephesi Restorasyon Sonrası 2007 (A. Uğraş Arşivi, 2019)

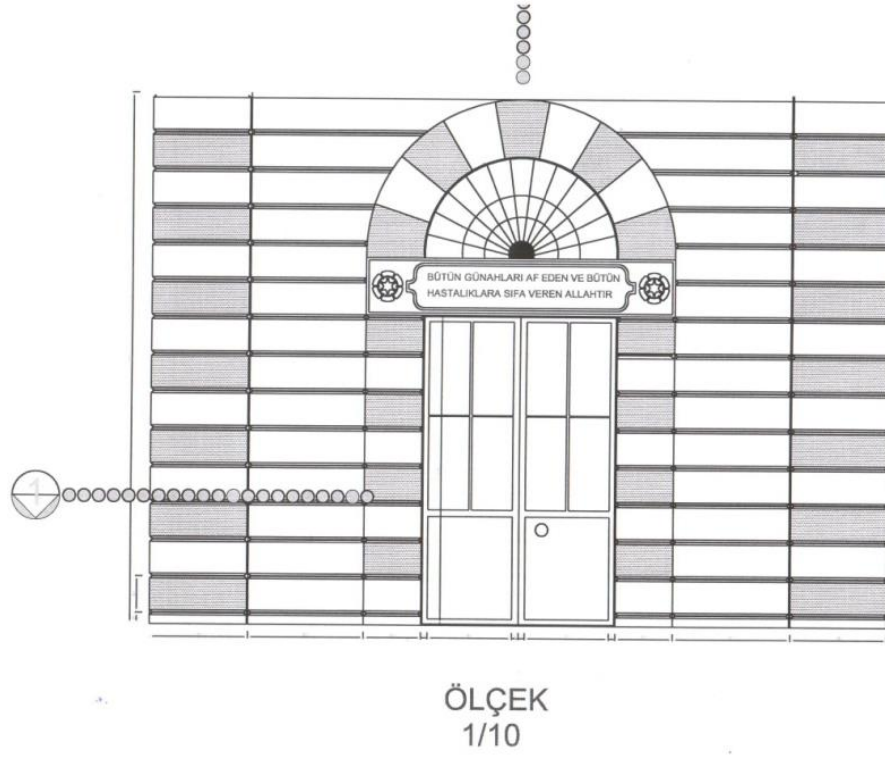
Şekil 8. 183. Amerikan Hastanesi Yataklı Servis Kuzey Güney Cephesi Restorasyon Sonrası 2007 (A. Uğraş Arşivi, 2019)

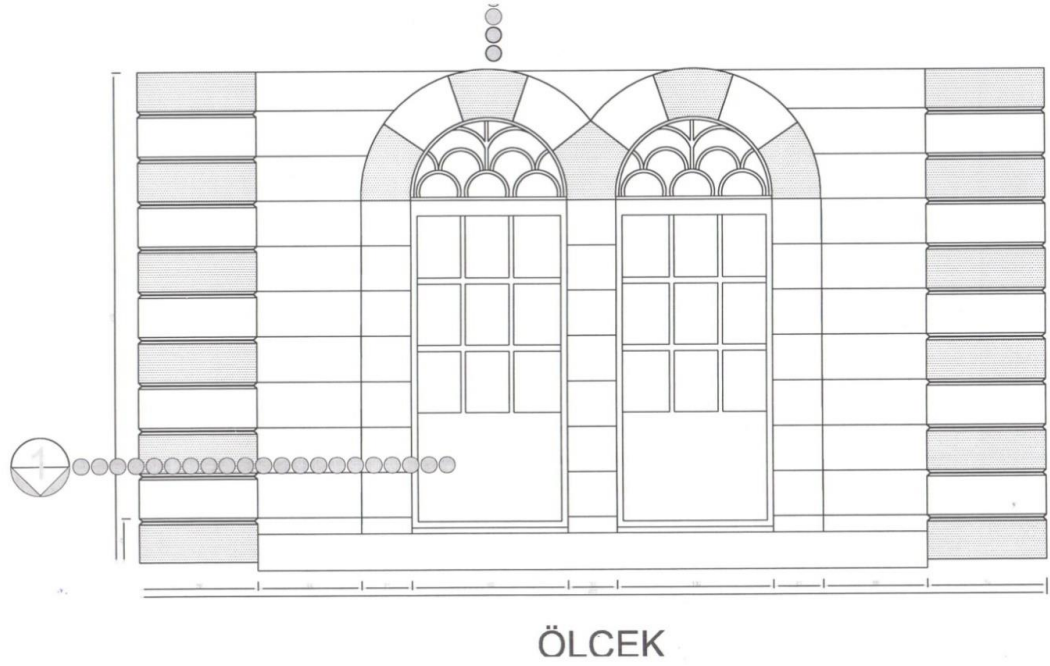
Şekil 8. 184. Amerikan Hastanesi B Blok Zemin Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007
(A. Uğraş Arşivi, 2019)

Şekil 8. 185. Amerikan Hastanesi B Blok 1. Kat Planı Restorasyon Sonrası 2007
(A. Uğraş Arşivi, 2019)

Şekil 8. 189. Amerikan Hastanesi Acil Blok Giriş Kapısı Restorasyon Sonrası 2007
(A. Uğraş Arşivi, 2019)

Şekil 8. 188. Amerikan Hastanesi Acil Blok 1. Kat Balkon Detayı Restorasyon Sonrası 2007
(A. Uğraş Arşivi, 2019)

Kat. No. 14. 3. Amerikan Kız Koleji

TARİH: 1879'da kurulan kolej zaman içerisinde farklı binalarda eğitim vermiştir.

YAPTIRAN: Okulun ilk kısmı 1859'da American Board of Mission misyonerlerinden Bayan Progis tarafından kurulmuştur.

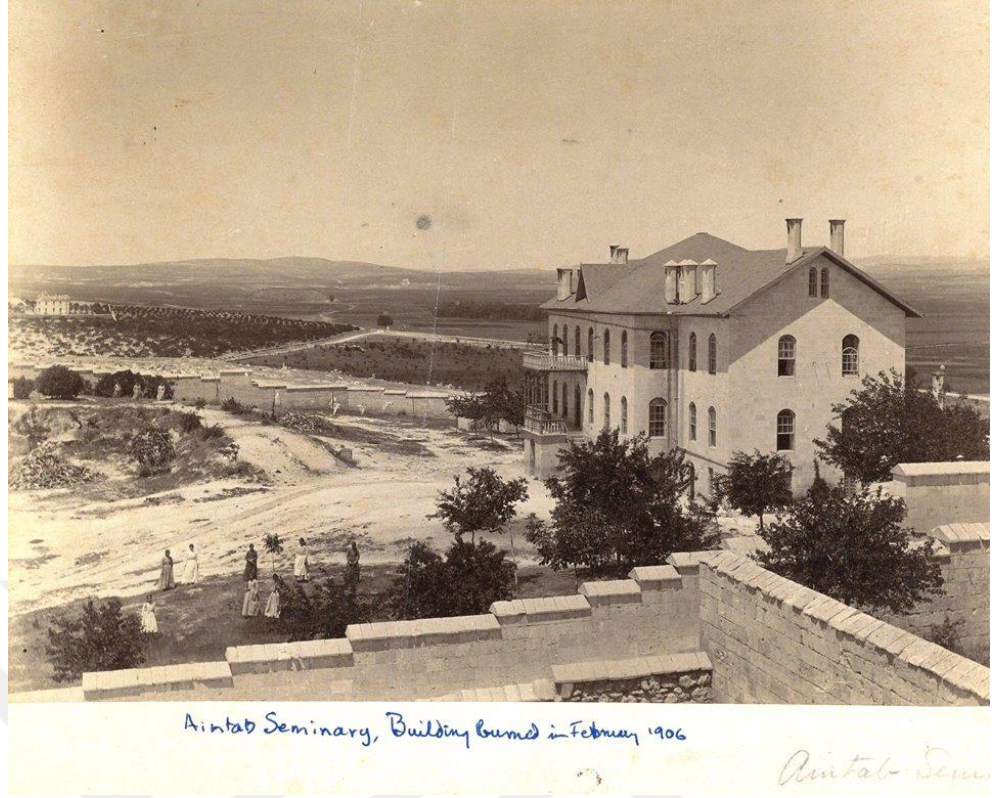
KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: İlk binası Kayacık Mahallesi'nde olan okulun arsası üç Ermeni aile tarafından satın alınmıştır. Amerikan Kız Koleji kendi binasına taşınmadan önce Barsumyanlara ait binada, daha sonra hemen yanında bulunan ve bugün Oyuncak Müzesi olarak kullanılan Cebeciyanlara ait binada eğitim vermiştir. Amerikan Kız Koleji 1883'te Amerikan Hastanesi yanındaki yeni binasına taşınmıştır. Kuruluşundan 33 yıl sonra 1886'da Osmanlı hükümetince rüşdi kız okulu olarak kabul edilmiştir.

MALZEME VE TEKNİK: Bugün Osmanlı Bankası, Bekirbey İlkokulu, Kayacık İlkokulu, Fatih Sultan Mehmet İlkokulu ve son olarak Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kudeb binası olarak kullanılan Amerikan Kız Koleji'nin ilk binası taş bir yapıdır. Bölgedeki klasik yapılanmanın bir örneğidir.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: İlk binası günümüzde Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kudeb binası olarak kullanılırken son binası Amerikan Hastanesi'nin bir bölümü olarak kullanılmaktadır.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Şekil 8. 191. Amerikan Kız Koleji 1906 (K. Sarafian, 1957)

Şekil 8. 190. Amerikan Kız Koleji Bugünkü Amerikan Hastanesi B Blok
(E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 193. Amerikan Kız Koleji Bugünkü Amerikan Hastanesi B Blok (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 192. Amerikan Kız Koleji Bugünkü Amerikan Hastanesi B Blok (E.Y. Bakan, 2019)

Kat. No. 15. Hayganuşyan Kız Lisesi

TARİH: 1878-1915 yılları arasında eğitim vermiştir. Kızlara yönelik Antep'teki ilk okul olma özelliğini taşınmaktadır. İki binası olduğu Sarafian'ın kitabında anlatılmaktadır. İlk bina 1878'de ikinci binaysa 1902'de yapılmıştır.¹⁰³

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Amerikalı misyoner Bayan Schneider tarafından önce kendi evinde ders vermeye başladığı okul Bayan M. Proctor'un da desteğiyle 1859'da okul hâline getirmeyi başarmışlardır. 1860'daysa yatılı tesisler eklenerek tam teşekküllü bir kız okulu kurmayı başarmışlardır. Bu gelişmeleri yakından takip eden Nicholas Nazaretyan Bayan Schneider ve Bayan Proctor'u takliden resmi olarak Antep'in ilk kız okulunu 1 Mart 1878'de eğitime açmıştır. Okul, öğrencilerin ödediği küçük harçların yanı sıra (Milli Otel) Millet Han'ın geliriyle de desteklenmiştir. Yeni binayıysa Nicholas Nazaretyan'ın kız kardeşi ve tanınmış birkaç hayırseverin finanse ettiği bu bina 1902 yılında yapılmıştır.

YAPIDA YERİ: İlk binanın Saint Mary Kilisesi'nin yakınında olduğu tahmin edilmektedir. Asıl bina Bey Mahallesi, Tepe Sokakta bulunmaktadır.

MALZEME VE TEKNİK: İlk binası fotoğraflarından görüldüğü üzere taş bir binadır. Ancak öğrenci sayısı arttıkça eski bina büyüyen kız okulu için artık yeterli olmamıştır ve bu sebeple yeni bir binaya ihtiyaç duyulmuştur.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Yapı bir süre Askeri Kurul Merkezi olarak Fransızlar tarafından da kullanılmıştır. Cumhuriyetten sonra Kayacık İlkokulu ve daha sonra Fatih İlkokulu olarak kullanılmıştır. Bugün Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi olarak kullanılmaya devam etmektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

¹⁰³ Kevork Sarafian, A Brief History of Aintab, (1957) s.132.

Şekil 8. 194. Hayganuşyan Kız Lisesi (K. Sarafian, 1957)

Şekil 8. 195. Restorasyon Öncesi Hayganuşyan Lisesi (A. Mihçioğlu Arşivi, 2009)

Şekil 8. 196. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 197. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 198. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 199. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 200. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi Merdiven Sahanlık ve Basamak Altı Süslemesi (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 201. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi Tarihi Çeşmesi (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 203. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi (E.Y. Bakan, 2019)

Şekil 8. 202. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi İç Mekan (E.Y. Bakan, 2019)

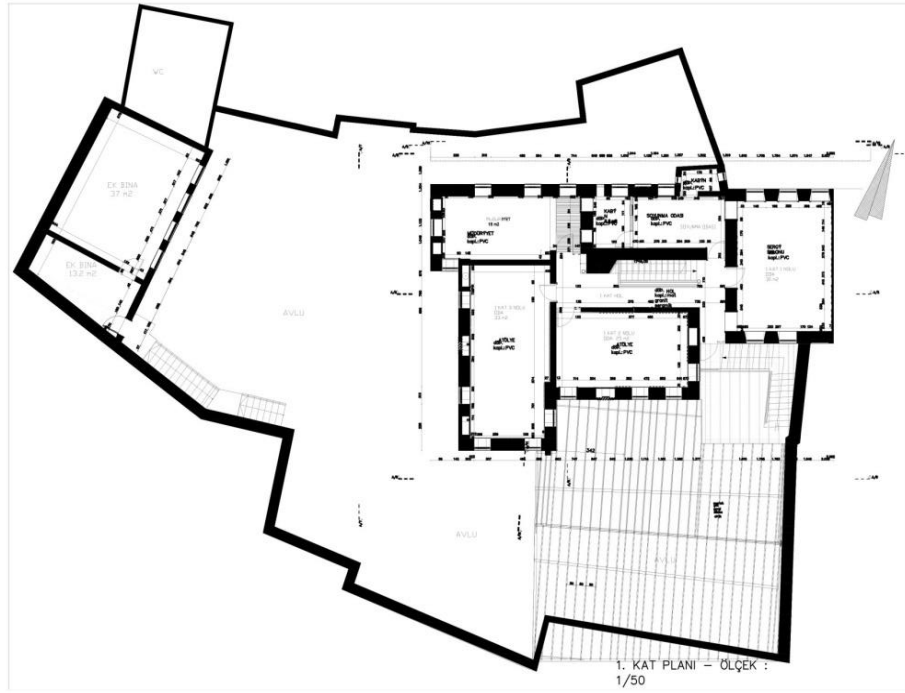
Şekil 8. 205. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi Çatısı (A. Mıhçıoğlu Arşivi, 2015)

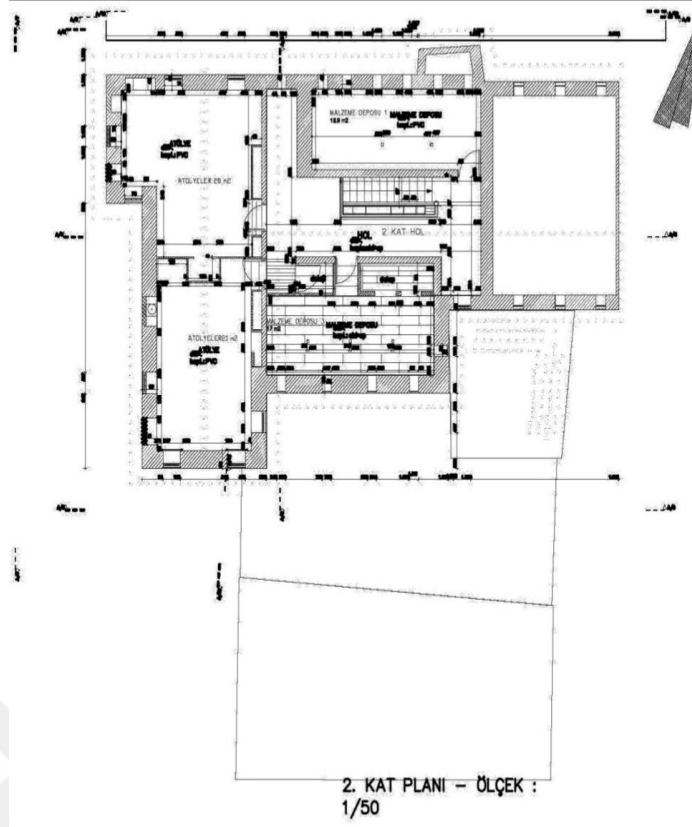
Şekil 8. 204. Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi Çatısı (A. Mıhçıoğlu Arşivi, 2015)

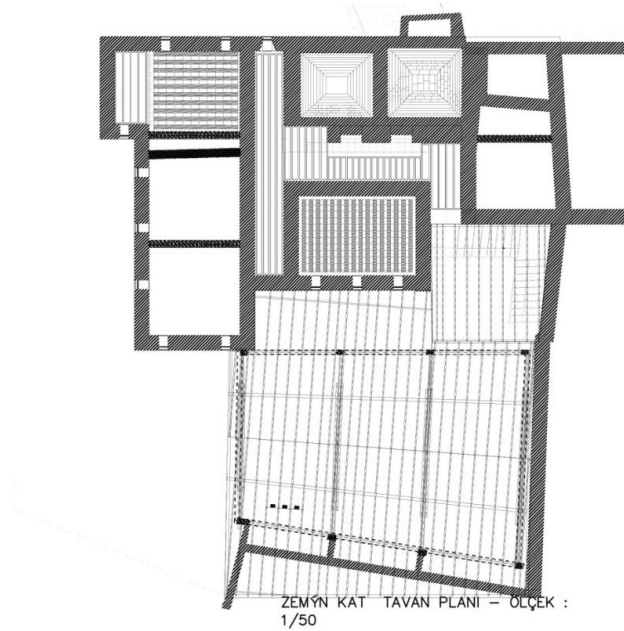
Şekil 8. 206. Hayganuşyan Kız Lisesi Zemin Kat Planı (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

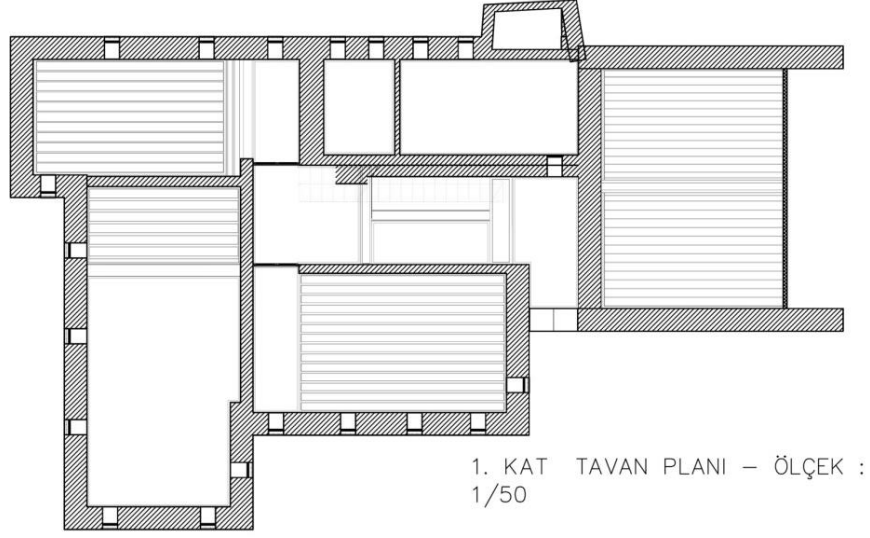
Şekil 8. 207. Hayganuşyan Kız Lisesi 1. Kat Planı (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

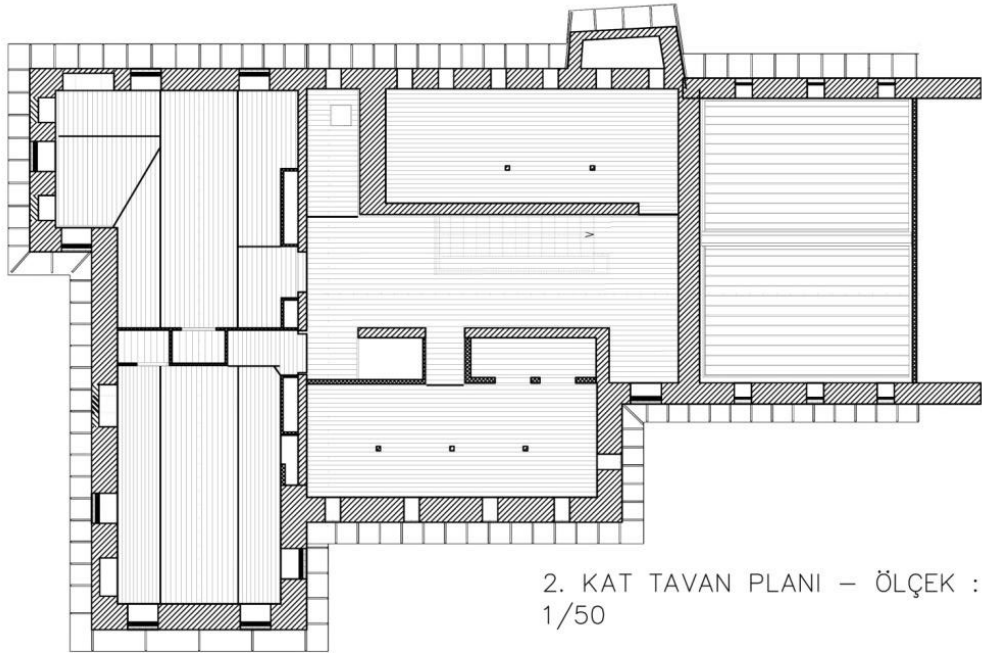
Şekil 8. 209. Hayganuşyan Kız Lisesi 2. Kat Planı
(Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

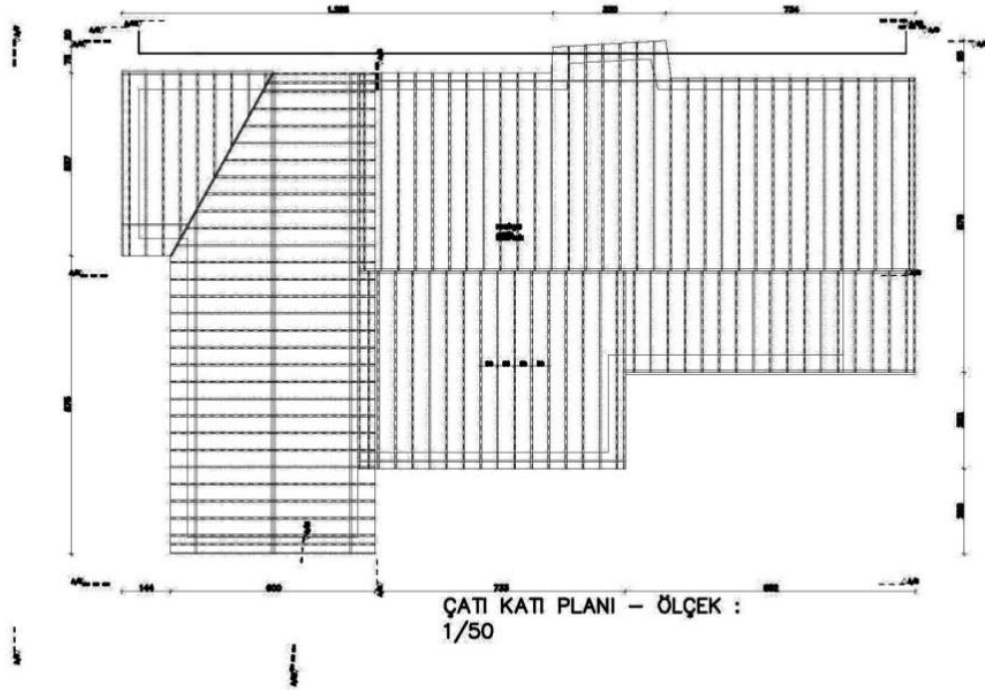
Şekil 8. 208. Hayganuşyan Kız Lisesi Zemin Kat
Tavan Planı (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

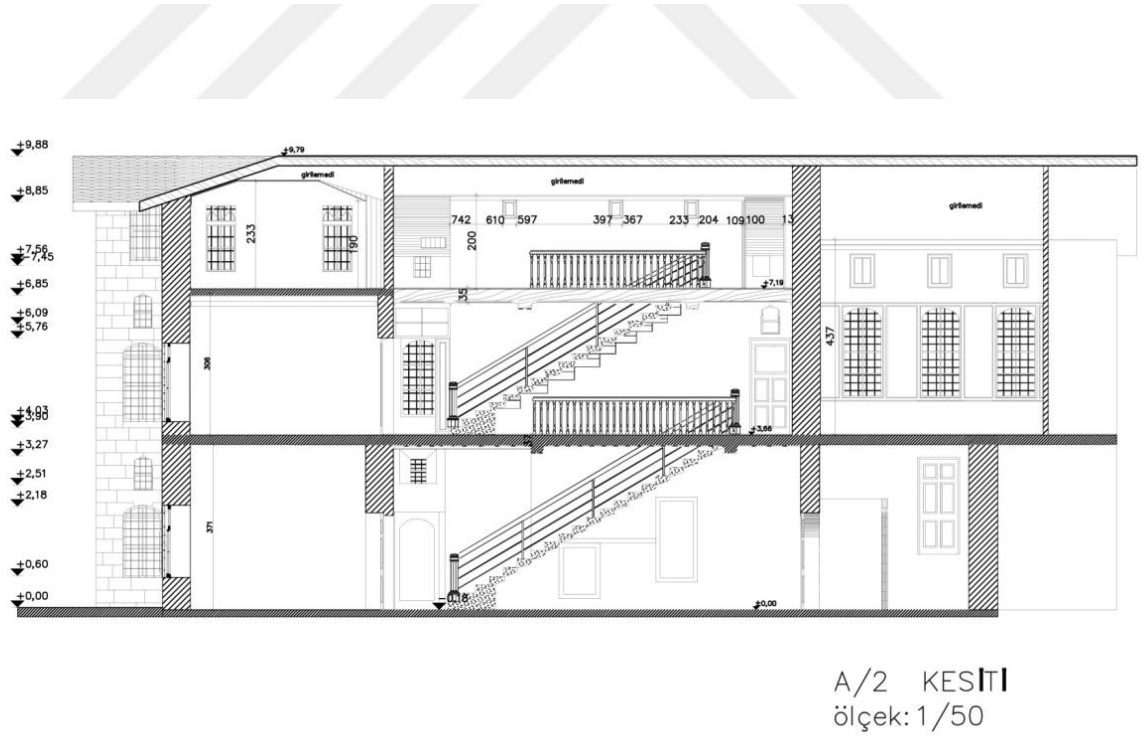
Şekil 8. 211. Hayganuşyan Kız Lisesi 1. Kat Tavan Planı (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 210. Hayganuşyan Kız Lisesi 2. Kat Tavan Planı (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

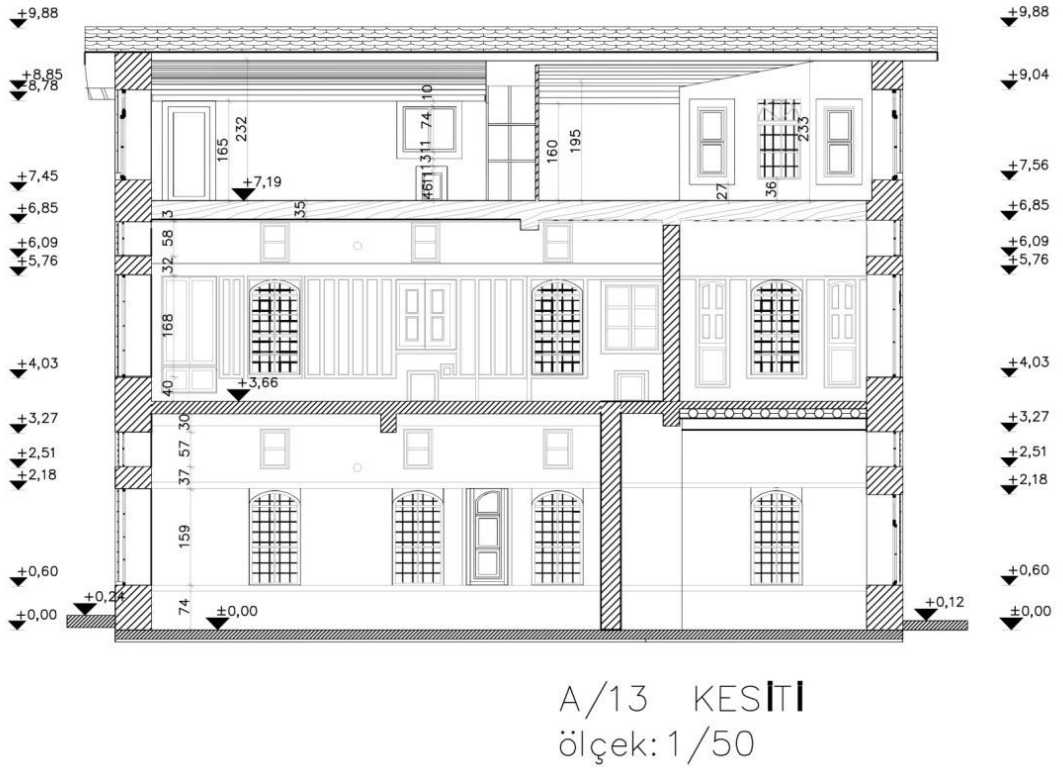
Şekil 8. 213. Hayganuşyan Kız Lisesi Çatı Katı Planı (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

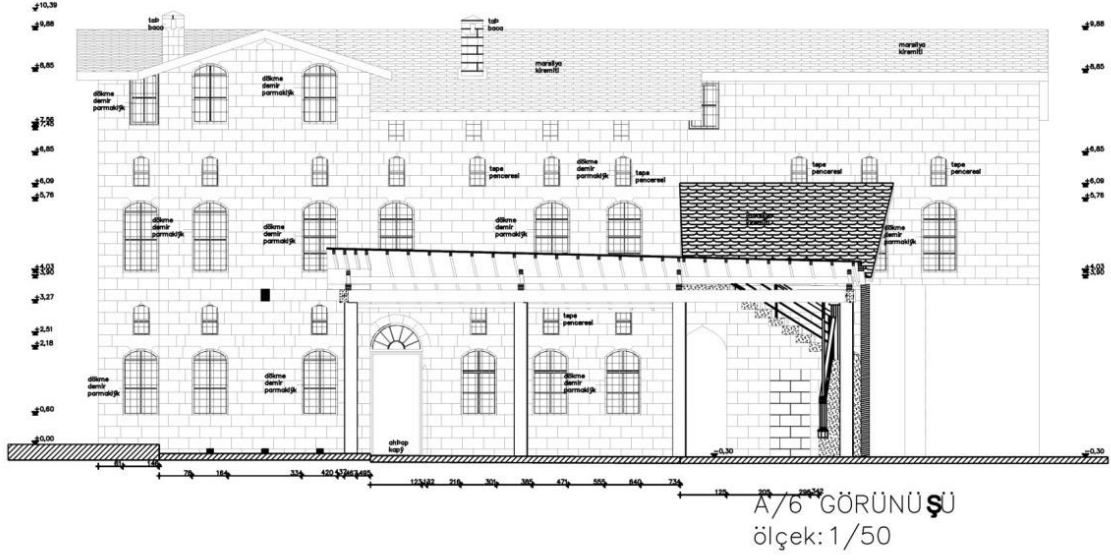
Şekil 8. 212. Hayganuşyan Kız Lisesi A/2 Kesiti (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

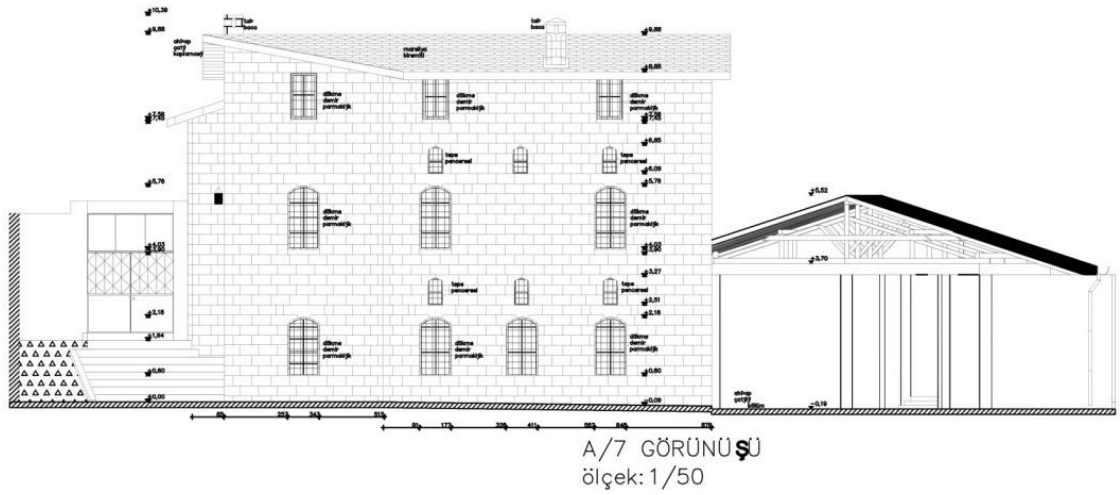
Şekil 8. 215. Hayranuşyan Kız Lisesi A/5 Kesiti (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

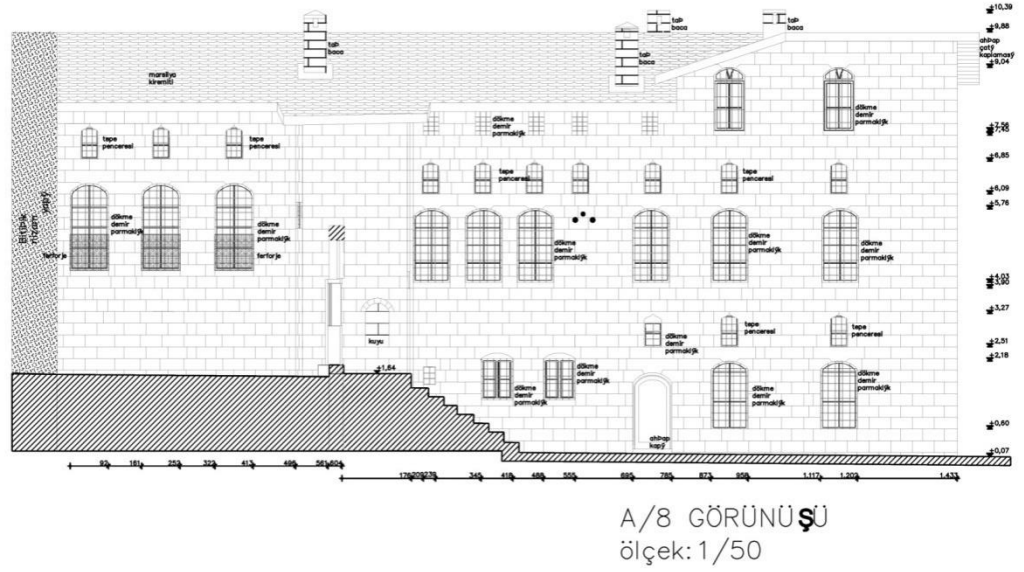
Şekil 8. 214. Hayranuşyan Kız Lisesi A/13 Kesiti (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 217. Hayganuşyan Kız Lisesi A/7 Görünüşü (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 216. Hayganuşyan Kız Lisesi A/6 Görünüşü (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 218. Hayganuşyan Kız Lisesi A/8 Görünüşü (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Kat. No. 16. Haygazyan Lisesi

TARİH: 1883'te eğitime başlamıştır. 1879'da kilisede eğitim verilmiştir. Pazar okulları ve akşam kursları verilmiştir. 1900'de yeni bina inşa edilmiştir.

YAPTIRAN: Evanjelikler tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Okulun ismini bir Hristiyan azizden aldığı söylenmektedir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Alaybey mahallesi, Reyhan Sokak'ta bulunmaktadır.

MALZEME VE TEKNİK: Görsel ve yapısal bilgiye ulaşılamamıştır.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşılamamıştır.

Kat. No. 17. Atenagan Okulları

Kat. No. 17. 1. Atenagan Yetimhane Okulu

TARİH: 1885-1886

YAPTIRAN: Ermeni yerleşim merkezinde inşa edilen birkaç mağazanın geliriyle desteklenmekteydi. Kilikya Yatılı Okulu'nda, bir grup öğrenci “Yetemian” adında bir cemiyet kurma fikrindeyken okul müdürü Nişan Terzian'ın önerisi üzerine Atenagan olarak değiştirilmiştir. 1882'de Keifsizian Katolikos Antep'i ziyaret ettiğinde Nicholas Nazaretyan'ın okula destek verdiğini belirtmiştir. Connecticut, Hartford'daki New London Girls College'da eski fizik profesörü olan Prof. Garabet Daghlıan, anılarını anlattığı “Ermenilerin Aintab'daki Tarihi” kitabında okuldan ve okul müdürü Hagop Bekaryan'da övgüyle bahsetmektedir.¹⁰⁴

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: İlk olarak Kastelbaşı'nda Hasırlı Doğa Yeri adında bir alanda inşa edilmiştir. 1896'da Ermeni kilisesinin bitişiğindeki binalardan birinde yetim okulu olarak açılmıştır. Kayacık Mahallesinde bulunduğu tahmin edilmektedir.

MALZEME VE TEKNİK: Binanın görsel ve yapısal bilgisine ulaşılamamıştır.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşılamamıştır.

¹⁰⁴ Prof.Dr. Garabet Daghlıan, Ermenilerin Aintab'taki Tarihi (1957).

Kat. No. 17. 2. Atenagan Lisesi

TARİH: 1886'da yetimhane okuluyla birlikte eğitime başlamış 1901'de kendi binasına geçmiştir.

YAPTIRAN: Okulun kurucu üyelerinden bazıları Krikor Leylekian, Lucas (Simpad) Demirciyan, Misk Koçunyan, Vahan Kürkçüyan, Hagop Karamanookyan, Hovannes Ferid, Nazaret Nersesyan, Sarkis (Muşeg) Sarafyan, Garoudj Terzibaşyan, Nerses Parsegyan gibi destekçilerdir. Amerikan misyonierlerin ve yerel Ermeni halkın desteğiyle yaptırılmıştır. 1901-1911 arasında Lazarus Khebiligyan müdürlüğe getirilmiştir. Önce ilkokul ve ortaokul, daha sonra lise eğitimi sunmuştur. Lazarus Khebiligyan'ın müdürlüğünün yanında destekçileri sayesinde okul gelişmiş ve eğitim kapasitesi büyütülmüştür. 1911-1915 tarihleri arasında Hagop Zeytuntzian idareye geçmiştir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Kalıcı olarak eğitim verilecek olan son bina Tepebaşı Mahallesiinde 1890'da inşa edilmiştir.

MALZEME VE TEKNİK: Geniş bir salona ve oldukça büyük dersliklere sahiptir. Cadde üzerinde sekiz dükkânı bulunan okul binanın ikinci katında bulunmaktaydı. Dükkânların gelirinin okul için kullanıldığı tahmin edilmektedir.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşlamamıştır.

Kat. No. 18. Hripsimyants Okulları

Kat. No. 18. 1. Hripsimyants İlkokulu

TARİH: Hripsimyantz Barzasiratz Topluluğu inançları gereği sade bir yaşam tarzını benimseyen bir topluluk olma özelliğini taşımaktadır. 1890-1905 yılları arası eğitim vermiştir.

YAPTIRAN: Bu inanca sahip olan Peder Elişe Kilisliyan okulun kurulmasına başkanlık etmiştir. Destekleriyle Peder Elişe Kilisliyan'ın yanında olan Feride Leylekyan, Elmast Kürkçüyan, Lucia Gazaryan, Hanum Leylekyan (Krajian) okulun kurulmasında büyük katkı sağlamışlardır. Vartanyan ve Atenagan Okullarının destekçileri de bu okulun arkasında olmuşlardır. Armenak Bağdasaryan'ın müdürlüğüyle eğitim verilmiştir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Nigogos Nazaretyan'ın Bey Mahallesi'ndeki evi okul olarak kullanılmıştır. Abadi'nin 1909 yılında Nigogosyan Okulu olarak bahsettiği okul Hripsimyants İlkokulu'dur. 1890'da Kastelbaşı'nda kendi binalarında eğitime başlamışlardır.¹⁰⁵

MALZEME VE TEKNİK: Binanın görsel ve yapısal bilgilerine ulaşamamıştır.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşamamıştır.

¹⁰⁵ Kevork Sarafian, A Brief History of Aintab, (1957) s.210.

Kat. No. 18. 2. Hripsimyants Anaokulu

TARİH: 1905-1915

YAPTIRAN: Hripsimyants İlkokulu destekçileriyle ilkokul binasında eğitime başlamıştır. Anaokulu eğitiminde uzman olan Rosig Tahmazyan'ın düzenlemesiyle ilkokul anaokuluna çevrilmiştir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Nigogos Nazaretyan'ın Bey Mahallesi'ndeki evi okul olarak kullanılmıştır. 1909 yılında Halep Salnamelerinde Nigogosyan Okulu olarak bahsedilen okul Hripsimyants İlkokulu'dur. 1890'da Kastelbaşı'nda kendi binalarında eğitime başlamışlardır.¹⁰⁶

MALZEME VE TEKNİK: Binanın görsel ve yapısal bilgilerine ulaşılamamıştır.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşılamamıştır.

¹⁰⁶ Kevork Sarafian, A Brief History of Aintab, (1957) s.212.

Kat. No. 19. Fransisken Manastırı Latin Okulu (Saint Joseph Latin Okulu/Terra Santa Okulu)

TARİH: 1888’de inşa edilmiştir. 1896’da Fransiskenlerin kız ve erkek çocukları için milli kiliseye mensup kendi okulları bulunmaktaydı. Okul Halep Salnamelerinde Latin Kız Mektebi adıyla anılmaktadır.

YAPTIRAN: Fransisken kilisesinin inşasında etkili olan Padre Sabatino’nun bilgili ve iyi bir lider olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁷

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Fransız Katolik Misyonerlerin açtığı bilinen yapılardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Binanın iki ayrı bina kullandığı tahmin edilmektedir. Eski binasından taşınarak hemen yakınında, kuzeybatısında bir alanda eğitime devam ettiği belirtilmektedir.¹⁰⁸ Kendirli Kilisesi’nin yanında bulunan Latin Okulu, Bey Mahallesi Atatürk Bulvarı’ndadır.

MALZEME VE TEKNİK: 1903’te inşa edilen Fransisken kilisesi oldukça dikkat çekici bir yapı olma özelliğini taşımaktaydı. 1884 yılında inşa edilen Fransisken manastırıysa etrafı yüksek taş duvarlarla korunan güzel bir noktada bulunuyordu.

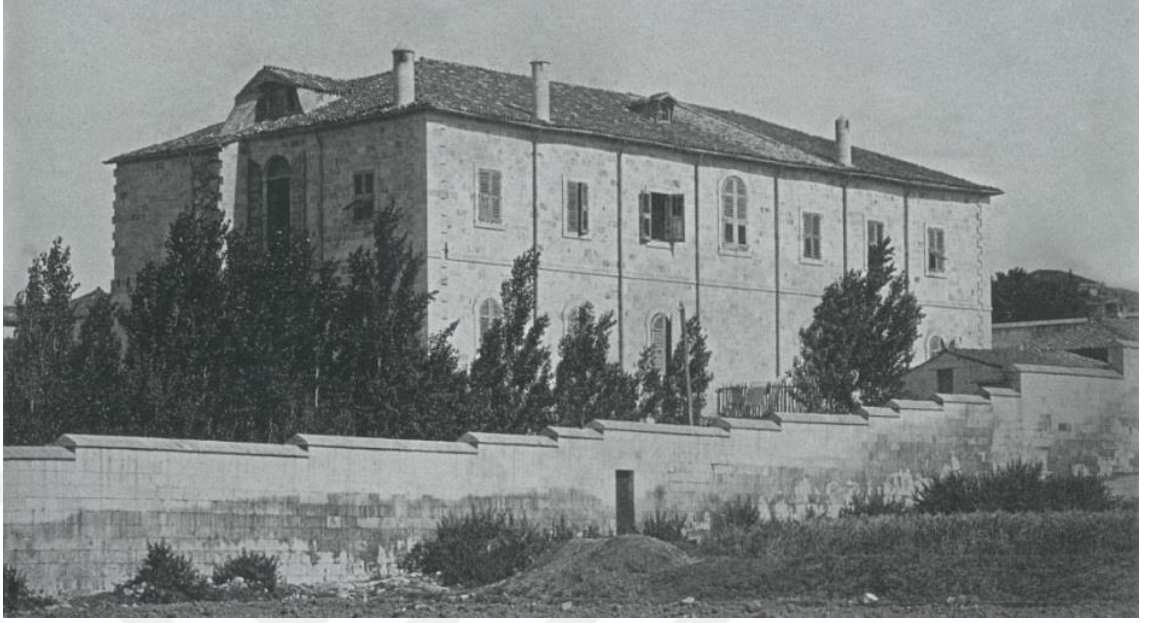
RESTORASYON BİLGİLERİ: Bina restorasyon öncesi 2017 yılına ait fotoğraflarla belgelenmiştir.2020 yılında restorasyon sonrası fotoğrafları da katalog çalışmasına eklenmiştir.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Manastır, Antep savunmasından sonra Yeni Turan Mektebi, Şehit Yavuz Mektebi, Köy Yatı Mektebi, Darül’eytam II. Kısım, Gaziantep Maarif Müdürlüğü, Gazi Mustafa Kemal İlkokulu olarak kullanılmıştır. Kendirli Kilisesi dahilinde bulunan okul cumhuriyet döneminde kilisenin halkevi olarak kullanılmasıyla birlikte halkevinin bir bölümü olarak hizmet vermiştir. Anadolu Turizm ve Otelcilik Lisesi Toplantı Salonu olarak kullanılmaktadır.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

¹⁰⁷ Kevork Sarafian, A Brief History of Aintab, (1957) s.76.

¹⁰⁸ Aytekin, H., 1999, Antep’te Eğitim Kurumları (19.yy. İkinci Yarısında 20.yy. İlk Yarısına Kadar), Y. Küçükdağ (Ed.) Cumhuriyet’in 75.Yılına Armağan Gaziantep; 186-206, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Gaziantep

Şekil 8. 220. Latin Okulu (K. Sarafian, 1915)

Şekil 8. 219. Kendirli Kilisesi ve Latin Okulu (Fransa Devlet Arşivi, 1914)

Şekil 8. 222. Restorasyonu Sürmekte Olan Latin Okulu Batı Cephesi (E.Y. Bakan,2019)

Şekil 8. 221. Restorasyonu Sürmekte Olan Latin Okulu Batı Cephesi (E.Y. Bakan,2019)

Şekil 8. 223. Restorasyonu Sürmekte Olan Latin Okulu Batı Cephesi (E.Y. Bakan,2019)

Şekil 8. 224. Restorasyonu Sürmekte Olan Latin Okulu (A. Mıhçıoğlu Arşivi,2017)

Şekil 8. 225. Restorasyonu Sürmekte Olan Latin Okulu (A. Mıhçıoğlu Arşivi,2017)

Kat. No. 20. Guertasirats Okulu

TARİH: Kız Okulu 1896-1915 / Erkek Okulu 1896-1915

YAPTIRAN: Nasıralı İpekçıyan, Yegia Aroyan ve Nurijian Niziblian kadınlar için bir okul açmak üzere çalışmalara başlamıştır. Bayan Hranoush Tahtacıyan okul müdürüresi olarak görev yapmıştır.¹⁰⁹

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: Okul olarak kullanılmak üzere Akyol Mahallesinde bir ev kiralamışlardır. Okulun son yeri Nicholas Nazaretyan'ın Bey Mahallesindeki evidir.

MALZEME VE TEKNİK: Okulun görsel ve yapısal bilgilerine ulaşamamıştır.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzdeki işlevsel durumu bilinmemektedir.

KİTABESİ: Bulunmamaktadır.

Okulun görseline ulaşamamıştır. Bir dönem Guertasirats Okul'u olarak kullanılan Nazaretyan'ın evinin planları ve görselleri kataloglanmıştır. Bina şu an Papirüs Kafe olarak kullanılmaktadır.

¹⁰⁹ Kevork Sarafian, A Brief History of Aintab, (1957) s.103.

Şekil 8. 226. Nazaretyan'ın Evi (A. Mıhçıoğlu Arşivi, 2005)

Şekil 8. 227. Nazaretyan'ın Evinin Bahçe Giriş Kapısı (A. Mıhçıoğlu Arşivi, 2005)

Şekil 8. 228. Nazaretyan'ın Ev Giriş Kapısı (A. Mihçioğlu Arşivi, 2005)

Şekil 8. 229. Nazaretyan'ın Evi İç Mekân Süslemeleri
(A. Mihçioğlu Arşivi, 2005)

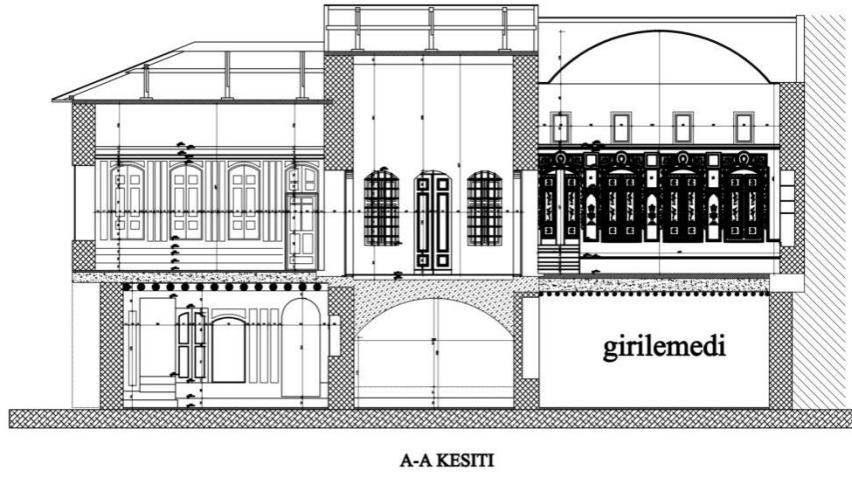
Şekil 8. 231. Nazaretyan'ın Evi İç Mekân Süslemeleri (A. Mıhçıoğlu Arşivi, 2005)

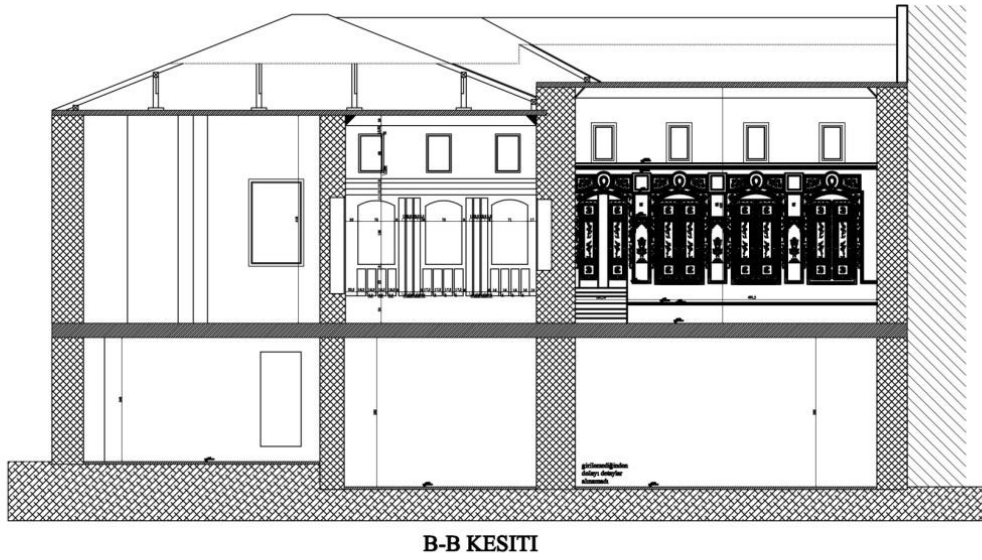
Şekil 8. 232. Nazaretyan'ın Evi İç Mekân Süslemeleri (A. Mıhçıoğlu Arşivi, 2005)

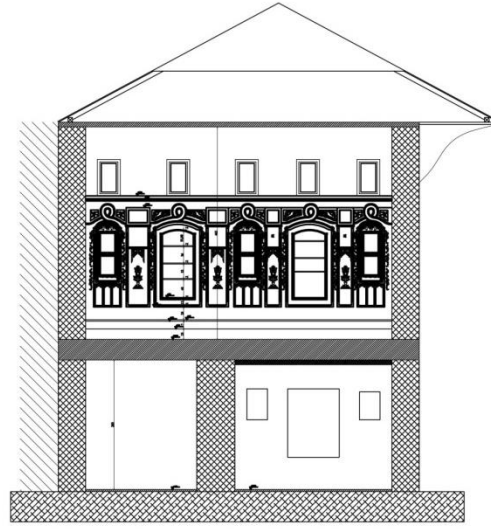
Şekil 8. 230. Nazaretyan'ın Evi İç Mekân Süslemeleri (A. Mıhçıoğlu Arşivi, 2005)

Şekil 8. 233. Guertasirats Okulu'nun Son Binası Nicholas Nazaretyan'ın Evi A-A Kesiti (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Şekil 8. 234. Guertasirats Okulu'nun Son Binası Nicholas Nazaretyan'ın Evi B-B Kesiti (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

C-C KESİTİ

Şekil 8. 236. Guertasirats Okulu'nun Son Binası Nicholas Nazaretyan'ın Evi C-C Kesiti (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

D-D KESİTİ

Şekil 8. 235. Guertasirats Okulu'nun Son Binası Nicholas Nazaretyan'ın Evi D-D Kesiti (Gaziantep Kudeb Arşivi, 2019)

Kat. No. 21. Hallacyan Yetimhanesi

TARİH: Yetimhane ilk önce Millet Hanı'nda faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu dönemde yetimhanenin öncülerinden ve yöneticisi Ray Travis'in koleksiyonunda¹¹⁰ mevcut olan yetim çocuklarla Millet Hanı avlusunda birkaç fotoğraf vardır.

YAPTIRAN: Yetimhanenin kurucusu Harutün Hallacyan'dır ancak yöneticisi ve destekçisi olan Ray Travis'in ismi daha çok geçmektedir.

KONUMU VE YAPIDAKİ YERİ: "Near East Relief" yetimlerini yani Hallacyan Yetimhanesi yetimlerini Travis birkaç farklı konuma taşımıştır. Millet Han'ından sonra Amerikan Hastanesi'nin bahçesinde bulunan bir yer altı mağarasına yerleştikleri bazı kaynaklarda belirtilmiştir. Bazı kaynaklarsa hastane bahçesinde bulunan bir yapıya yerleştiklerini belirtir. Bazı kaynaklara göre yetimler Fransız birlikleriyle beraber önce Kilis'e sonra Halep'e ve son olarak Beyrut'a gitmiştir. En yaygın bilgi ise Amerikan Hastanesi'nin hemen altında yer almakta olduğudur.¹¹¹

MALZEME VE TEKNİK: Yapının görsel bilgisine ulaşamamıştır.

RESTORASYON BİLGİLERİ: Restorasyon bilgisi bulunmamaktadır.

GÜNÜMÜZ İŞLEVİ: Günümüzde yetimhanenin yerine Gaziantep İl Sağlık Müdürlüğü binası inşa edilmiştir

KİTABESİ: Bulunmamaktadır

Yetimhanenin görseline ulaşamamıştır.

¹¹⁰<https://www.houshamadyan.org/en/mapottomanempire/vilayetaleppe/ayntab/religion/missionaries.html>

¹¹¹ Travis, R. (1920's). Diary.

9. TARTIŞMA

Yapılan çalışmanın ardından analizlerle ortaya çıkarılan bulguların ışığında çalışmadaki ilgili araştırmaların karşılaştırılarak tartışması yapılmıştır. Binalar yapı olarak birbirine benzer özellikler göstermektedir. Benzer yapısal özellikleri sebebiyle bazı kaynaklarda aynı bina zannedilerek yanlış görsellerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bazı yapılarınsa isim benzerlikleri sebebiyle karıştığı görülmüştür.

Doç. Dr. Halil İbrahim Yakar ve Murad Uçaner'in hazırladığı "Barsumyan-Nazaryan Antep Şehir Planı" adlı kitapçıkta Amerikan Kız Koleji ve Hayganuşyan Lisesi hatalı olarak günümüz konumu gösterilmiştir. Amerikan Kız Koleji binası yapı olarak Hayganuşyan Lisesi'ne oldukça benzer inşa edilmiştir. Okulların bazı kaynaklarda tek yapı olarak gösterildiği, bazı kaynaklarda Hayganuşyan Lisesi'ne hiç yer verilmediği ve bazı kaynaklarda aynı binada iki okul olarak eğitim verildiği belirtilmiştir. Yapılan detaylı araştırma sonucunda Hayganuşyan Lisesi ve Amerikan Kız Koleji birbirinden yapı ve konum olarak ayrılmış ve haklarındaki doğru bilgilere katalogda yer verilmiştir. Bugün Hayganuşyan Lisesi Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi olarak kullanılan binayken Amerikan Kız Koleji Amerikan Hastanesi B Blok binası olarak kullanılmaktadır. İki okulunda ilk binaları farklı olmakla birlikte iki ayrı bina kullanmış olmaları ve iki okulunda kız okulu olması yapıların karıştırılmasının sebebi olabileceği tahmin edilmektedir. Bahsi geçen kitapçıkta ise Hayganuşyan Lisesi görseli Merkezi Askeri Kurul Merkezi adıyla tanıtılmış ve kısaca hakkındaki bilgi aktarılmıştır. Hayganuşyan Lisesi'ninse günümüze ulaştığıyla ilgili bir bilgi bulunamamıştır.

Nigogos Nazaretyan Ağa'nın evi olarak bilinen bugün Papirüs Kafe olarak kullanımda olan yapının bazı kaynaklarda zaman zaman okul olarak kullanıldığı bazı kaynaklardaysa I. Protestan Kilisesi olabileceği yönünde bilgilere ulaşılmıştır. Yapının mimarisi detaylıca incelendiğinde içerisinde yer alan bazalt taşından yapılan melek figürü, haç oymaları ve Aziz Bedros Kilisesi'nin yer süslemelerine benzer özellikler taşıyan mermer yer süslemesi dikkat çekmiş ve kilise olarak kullanılma ihtimalini

yükseltmiştir. Giriş kapısı ve avlu mimarisi de benzer özellikler taşımaktadır. Aynı zamanda I. Protestan Kilisesi'nin şehrin ilk sineması olma özelliğini taşıyan Nakıpalı Sineması'nın ilk binası olduğu ve bir yangında yok olduğu öne sürülmektedir. Osmanlı arşivinde görseli yer alan I. Protestan Kilisesi taş bir bina iken Nakıpalı Sineması'nın ahşap bir yapı olduğu bilinmektedir. Ailede verdiği röportajlarda binanın ahşap olduğunu vurgulamıştır. Nigogos Nazaretyan Ağa'nın evi taş bir yapı olmasına rağmen içi tamamen ahşap döşenmiştir. Bu açıdan bakıldığında bahsedilen yapının Nazaretyan'ın evi olma olasılığı yüksektir. Kayacık ilçesinde günümüzde bu yapıya atıfta bulunmak için "Eski Sinema Sokak" adını taşıyan bir sokak bulunmaktadır. Nazaretyan'ın evi de bu sokakta yer almaktadır. Guertasirats Okulu olarak bilinen Ermeni okulunun binası olarak bir dönem kullanıldığı kaynaklarla belgelenen Nazaretyan'ın evi kendisinin Amerika'da olduğu dönemde farklı okullara ev sahipliği yapmıştır. Nazaretyan aynı zamanda birçok Ermeni yapısının ustası olma özelliğini taşımaktadır. Destekçisi olduğu yapılarda oldukça fazladır. Bu bilgiler ışığında Nazaretyan'ın evinin I. Protestan Kilisesi ve birkaç Ermeni okuluna ev sahipliği yaptığı söylenebilir. Nazaretyan Nigogos Ağa'nın Kevork Sarafian'ın yakın arkadaşı olduğu, kısa biyografisi ve evinin kullanılmasına verdiği izin kitabında detaylıca anlatılmıştır.

Bir başka araştırılan yapı olan Anglikan Kilisesi'nin cemaatinin az olması sebebiyle yapım izninin önce verilmediği daha sonra iznin çıktığı ancak yapımının beklenenden uzun sürdüğü bilinmektedir. Binanın yapım aşamasındayken "camiye yakın olması" gerekçesiyle yapımı durdurulmuş sorunun üstesinden gelinerek gerekli izin alınmış ve inşaat devam edebilmiştir. Çatısının tamamlanmamış olma ihtimali yüksektir. Yapı günümüze ulaşamamıştır. Fransız kaynaklarında "Bombarmante" (bombardıman) adıyla 1915 yılı olayları sırasında bombalanan binaların önünde askerlerin fotoğraf çektirdikleri görülmüştür. Fotoğraflardan bazıları Ermeni okullarına bazılarıysa ibadethanelere aittir. Anglikan Kilisesi'nin bombardımanda hasar gören binalardan olma ihtimali yüksektir.

Ulaşılan ilk kaynakların tamamında III. Protestan Kilisesi'nin planının çizildiği ancak hiçbir zaman yapılmadığı yazılmaktadır. Ancak Kevork Sarafian'ın "Antepli Ermenilerin Tarihi" (A Briefer History of Aintab,1957) adlı kitabında kiliseden Alaybey Kilisesi olarak bahsedilmiştir. 1879'da açılan kilisenin 1915'te kapatıldığı

yazılmaktadır. Alaybey Mahallesi'nin fakir bir bölge olduğu ve kilisenin civar kiliselere göre küçük olduğunu belirtilmiş ancak kapanana kadar hizmet vermeye devam ettiği vurgulanmıştır. Mimar İzmirliyan'ın yapmış olduğu kilise planının uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir. Yapının fotoğrafına ulaşamamıştır.

Latin Okulu olarak anılan Fransisken Manastırı, Fransisken inancını temsil eden Latin Katolik halkın dini eğitim almasını amaçlayan bir manastır olarak dönemin tanınmış ve sevilen liderlerinden Padre Sabatino'nun destekleriyle inşa edilmiştir. Yapının Kendirli Katolik Kilisesi'nin hemen yanında inşa edilmesi dini eğitimi pekiştirmek için oldukça önem taşımaktadır. Bölgedeki okulların genel olarak kilise bahçelerinde ya da kiliselere oldukça yakın yapıldıkları görülmektedir. Okulun farklı isimlerle anıldığı araştırmalar sonucu görülmüştür. Fransisken Manastırı Latin Okulu, Latin Okulu, Saint Joseph Latin Okulu, Terra Santa Okulu gibi isimlerle anılmaktadır. Okuldan Fransız ve Ermeni kaynaklarında sıkça söz edilmektedir. Okul hakkında daha detaylı bilgi bulunmamaktadır. Yapının geçtiğimiz senelerde restorasyon çalışması yapılmıştır.

Merkezi Türkiye Koleji, Amerikalı misyonerler tarafından kurulmuştur. Amerika'dan Türkiye'ye gelen gönüllüler topladıkları yardım parasıyla ve hayırseverlerden aldıkları desteklerle binayı inşa ettirmiş ve eğitime açmayı başarmıştır. Yapı mimari açıdan diğer okul binalarıyla benzerlik göstermemektedir. Araştırmacı Yazar Asım Mihçioğlu'na göre okul 5 binadan oluşmaktadır. Ancak aslında 6 binadan oluşmaktadır. Amerikan Konsolosluğu, tıp fakültesi, fizik mühendisliği, sağlık meslek lisesi, teoloji, astroloji, felsefe ve çeşitli dil okullarının olduğu büyük bir kompleks inşa edilmiştir. Amerikan Konsolosunun evi de bu alan içerisinde yer almaktadır. 1915 olaylarında Fransız bombardımanında ciddi hasar gören yapı o dönemde Fransız Karargahı olarak kullanılmıştır. Kaynaklardan öğrenildiği üzere arsa bir Müslüman Türk tarafından bağışlanmıştır. Yapı bugün yapılan restorasyon sonrası orijinaline en yakın hâliyle İslam Bilim Tarihi Müzesi olarak varlığını sürdürmektedir.

Hallaçyan Yetimhanesi Ray Travis önderliğinde ilk önce Millet Han'ında kurulmuştur. Millet Han'ı hac ibadetlerini gerçekleştirmek için Kudüs'e seyahat eden din adamlarının konakladığı, cemaatin bağışlarla destek olduğu bir konak yeri olma özelliği taşımaktadır. Millet Han'ının finanse ettiği yaklaşık beş ila altı okul olduğu

bilinmektedir. Bunun yanı sıra kiliselere de maddi destek vermektedir. Hallaçyan Yetimhanesi bir binaya sahip olana kadar varlığını burada sürdürmüş daha sonra Amerikan Hastanesi arazisi içerisinde bir bina tahsis edilerek taşınmıştır. Bugün Amerikan Hastanesi komplekslerinden birinin muhtemelen Hallaçyan Yetimhanesi binası olduğu tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra bazı kaynaklarda Gaziantep İl Sağlık Müdürlüğü binasının Hallaçyan Yetimhanesinin bulunduğu alana inşa edildiğini yazmaktadır. Yapının görseline ulaşamadığı için orijinal binanın nasıl görüldüğü ve bugün yerinde bulunduğu tahmin edilen binanın orijinal yapı olup olmadığı saptanamamıştır. 1915 olayları sırasında yetimler binadan çıkarılmış ve önce tekrar Millet Han'a götürülmüştür. Buradan Suriye üzerinden ülkeden çıktıkları Ray Travis 'in hatıratları ve mektuplarında belirtilmiştir. Mektuplarına ek olarak Suriye'de konakladıkları çadır kentin planını ekleyerek bağlı olduğu Near East Relief adlı hayır kurumunu bilgilendirdiği bilinmektedir. Ray Travis'in Millet Han'ı avlusunda yetimlerle çekilmiş birkaç fotoğrafı da hatıratları arasında bulunmaktadır.

10. SONUÇ

10.1. Tipoloji

Bölgedeki ibadethane yapılarının genel itibarıyla kilise¹¹² olarak inşa edildiği görülmektedir. Bazilikal Planlı Kiliseler daha çok görülmekle beraber Kapalı Yunan Haçı Kilise Planı, Dikdörtgen Yunan Haçı Kilise Planlı ve Merkezi Kilise Planları da görülmektedir.

Eğimli çatılar çoğunlukla tercih edilirken kırma çatıyla yapılan Saint Mary Kilisesi bölgenin en ihtişamlı yapısı olma özelliğini taşımaktadır.

Yapılarda sıkça kullanılan kireç taşı, bazalt taşı, siyah ve beyaz kesme taşı bölge mimarisinin şekillendiği yönü göstermektedir. Genel olarak bölgedeki yapılan benzer taş stilleriyle inşa edilmiştir.

Yapıların içerisinde daha çok kullanıldığı görülen pembe, kırmızı ve beyaz mermer süsleme malzemesi olarak ibadethanelerin içerisinde görülmektedir.

10.2. Orijinal Kullanımı ve Günümüz Kullanımı

Bölgedeki birçok gayrimüslim yapısı envanterde yer almamakla birlikte atıl hâlde bulunmaktadır. Kullanımda olan yapılarınsa yapı tarihleri büyük oranda yapılarda tanıtılmamaktadır. Bu çalışmada ortaya çıkartılan birçok yapının eski kullanımı ve bugünkü kullanımının kararlaştırılması Gaziantep mimarisi, sanat tarihi, bölge turizmi, şehir ekonomisi ve şehir tanıtımı için önem taşımaktadır. Yapıların tanımlanması, fotoğraflanması, planlarına ulaşılması ve adlandırılması kataloglama çalışmamızla mümkün olmuştur. Bugün kullanıma devam eden yapılardan Kurtuluş Cami (Saint Mary Kilisesi) bölgenin en aktif kullanılan mimari yapısı olma özelliğini taşımaktadır. 80'li yıllarda hapishane olarak kullanıldığı bilinen yapı günümüzde cami olarak varlığını sürdürmektedir. Kiliseden camiye

¹¹² Bknz. Syf. 31-35

dönüştürülürken tarihi varlığını ebedileştirmek adına özel yapım çanı Gaziantep Şehir Müzesi’nde sergilenmek üzere koruma altına alınmıştır.

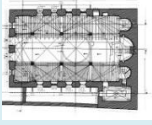
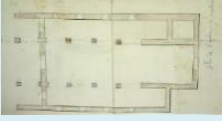
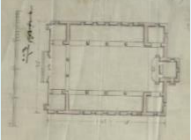
Şehir tarihine önemli bir değer katan varlığı bilinen gayrimüslim yapıların tez çalışmasıyla envantere detaylarıyla eklenmesiyle hem bilgi eksikliği giderilecek hem de şehrin mimari zenginliği belgelenecektir. Etnik kökeni farklı cemaat gruplarına dayanan ve bir dönem varlığını sürdüren nüfusun en önemli ihtiyacı olan eğitim, sağlık ve dini yapıların belgelenmesi ile tarihi referanslar kayda geçmiş olacaktır. Varlığı bilinmeyen yapılar büyük oranda Kevork Sarafian’ın arşiv niteliğindeki kitabı “A Briefer History of Aintab (1957)” adlı biyografik içerikli kitabından çevrilmiş ve tespit edilmiştir. Varlığı ismen bilinse dâhi bugün varlığını sürdürmeyen bazı yapıların görsellerine Kevork Sarafian’ın kitabından ve bazı Fransız kaynaklardan ulaşılmıştır. Yapıların genel itibariyle aynı bölgede yoğunlukla bulunduğu görülmüş ve dönemine göre mahallelerin belli inanç gruplarının çoğunluğunun barındığı bölgeler olduğu anlaşılmıştır. Hristiyan mahalleleri, Yahudi mahallesi ve Müslüman mahalleleri birbirine oldukça yakın konumlarda bulunmakla birlikte yakın ibadethaneler ve okulları da bulunmaktadır. Müslüman ailelerin çocuklarını gayrimüslim okullarına gönderdikleri ve Amerikan Hastanesi’nde tedavi gördükleri kaynaklarla doğrulanmıştır. Aynı şekilde gayrimüslim ailelerin küçük bir kısmının çocuklarını Müslüman okullarına gönderdiği görülmüştür.

Tablo 10. 1. İşlev Durumuna Göre Eğitim Kurumları (Bakan E.Y., Zaim E.,2021)

İŞLEV DURUMUNA GÖRE EĞİTİM KURUMLARI

	YAPIM YILI	ORJİNAL İŞLEVİ	GÜNÜMÜZ İŞLEVİ
MÜZE	1876	Merkezi Türkiye Koleji	İslam Bilim Tarihi Müzesi
	1877	Hayganuşyan Kız Lisesi	Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi
HASTANE	1879	Amerikan Kız Koleji	Amerikan Hastanesi B Blok
RESTORASYON SÜRECİNDE	1880	Vartanyan İlkokulu	-
	1899	Vartanyan Anaokulu	-
TOPLANTI SALONU	1888	Fransisken Manastırı Latin Okulu	Anadolu Turizm ve Otelcilik Lisesi Toplantı Salonu
KAFE	1896	Guertasirats Kız ve Erkek Okulu (Nicholos Nazaretyan Ağa'nın Evi)	Papirüs Kafe

Tablo 10. 2. Plan Tipi, Etnik Kökeni ve İşlevine Göre Dini Yapılar (Bakan E.Y., Zaim E., 2021)

PLAN TİPİ, ETNİK KÖKENİ VE İŞLEVİNE GÖRE DİNİ YAPILAR	ORJİNAL ADI VE YAPIM YILI	PLAN TİPİ	PLAN	GÖRÜNÜŞ	ETNİK KÖKEN	ÖNCEKİ İŞLEVİ	GÜNÜMÜZ İŞLEVİ VE ADI
	AZİZ BEDROS KİLİSESİ 1723	Bazilikal Planlı			Ermeni Katolik	Kilise, Depo	Ömer Ersoy Kültür Merkezi
	I.PROTESTAN KİLİSESİ 1855	Bazilikal Planlı	-		Ermeni Protestan	Kilise, Sinema	-
	KENDİRLİ KİLİSESİ 1860	Kapalı Yunan Haçı Planlı			Latin Katolik	Kilise	Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü
	II.PROTESTAN KİLİSESİ 1865	Bazilikal Planlı	-	-	Ermeni Protestan	Kilise	-
	SAINT MARY KİLİSESİ 1873	Yunan Haçı Planlı			Ermeni Katolik	Kilise, Hapishane	Kurtuluş Cami
	ANGLİKAN KİLİSESİ 1876	Merkezi Planlı	-		Ermeni Anglikan	Kilise	-
	III.PROTESTAN KİLİSESİ 1880	Bazilikal Planlı			Ermeni Protestan	Kilise	-
	EHAL HAYİM SİNAGOĞU 1886	-			Yahudi	Havra (Sinagog), Depo	Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü

10.3. Değerlendirme

Bazı yapıların kaynaklarda farklı adlarla anılması, farklı binalar olarak gösterilmesi gibi sorunların giderilmesine çalışılmış, bazı yapılarda yeterli bilgiye ulaşılabilmiş ancak bazı yapılarla ilgili yeni sorular ortaya çıkmış ve yeterli bilgiye

ulaşılamamıştır. Konumları bilinen ancak görseline ulaşılamayan yapılar hakkında yalnızca öğrenci sayısı, ders programları ve öğretmen isimleriyle mezun öğrenci isimlerine ulaşılmış tezin alanıyla ilgili olmadığı için paylaşılmamıştır.

Taraması yapılan Osmanlı arşivinde konuyla alakalı olarak yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Arşivde Halep Salnameleri ve birkaç görsel dışında bilgiye ulaşılamamış, yabancı arşivlerin taraması yapılmıştır. Fransız arşivlerinde ulaşılan bilgiler ışığında 1915 bombardımanı esnasında hasar gören okul ve ibadethanelerin fotoğraflarına ve bilgilerine ulaşılmıştır. Amerikan kaynakları tarandığında Michigan Üniversitesi kütüphanesinde bulunan “A Briefer History of Aintab” adlı Kevork Sarafyan’ın arşiv niteliğindeki kitabına ulaşılmış, çevirisi yapılarak yapılar hakkında detaylı bilgi edinilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde yapılan yazışmalara ve mimari planlara ulaşılamamıştır. Şehir planlaması yapan Alman mimar Hermann Jansen’in şehir planlarının yalnızca bir kısmına ulaşılabilmış ve bölgedeki ibadethane ve okulların yerleri teyit edilmiştir. Kaynakların yetersizliğine rağmen birçok karanlıkta kalan yapı aydınlığa çıkartılmıştır. Gaziantep’in bilinenden daha derin bir tarihe ve sanat tarihine sahip olduğunu ortaya koyan çalışmanın sonucunda ulaşılan ve ulaşılamayan yapıların varlığı kanıtlarla belgelenmiştir.

Tarihi kimliği olan yapıların ve kent kültürüne adapte edilmiş yapılara dönüştürülmesi amaçlanmış ve bir ölçüde başarılı olunmuştur. Ancak genel olarak kentin kimliği içerisinde bazı yapılar yer bulamamakta ve eski kimliğinden çok uzaklaşmış görünmektedir. Kentin silüetine ve kültür yapısına, aynı zamanda tarihsel süreçte izlediği yola tanıklık etmiş olan bu yapıların daha belirgin şekillerde kendisini göstermesi gerekmektedir.

129 yıllık Saint Mary Kilisesi bugün Kurtuluş Cami olarak faaliyet göstermektedir. Defalarca restorasyona giren yapının 1980’lere kadar hapishane olarak kullanıldığı dönemden kalmış olan pencerelerdeki demir parmaklıklar hala yerli yerinde durmaktadır. Yapının orijinaline sadık kalınması ve ibadethane yerine hapishane izleri taşımaması adına parmaklıklar çıkartılmalıdır. Özgün fotoğraflar halka açılmalıdır. Tarihi yapısının anılması adına sembolik olarak bir oda muhafaza edilerek sergi oluşturulabilir. Yapıldığı dönemde etrafında irili ufaklı birçok ortak yapısı varken bu yapılar günümüze ulaşamamıştır. Bu yapılar rahibe odaları,

sübyan mektebi gibi farklı amaçlarla kullanılan yapılardır. Bugün caminin etrafında siluetini büyük oranda gölgeleyen modern dükkanlar bulunmaktadır. Yapının sadece kendisi değil etrafındaki bölgede tarihe tanıklık etmiştir ve bu şekilde restore edilmelidir. Mimarisinin uygunluğu ve bölgedeki Müslüman çoğunluğun varlığı sebebiyle kiliseden camiye dönüştürülen yapının orijinali yıllar içerisinde farklı amaçlarla kullanılmasıyla birlikte defalarca kez değişmiş ve farklılaşmıştır. Yapının cami olarak kullanılması hem bölge halkı için hem de bulunduğumuz çağda kentin silueti adına verilmiş bir karar olsa da eski kimliğinin vurgulanması tarihi açıdan kentin mimari zenginliğini gösterecektir. Kurtuluş Cami'nin avlusunda yapının tarihi hakkında kalıcı bir sergi düzenlenebilir ve bu sergi zaman içerisinde farklı medeniyetlerle hemhal olmuş olan kenti hem yöre insanına hem de yerli-yabancı turistlere tanıtabilir. Kilisenin özel yapım çanı ise Gaziantep Müzesi'nde bulunmaktadır. Çan cami avlusundaki sergide muhafaza edilebilir ve açık hava müzesi şeklinde oluşan sergi sayesinde kentin tarihi değeri arttırılabilir.

Belediye ve Kudeb'in yapmış olduğu özellikle rölöve çalışmaları tez araştırmasında oldukça faydalı olmuş olsa da yetersiz kalmıştır. Birçok yapı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Çalışmalar derinleştirilebilir ve kentin silueti daha belirgin bir hale getirilebilir. Mimari zenginliğinin ön plana çıkarılması turizm açısından bir gelir kaynağı olacağı gibi kentin tarihini de ortaya çıkaracak en önemli yol olacaktır.

Genel itibariyle yapısal yatkinlıkları sebebiyle Katolik ve Ermeni kiliseleri konser salonu, konferans salonu gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Bu yapılar farklı şekillerde de değerlendirilebilir. Kentteki hemen her gayrimüslim yapısı ya müze ya da kültür merkezi olarak faaliyet göstermektedir. Yapılar kütüphane, eğitim kurumları gibi yapılara dönüştürülebilir. Nitekim Ehal Hayim Sinagogu Gaziantep Olgunlaştırma Enstitüsü olarak kullanılmaktadır.

Yapıların genel itibariyle kent yapısı içerisinde farklı konumlarda bulunmaları ve merkezi çevrelemeleri bir şans olarak görülmeli ve genel bir plan oluşturularak tarihi bir kültür haritası oluşturulmalıdır. Tez konusu olan yapıların yanında han ve bedestenler, hamam ve çeşmelerde bu plana dahil edilmelidir.

Bölgedeki bazı yapılar Kültür Varlıkları Envanterinde bulunmamaktadır. Envanterde yer alan yapılar hakkındaysa neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Genel itibariyle yapılar Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri'nde aranmış ve oldukça az bilgiye ulaşılabilmektedir. Ancak Fransız, İngiliz ve Ermeni kaynaklarında yeterli bilgi bulunmaktadır. Araştırmalar sonucunda ulaşılan bilgiler dilimize çevrilmiş ve katalog çalışmasında bu bilgilere yer verilmiştir. Yapılan bu katalog çalışmasının her yapı için yapılması ve basılı hale gelerek hem kentteki hem de ülkemizdeki birçok kütüphanede sergilenmesi önem taşımaktadır.

Kent yaşamının bir parçası olmaları adına Zincirli Bedesten gibi daha çok halkın günlük yaşamında kullandığı yaşayan mekanlar haline gelmeleri için yapılacak çalışmalar oldukça önemlidir. Halep vilayetinin bir kazasıyken mimari zenginlikleri, ticaret ve hammadde tedariki, konumu, yöresel lezzetleri ve el işçiliği gibi birçok konuda dikkat çeken Antep, diğer kazalar arasında öne çıkmış ve tarih boyunca birçok medeniyet Antep'i almak için mücadele etmiştir. Antep'in sahip olduğu tüm güzelliklerin ön plana çıkarılması için yapılacak çalışmalardan biri de tarihsel süreçte Antep'in milli mücadelede aldığı Gazi unvanına kadarki sürecin anlatılması, tanıtılması ve yaşatılmasıyla mümkün olacaktır.

Kentin gayrimüslim mahalleleri bugün eski konumunda olmamakla birlikte hala mimari özelliklerini taşımaktadır. Gayrimüslim mahallelerindeki yapılar genel olarak benzer özellikler taşımaktadır. Bu yapılar şehrin bir başka yüzünü oluşturmakta ve tarihle bugünü bir arada yaşatmaktadır. Antep'in gölgelik olması amacıyla yapılan, yüksek duvarlar arasında kalmış tarihi dar sokaklarına kapılarını açan bu yapılar özel yapılardır. Oluşturulabilecek bir kültür gezisi rotası üzerinde azınlık yapıları bulunabilir ve bu yapılar derinlemesine araştırılarak tekrar kimliklerine kavuşturulduktan sonra halka açılabilir.

161 yıllık Kendirli Kilisesi bugün Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü olarak faaliyet göstermektedir. Tarihi hakkında yeterli tanıtıcı çalışma bulunmamaktadır. Kısa bir tarih bilgisine ulaşmak mümkündür. Ancak envanterde hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

298 yıllık Aziz Bedros Kilisesi bugün Ömer Ersoy Kültür Merkezi olarak faaliyet göstermektedir. Yapının restorasyonu yapılmış ve oldukça iyi korunmuş

olan yapı orijinaline çok yakın bir durumdadır. “Tarihi ve kültürel mirasımızı koruyalım, yaşatalım” mottosuyla Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin hazırlamış olduđu panoda kilisenin tarihine değinilmektedir. Aziz Bedros Kilisesi bu anlamda iyi bir örnektir. Benzer ve daha detaylı çalışmalarla kentin mimari ve tarihi yüzü belirginleştirilmelidir.

KAYNAKLAR

Aliağaoğlu A. ve Koyuncu A. (2019). Gaziantep’te Kentleşme ve Kentsel Nüfusun Dağılışı, *Türkiye Coğrafya Dergisi*, ISSN 1302-5856, Syf. 29-40.

Archive IT. https://www.archive-it.fr/domaines-dactivite/fonction-semi-publique?gclid=Cj0KCQiA2NaNBhDvARIsAEw55hi4UTSdAaas11ID8T1KZJ9iVYV_BqM_xXXEbm3f7tnoucJjfpQypC7UaAkzgEALw_wcB

Armenian on Web. <https://team-aow.discuforum.info/t1393-Antep.htm>

Ayça, B. (Yaz-Sonbahar 2004). Antep Protestan Okulu Ve Ermeni Meselesi, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 14-15.

Aytekin, H., 1999, Antep’te Eğitim Kurumları (19.yy. İkinci Yarısında 20.yy. İlk Yarısına Kadar), Y. Küçükdağ (Ed.) Cumhuriyet’in 75.Yılına Armağan Gaziantep; 186-206. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Basımevi.

Babayan, Y., 1994, Patmutiun Antepi Hayots Vol III (Armenian History of Aintab Vol III), ABD, Los Angeles: Armenian Aintabtzy Cultural Association.

Bakan, E.Y., Kişisel Fotoğraf Arşivi, 2019.

Barkley, H. 1891. A Ride Through Asia Minor And Armenia. London: John Murray, Albemarle Street.

Bilezikian, V. 1952. Apraham Hoja Of Aintab. Wiona Lake, Indiana: Light and Life Press.

Bogharian, K. (1974). Aintab Agank B. Manartsan (in Arm. for Memories from Aintab). *Imprimerie Atlas XX Volume 2* , 428-435.

Bozhüyük, B. 2014. Kentsel Değişimin Belgelenmesinde Fotoğrafın İşlevi (Örnek Kent Gaziantep). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Bozkurt, Gülnihal. 1989. Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bulut, M., Kala, M. E., Salık, N., Ve Nar, M. 2019. Sultan. I Abdülhamid Dönemi. İstanbul: İstanbul Zaim Üniversitesi Yayınları.

Canbakal, H. Ocak 2009. 17. Yüzyılda Ayıntab: Osmanlı Kentinde Toplum Ve Siyaset, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cephanecigil, V. G.. July 2015, *Preliminary Remarks On The Late Ottoman Churches In Aintab*, *ITU AZ*, Vol 12 No 2. 131-143.

Çelebi, M.E. 1848. Seyahatnâme. Kahire: Bulak Matbaası.

Çakır, İ. E. (2010). 16. Yüzyılda Ayntab Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı (1539-1576). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010 9 (1), 1-17.

Çukurova, B. (Kasım 2007). Antep'te Ermeni Uluşçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar Ve Kolejin Etkisi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, 40.

Daghlian, G. 1957. Ermenilerin Aintab'taki Tarihi.

Darakjian, B. (1980). I. Armenian Evagelical Identity Historical And Theological Perspectives. mucherian.com/r-barkevddarakjian-armenian.html

Demir, E. (2018). Osmanlı'da Gayrimüslim Nüfusu ve Yerleşimi: 19. Yüzyılda Ayıntab Örneği. *Nüfus Bilim Dergisi / Turkish Journal of Population Studies* (40), 105-125.

Döşkaya, F. Ç. (2017). Amerikalı Kadın Misyoner Myra A.Proctor'un Aintab (Antep) Faaliyetleri. *Uluslararası Gaziantep Tarihi Sempozyum (Milli Mücadele Döneminde Gaziantep)*, 355,385. Ankara: Gazikültür A.Ş.

Duclert, V. Avril 2015. *1915-2015 Centenaire Du Genocide Des Armeniensdes Ressources Sur Le Portail National Histoire-Géographie- éducol; Le Génocide des Arméniens Ottomans, Mise au Point Scientifique et Pédagogique Pour Les*

Enseignants. Unpublished doctoral dissertation, Ministère de L'éducation Nationale, de L'enseignement Supérieur et de La Recherche, France.

Elçiçeği, B. 2019. Halep Vilâyeti'ndeki Azınlık Okullarında Eğitim Ve Öğretim Faaliyetlerinin İncelenmesi (1898-1908). Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.

Ermeni Taşnak Arşivi. Boston, ABD.

Fransa Devlet Arşivi - Archives Nationales. France.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. 2012. Gaziantep 2040 İl Çevre Düzeni Planı Açıklama Raporu.

Gedikli, F. (2005). Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 184-213

Göğüş, M.O., İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleri İle Gaziantep. Ankara: Cihan Ofset Matbaası.

Güley Tanrıverdi, H. 2006. Tarsus'ta Türk İslam Mimarisi. Kayseri.: Erciyes Üniversitesi.

Güllü, R. E. 2009. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Hallacyan, M. Fotoğraf Arşivi

Herald, New York. 09.20.1918. Newspaper.

Hülagü, M., Batmaz, Ş., ve Alan, G. (2009). 22-24 Mayıs 2008 Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler. I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu [EUSAS-II]. Nevşehir: Erciyes Üniversitesi Yayını.

Houshadmadyan Arşivi,

<https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayetaleppo/ayntab.html>

İnalcık, H. 2014. Devlet-İ Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Abdülhamid Koleksiyonu No:904 35.29.

Jansen, H. Gaziantep Şehir Planı, 1938. Gaziantep Municipality Koleksiyonu .

Johnson, B. 2008. Şifahane: Gaziantep'in Amerikan Hastanesi ve Bağlı Tarihi Kurumların Kısa Tarihçesi. Gaziantep: SEV Amerikan Hastanesi.

Journal, 12.04.1899. New York, Newspaper.

Journal, 01.02.1896. New York, Newspaper.

Karakuş, E., Halaçoğlu, Y., Özdemir, H., Sarıay, Y., Tetik, A., Demirtaş, Y., Çalışkan, N. 2005. Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 Cilt I. Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları Ankara Genelkurmay Basım Evi.

Karpat, K. H. 1985. Ottoman Population 1880-1914, Demographic and Social Characteristics. Wisconsin: University Of Wisconsin Press. 178-186. ISBN 0-299-09160-0

Kılıç, D. D. (2006-Bahar). Misyonerlik Ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri. *TÜBAR - XIX, Misyonerlik ve Türkiye*, 328-342.

Kıratlı, M. 2013. Gaziantep İli Şehinbey İlçesi 18 Pafta 99 Ada 2 Parselde Yer Alan Sivil Mimarlık Yapısı Restorasyon Projesi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Konur, T. Fotoğraf Arşivi

Koroğlu, İ. 2009. 131 Nolu Gaziantep Şer'iyeye Sicilinin H.(1182-1196) Değerlendirilmesi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Küçük, M. A. 2005. Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Matbaa-i Vilayet (Halep). (1322 (Rumi) S.239).

Matossian, M. K. 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı. ISBN 1394699598.

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Arşivi, (0420_1815_).

<https://sgdb.mehmetakif.edu.tr/upload/sgdb/52-form-229-43869359-20132017stratejikplan.pdf>

Mihran Minasian Fotoğraf Arşivi,

<https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayetaleppo/ayntab/economy/radesphotographers.html>

Missionary Herald. 1871-1872. Newspaper.

Olgun, H. 2001. Luther ve Reformu Katolisizmi Protesto. Ankara: Fecr Yayınları.

Özcan, R. (2016). XVII. Yüzyılın Ortalarında Ayıntab (Gaziantep). *Sosyal Bilimler Dergisi*, 31-39.

Özkılınç, A., Coşkun, A., Sivridağ, A., ve Yüzbaşıoğlu, M. Defter-İ Hâkânî Dizisi: V 373 Numaralı ‘Ayntâb Livâsı Mufasssal Tahrir Defteri(950/1543). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın, 45.

Özlü, Z. Y. (2017). Gaziantep’in 1923-1938 Yılları Arasında Ekonomik ve Bayındırlık Alanındaki Faaliyetleri. *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (51), 330-342.

Reuther, H. 1974. Hermann Jansen Neue Deutsche Biographie. Germany.

Riggs, A. S. 1920. Shepard Of Aintab. New York: Interchurch Press.

Sarafian, K. 1957. *A Briefer History Of Aintab Vol I-II*. (Badmutyun Ayntebi Hayots Vol I-II, History of Armenians of Ayntab). ABD, Los Angeles: Union of the Armenians of Aintab. Michigan University Library of Congress Catalog Card Number: 57-12607.

Sedeeq, M. S. 2013. Energy And Life Cycle Analysis Of Hvac Applicationsin Historical And Modern Buildings. Gaziantep: University of Gaziantep.

Shemavonian, J. 1915-1923. L’orient Aux Yeux Des Étrangers Արեւելքը Օտարների Աչքերով Le Journal De L’abbé Chaperon (Un Témoignage De Plus).

Sinclair T.A. 1990. Eastern Turkey. An Architectural and Archaeological Survey. Band 4. The Pindar Press, London, 111.

Sönmez, M. E. (2018). Gaziantep Şehrinin Geçmişten Günümüze Alansal Gelişimi. *Gaziantep Üniversitesi Ayntab Araştırmaları Dergisi 1* (1), 115-136.

Şen, M. (2014). Tanzimat Aydınlarının Çağatay Türkçesi'ne Bakışı Ve Şemsettin Sami'nin Tesiri. *Türkoloji Makaleleri*, 9, 195-227.

Şıvgın, H. (2000). 19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11 (11), 503-553.

Tachjian, V. 2014. Ottoman Armenians: Life, Culture, Society, Vol 1. Houshamadyan, Berlin. ISBN: 978-3-003043801-1

Taşkın, F. 2007. Amerikan Misyoner Okullarından 'Merkezî Türkiye Koleji' (1876-1924)". Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşkın, F. (2012). Central Turkey College The Year Before The War. *History Studies*, 4 (4), 415-431.

Tdk. (2015).

Tracy, R. (1904). The Development of the American Board's Work in Asiatic Turkey. Boston: American Board of Commissioners for Foreign Missions.

Travis, R. (1920's). *Diary*. Stanford University Library, California, 2015.

https://www.houshamadyan.org/fileadmin/houshamadyan/images/content_images/Aleppo_vilayet/ayntab/missionaries/documents/Travis_Diary1_.pdf

https://www.houshamadyan.org/fileadmin/houshamadyan/images/content_images/Aleppo_vilayet/ayntab/missionaries/documents/Travis_Diary_2.pdf

Travis, R. Arşivi, 1920.

<https://www.houshamadyan.org/en/mapottomanempire/vilayetaleppe/ayntab/religion/missionaries.html>

Travis, R. December 5, 1919. Ray Travis' Papers, Yates County Historical Center, Letter to Travis (in Ayntab) from a Representative of the AGBU, No 224, Aleppo.

Travis, R. June 25, 1920. Ray Travis' Papers, Yates County Historical Center, Letter to Travis from Father Paul Aris (member of the Armenian National Union of Beirut), Beirut.

Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü, *ArtDog İstanbul Contemporary Deductions Dergisi*, Kasım 2021.

Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:17, 1984. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984), Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:60, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Uğraş, A. Kişisel Fotoğraf Arşivi

Uzun, T., Aygün, G. (2019). Gaziantep Amerikan Hastanesi Restorasyonu, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14 (28), 387-410.

Uzun, T., Karabeyeser, M. (2018), Gaziantep Tren Garı Ve Yeniden İşlevlendirme Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 12, 309-347.

Uzun, T. (2019), Osmanlı Dönemi'nden Günümüze Adliye Kurumları Tarihçesi, Mimarisi ve Bir Örnek: Gaziantep Eski Hükümet Konağı ve Adliye Kültür ve Sanat Merkezine Dönüşüm Süreci, *Online Journal Of Art And Design*, 7 (5).

Vilayet-İ Haleb Salnamesi. (1324).

Web Gallery of Art Online Since 1996. www.wga.hu/frawex-e.html?file=html/zgothic/mosaics/6sanmarc/9baptist1.html&find=Christ+

Winter, J. (2003). *America and The Armenian Genocide of 1915*. UK: Cambridge University Press.

World War History N.Y. 02.13.1915. The New York Times, Newspaper.

Yakar, H. İ. (2014). Gaziantep-Osmanlı Dönemi Kitabelerini Turizme Kazandırma Ve Arşivleme Projesi. Gaziantep Üniversitesi Araştırma Projeleri Yönetim Birimi Proje No:FEF.13.01.

Yenice, M. S. (2018). Gaziantep Kenti Planlama Deneyimleri Üzerine Bir Süreç Değerlendirmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2), 555.

Yıldırım, F. 1995. 108 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili H.1164-1165, (M.1750-1752). Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Yılmazçelik, İ. (2002). (1750-1752). (H.1164-1165) Tarihli Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 325-352.

Zaim, E., Kişisel Fotoğraf Arşivi, 2019.

Zumanyan, Kişisel Fotoğraf Arşivi.